

T. C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
MALİYE ANABİLİM DALI

TÜRKİYE VE SEÇİLMİŞ BAĞIMSIZ DEVLETLER TOPLULUĞU
ÜLKELERİNDE İZLENEN İHRACAT TEŞVİK
POLİTİKALARININ KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Orkhan SAMADZADE

BURSA – 2019

T. C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
MALİYE ANABİLİM DALI

TÜRKİYE VE SEÇİLMİŞ BAĞIMSIZ DEVLETLER TOPLULUĞU
ÜLKELERİNDE İZLENEN İHRACAT TEŞVİK
POLİTİKALARININ KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Orkhan SAMADZADE

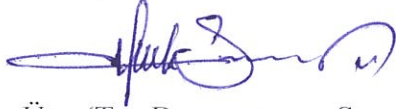
Danışman:

Doç. Dr. Ufuk SELEN

BURSA – 2019

T. C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

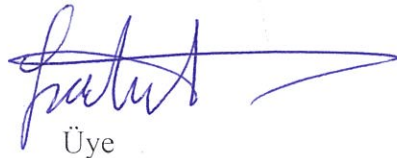
Maliye Anabilim Dalı'nda 701612001 numaralı Orkhan SAMADZADE'nin hazırladığı "Türkiye ve Seçilmiş Bağımsız Devletler Topluluğu Ülkelerinde İzlenen İhracat Teşvik Politikalarının Karşılaştırmalı Analizi" konulu Yüksek Lisans Çalışması ile ilgili tez savunma sınavı, 20/06//2019 günü 11:30 – 13:00 saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin/çalışmasının başarılı / başarısız olduğuna oybirliği / oy çokluğu ile karar verilmiştir.

Üye (Tez Danışmanı ve Sınav
Komisyonu Başkanı)
Doç. Dr. Ufuk SELEN
Bursa Uludağ Üniversitesi

Üye
Prof. Dr. Hakkı ODABAŞ
Yıldırım Beyazıt Üniversitesi

Üye
Dr. Öğrt. Üyesi. Reyhan LEBA
Bursa Uludağ Üniversitesi

20/06/2019

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS/DOKTORA İNTİHAL YAZILIM RAPORU

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
MALİYE ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih: 10/06/2019

Tez Başlığı / Konusu: Türkiye ve Bağımsız Devletler Topluluğu Ülkelerinde İzlenen İhracat Teşvik Politikalarının Karşılaştırmalı Analizi

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 161 sayfalık kısmına ilişkin, 10/06/2019 tarihinde şahsım tarafından **Turnitin** adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 7 dir.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kaynakça hariç
- 2- Alıntılar hariç/dahil
- 3- 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Özgünlük Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

Adı Soyadı: Orkhan SAMADZADE
Öğrenci No: 701612001
Anabilim Dalı: Maliye
Programı: Maliye
Statüsü: Y.Lisans Doktora

Tarih ve İmza

10.06.2019

Doç. Dr. Ufuk SELEN
Danışman
10/06/2019

Yemin Metni

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “**Türkiye ve Seçilmiş Bağımsız Devletler Topluluğu Ülkelerinde İzlenen İhracat Teşvik Politikalarının Karşılaştırmalı Analizi**” başlıklı çalışmanın bilimsel araştırma, yazma ve etik kurallarına uygun olarak tarafımdan yazıldığına ve tezde yapılan bütün alıntılarının kaynaklarının usulüne uygun olarak gösterildiğine, tezimde intihal ürünü cümle veya paragraflar bulunmadığına şerefim üzerine yemin ederim.

20../06/2019

Adı Soyadı : Orkhan SAMADZADE
Öğrenci No : 701612001
Anabilim Dalı : Maliye
Programı : Maliye
Statüsü : Yüksek Lisans

ÖZET

Yazar Adı ve Soyadı : Orkhan Samadzade
Üniversitesi : Bursa Uludağ Üniversitesi
Enstitüsü : Sosyal Bilimler
Ana Bilim Dalı : Maliye
Bilim Dalı : Maliye
Tezin Niteliği : Yüksek Lisans
Sayfası : XIV + 169
Mezuniyet Tarihi : ...../06/2019
Tez Danışmanı : Doç. Dr. Ufuk SELEN

TÜRKİYE VE SEÇİLMİŞ BAĞIMSIZ DEVLETLER TOPLULUĞU ÜLKELERİNDE İZLENEN İHRACAT TEŞVİK POLİTİKALARININ KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ

Toplumsal refah seviyesinin artırılmasında devlete kaynak tahsis işlevi çerçevesinde müdahale yetkisi verilmiştir. Devlet bu yetkiden hareketle kaynak tahsis işlevini teşvik politikaları ile yerine getirmeye çalışmaktadır. Ekonomik faaliyetlerin küreselleştiği günümüzde bir ülkede izlenen teşvik politikası diğer ülkelerdeki kaynakların tahsis ve kullanım etkinlik düzeyini belirleyebilmektedir. Bu nedenle tüm teşvik politikalarının piyasaları tam rekabet piyasası koşullarına yaklaştırma hedefine uygun olarak planlanıp uygulanması gerekmektedir.

Çalışmada, Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) ülkelerinin ihracat teşvik sitem ve politikalarının incelenmesi amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda BDT ülkelerinin ihracat teşvik politikaları ve Türkiye ile olan ticari ilişkilerine yansımaları değerlendirilmiştir. Çalışma kapsamında dört BDT üyesi ülkenin teşvik ve dış ticaret politikaları değerlendirilmiştir. Bu ülkelerin seçiminde ana belirleyici ölçüt ülkelerin ekonomik büyüklükleri olmuştur.

Yapılan incelemelerde BDT ülkelerinin ihracat potansiyellerinin oldukça düşük ve iç talebi karşılayacak bir üretim yapısının kurmasına ihtiyaç duydukları gözlenmiştir. Çoğunluğu hammadde ihracatçısı olan BDT ülkelerinin GSYH düzeyi ihraç ettikleri ürünlerin dünya piyasa fiyatlarına duyarlıdır. Bu özellik BDT ülke ekonomilerini istikrarsız kılmaktadır. Bu istikrarsızlığı en aza indirmek için ihraç ürünlerinin çeşitlendirilmesi hedefine yönelik ihracat teşvik sistemi kurulmaya çalışılmaktadır.

Topluluk ülkeleri tamamlayıcılık ilişkisinden uzak bir ekonomik yapıya sahip oldukları için BDT içi ticarete ticaret hacmi dardır. Bu nedenle birlik dışı ticaret hacmi daha fazladır. Türkiye ve BDT ülkeleri arasında tamamlayıcılık ilişki içerisinde ticaretin güçlendirilmesi mümkündür. Özellikle Türkiye yatırım malları ihracatına yönelerek BDT ülkeleri ile ticari ilişkilerini artırabilir. Çünkü, BDT ülkeleri tolumun en temel ihtiyaçlarını karşılayabilecek kaynak ve bu kaynakların etkin kullanımını sağlayabilecek bilgi birikimine sahip değildir. Bu anlamda Türkiye, BDT ülkelerine makine ve makine teknolojilerine yönelik ihracat potansiyelini arttırabilecek teşvik politikalarını aktif olarak kullanılması gerektiği söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Bağımsız Devletler Topluluğu, İhracat, Dış Ticaret, Teşvik Politikaları, İhracat Teşvikleri

ABSTRACT

Name and Surname : Orkhan SAMADZADE
University : Bursa Uludağ University
Institution : Social Science Instution
Field : Public Finance
Branch : Public Finance
Degree Awarded : Master of Science
Page Number : XIV+169
Degree Date : ...../06/2019
Supervisor : Assoc. Prof. Ufuk SELEN

COMPARATIVE ANALYSIS OF EXPORT INCENTIVE POLICIES PURSUED IN TURKEY AND SELECTED CIS COUNTRIES

The state was given authority to intervene in the allocation of resources to increase the level of social welfare. Based on this principle, states attempt to fulfil resource allocation through incentive policies. In today's world of economic globalisation, the incentive policy pursued in one country can determine the efficiency level of allocation and use of resources in other countries. Therefore, all incentive policies should be planned and implemented in line to bring markets closer to the full conditions of competitive markets.

The study aims to examine the export incentive systems and policies of CIS countries. To this end, the export incentive policies of CIS countries and their impact on trade relations with Turkey were evaluated. The incentive and foreign trade policies of four CIS member countries were evaluated in the study. The economic size was the fundamental determinant criteria in the selection of these countries.

The study identified that the export potential of CIS countries is very low, and they need to establish a production structure that would meet the domestic demand. The GDP level of CIS countries, which are mostly raw material exporters, is sensitive to the world market prices of the products they export. This feature makes the economies of CIS countries unstable. The export incentive system aimed at diversifying export products is being established to minimise this instability.

The trade volume in intra-CIS trade is narrow since member states have an economic structure far from complementarily. Therefore, the foreign trade volume of the commonwealth is higher. It is possible to strengthen the trade relations of complementarily between Turkey and the CIS countries. In particular, Turkey can increase trade relations with CIS countries by focusing on exports of investment goods, since the CIS countries lack resources to meet the pressing social needs and knowledge to ensure effective use of these resources. In this sense, it can be said that Turkey should actively use incentive policies that can increase the export potential of machinery and machine technologies to CIS countries.

Keywords: Commonwealth of Independent States, Export, Foreign Trade, Incentive Policies, Export Incentives

ÖNSÖZ

Tüm eğitim hayatım boyunca her zaman bana destek olan, bugünlere gelmemde en büyük paya sahip olan ve Türkiye’de Yüksek Lisans eğitimi almam için hem maddi hem de manevi desteklerini hiçbir zaman esirgemeyen anneme, babama ve kardeşime teşekkürlerimi bildiriyorum.

Ayrıca, Yüksek Lisans eğitimim zamanı beni cesaretlendiren, yaptığım çalışmalara büyük katkı sağlayan ve gerektiğinde hocalıktan ziyade bana ağabeylik yapan değerli danışman hocam Doç. Dr. Ufuk SELEN’e çok teşekkür ederim.

Orkhan SAMADZADE

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	IV
ABSTRACT	V
ÖNSÖZ.....	VI
İÇİNDEKİLER.....	VII
TABLolar	X
GRAFİKLER	XII
KISALTMALAR	XIII
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

PIYASA EKONOMİSİNDE TEŞVİK POLİTİKALARININ YERİ VE ROLÜ

1. Piyasa Ekonomisinde Teşvik Uygulamalarının Yeri.....	3
1.1. Piyasa Ekonomisinin Özellikleri	4
1.2. Küresel Ekonomik Koşullarında Teşvik Sistemi Yaklaşımı	10
1.2.1. Küresel Teşvik Sisteminde DTÖ'nün Rolü.....	11
1.2.2. Küresel Teşvik Sisteminde AB'nin Rolü	13
2. Teşvik Tanımı, Sistemik Yapısı ve Özellikleri.....	13
2.1. Teşvik Kavramı ve Uygulama Gerekçeleri	14
2.1.1. Teşvik Kavramı ve Tanımsal Özellikleri	14
2.1.2. Teşvik Uygulamalarının Temel Gerekçeleri	16
2.2. Teşvik Sisteminin Yapısı ve Özellikleri.....	22
2.2.1. Teşvik Sisteminin Yapısı	22
2.2.2. Teşvik Sisteminin Taşınması Gereken Özellikler	26
2.3. Teşvik Politikası Araçlarının Sınıflandırılması.....	29
2.3.1. Mali Nitelikli Teşvik Araçları	29

2.3.2. Finansal Nitelikli Teşvik Araçları	36
2.3.3. Regülasyon Niteliğindeki Teşvik Araçları	36

İKİNCİ BÖLÜM

BAĞIMSIZ DEVLETLER TOPLULUĞU ÜLKELERİ DIŞ TİCARET TEŞVİK SİSTEMİNİN YAPISI VE İŞLEYİŞİ

1. BDT Ülkelerinin Genel Ekonomik Görünümleri ve İhracat Potansiyelleri.....	41
1.1. BDT Ülkelerinin Genel Ekonomik Görünümleri.....	41
1.1.1. Ekonomik Entegrasyon Olarak BDT'nin Oluşumu ..	42
1.1.2. BDT Ülkelerinin Ekonomik Görünümleri	45
1.1.3. Ekonomik Krizlerin BDT Ülkeleri Üzerinde Etkisi.....	50
2. BDT Ülkelerinin Genel İhracat Yapıları ve İhracat Teşvik Sistemleri	54
2.1. Rusya'nın İhracat Teşvik Sistemi	63
2.1.1. Dış Ticaret İlişkileri ve Genel İhracat Yapısı.....	63
2.1.2. İhracat Teşvik Sistemi	70
2.2. Kazakistan'ın İhracat Teşvik Sistemi.....	78
2.2.1. Dış Ticaret İlişkileri ve Genel İhracat Yapısı.....	78
2.2.2. İhracat Teşvik Sistemi	82
2.3. Ukrayna İhracat Teşvik Sistemi	87
2.3.1. Dış Ticaret İlişkileri ve Genel İhracat Yapısı.....	87
2.3.2. İhracat Teşvik Sistemi	92
2.4. Azerbaycan'ın İhracat Teşvik Sistemi	95
2.4.1. Dış Ticaret İlişkileri ve Genel İhracat Yapısı.....	95
2.4.2. İhracat Teşvik Sistemi	101

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE VE SEÇİLMİŞ BAĞIMSIZ DEVLETLER TOPLULUĞU ÜLKELERİ ARASINDAKİ TİCARET POTANSİYELİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

1. Türkiye Ekonomisinin İhracat Teşvik Sistemi ve Potansiyeli	105
1.1. İhracat Yapısının Genel Görünümü	105
1.2. İhracat Teşvik Sistemi	116
2. Türkiye – Ukrayna Ticari İlişkileri.....	117
2.1. Türkiye ve Ukrayna Arasındaki Ticari İlişkilerin Gelişimi	118
2.2. Türkiye ve Ukrayna Arasındaki Ticaret Hacmi ve Niteliği	119
2.3. Ukrayna'nın Toplam İthalatı ve Türkiye'nin Bu İthalattaki Payı	123
3. Türkiye – Kazakistan Ticari İlişkileri.....	126
3.1. Türkiye – Kazakistan Arasındaki Ticari İlişkilerin Gelişimi	126
3.2. Türkiye ve Kazakistan Arasındaki Ticaret Hacmi ve Niteliği	127
3.3. Kazakistan'ın Toplam İthalatı ve Türkiye'nin Payı.....	130
3.4. Türkiye ve Kazakistan Arasında Doğrudan Yatırım İlişkileri	132
4. Türkiye – Rusya Ticari İlişkileri	135
4.1. Türkiye ve Rusya Arasında Ticari İlişkilerin Gelişimi	135
4.2. Rusya'nın Toplam İthalatı ve Türkiye'nin İthalattaki Payı.....	136
4.3. Türkiye ve Rusya Arasındaki Ticaret Hacmi ve Niteliği	138
4.4. Türkiye ve Rusya Arasındaki Doğrudan Yatırım İlişkileri	144
5. Türkiye ve Azerbaycan Arasındaki Ticari İlişkiler.....	145
5.1. Türkiye ve Azerbaycan Arasındaki Ticari İlişkilerin Gelişimi.....	145
5.2. Türkiye ve Azerbaycan Arasındaki Ticaret Hacmi ve Niteliği.....	147
5.3. Azerbaycan'ın Toplam İthalatı ve Türkiye'nin Payı.....	150
5.4. Türkiye ve Azerbaycan Arasındaki Doğrudan Yatırım İlişkileri.....	153
SONUÇ.....	155
KAYNAKÇA	162

TABLULAR

Tablo 1. 1991 - 2014 yıllarında BDT ülkelerinin GSYH değişimi.....	47
Tablo 2. BDT Toplam Dış Ticaretinde Üye Ülkelerin Payı.....	48
Tablo 3. BDT Ülkelerinin Dış Ticaret Hacmi (2014, Milyon\$).....	52
Tablo 4. BDT Ülkelerinin Toplam İhracatı (2000, 2015, 2016, Milyon \$)	55
Tablo 5. BDT Ülkeleri Toplam İthalatı (2000, 2015, 2016, Milyon \$)	56
Tablo 6. BDT Ülkeleri Dış Ticaret Dengesi (2000, 2015, 2016, Milyon \$)	58
Tablo 7. BDT'nin Dış Ticaret Hacmi ve Dengesi (2016-2017 ilk 6 Ay, Milyar \$)	59
Tablo 8. BDT Ülkelerinin Dış Ticaret Hacmi (2017 yılı ilk 6 Ay - Milyon \$). ...	60
Tablo 9. BDT Ülkelerinin Dış Ticaret Hacminin Topluluk İçi ve Topluluk Dışı Ülkelerle Ticaretteki Payı (%).....	61
Tablo 10: 1996 – 2000 Dönemi Rusya'nın İhracat Dinamiği (Milyar \$)	64
Tablo 11. 2000–2014 Dönemi Rusya'nın Dış Ticaret Hacmi (Milyar \$)	65
Tablo 12. 1995-2013 Dönemi Rusya'nın İhracat Yapısı (%)	66
Tablo 13. 1997-2014 Dönemi Kazakistan'nın İhracat Yaptığı Önemli Ülkeler (Milyon \$)	80
Tablo 14. 1997-2014 Dönemi Kazakistan'ın Ana İhraç Ürünleri (Milyon \$).....	81
Tablo 15. Azerbaycan'ın Dış Ticaret Hacmi (Milyon \$)	97
Tablo 16. Azerbaycan İhracatının Coğrafi Dağılımı (%)	99
Tablo 17. Yıllara Göre Türkiye Dış Ticareti (Bin \$ ve %)	107
Tablo 18. Türkiye'nin 2017 yılı İhraç Ürün Dağılımı (Bin \$)	109

Tablo 19. Türkiye'nin Ülke Gruplarına Göre Yıllık İhracatı (Milyon \$)	110
Tablo 20. Türkiye'nin Ülke Gruplarına Göre Yıllık İhracatı (%).....	112
Tablo 21. Türkiye'nin En Çok İhracat Yaptığı 20 Ülke (Milyon \$).....	113
Tablo 22. Türkiye'nin Ükelere Göre İhracatının Bir Önceki Yıla Göre Değişimi (%)	115
Tablo 23. Türkiye ve Ukrayna Arasındaki Dış Ticaret Hacmi (Bin \$)	120
Tablo 24. Türkiye'nin Ukrayna'ya En Çok İhraç Ettiği 20 Ürün (2017, bin \$)...	122
Tablo 25. Ukrayna'dan Türkiye'ye İhraç Edilen İlk 20 Ürün (2017 Yılı, Bin \$)....	123
Tablo 26. 2002-2018 Dönemi Türkiye-Kazakistan Ticaret Hacmi (Milyon \$).....	128
Tablo 27. Türkiye'den Kazakistan'a Yapılan Doğrudan Yatırımlar (Milyon \$)	133
Tablo 28. Kazakistan'dan Türkiye'ye yapılan doğrudan yatırımlar (Milyon \$)....	134
Tablo 29. 2018 Yılında Rusya'nın En Çok İthalat Yaptığı Ülkeler.....	138
Tablo 30. Türkiye ve Rusya Arasındaki Dış Ticaret İstatistikleri (Milyon \$).....	140
Tablo 31. 1997-2018 Dönemi Türkiye ve Azerbaycan Arasındaki Dış Ticaret Dengesi (Milyon \$).....	148
Tablo 32. Türkiye'den Azerbaycan'a En Çok İhraç Edilen Ürünler (2016, Bin \$)...	149
Tablo 33. Azerbaycan'ın Türkiye'ye En Çok İhraç Ettiği 5 Ürün (2016, Bin \$).....	150

GRAFİKLER

Grafik 1. 2017 Yılında BDT Ülkelerinden Yapılan İhracat (%).....	62
Grafik 2. 2017 Yılında BDT Ülkelerinden İhrac Edilen Malların Oransal Dağılımı (%).....	62
Grafik 3. 2017 Yılıının İlk Yarısında Rusya'nın Dış Ticaret Cirosunun Bölgeler Üzre Dağılımı (%).....	68
Grafik 4. 2017 Yılıının İlk Yarısında Rusya'nın BDT Dışı Ülkelerle Olan Dış Ticaret Cirosu (Milyar \$).....	69
Grafik 5. Rusya'da 2012 Öncesi İhracatçılara Yönelik Teşvik Yöntemleri.....	74
Grafik 6. 2006-2015 Senelerini Kapsayan 10 Yıllık Süreçte Oluşan Bütçe Gelirleri (Milyon Manat).....	99
Grafik 7. Türkiye ve Ukrayna Arasındaki Dış Ticaret Hacmi ve Dengesi (%).....	122
Grafik 8. Ukrayna'nın En Çok İthal Ettiği Ürünler (2017 yılı, %).....	125
Grafik 9. Ukrayna'nın En Çok İthalat Yaptığı Ülkeler (2017, %).....	126
Grafik 10. 2017 Yılı Kazakistan'dan Türkiye'ye Yapılan İhracat Yapısı (%).....	130
Grafik 11. 2017 Yılında Türkiye'den Kazakistan'a Gerçekleştirilen İhracat (%).....	131
Grafik 12. Rusya'nın En Çok İthal Ettiği Ürünler (2018, %).....	138
Grafik 13. Rusya'dan Türkiye'ye Yapılan İhracat (2017, %).....	142
Grafik 14. Türkiye'den Rusya'ya Yapılan İhracat (2017, %).....	144
Grafik 15. Azerbaycan'ın En Çok İthal Ettiği Ürünler (2017, %).....	152
Grafik 16. Azerbaycan'ın En Çok İthalat Yaptığı Ülkeler (2017, %).....	153

KISALTMALAR

Kısaltma	Bibliyografik Bilgi
a.g.e	Adı geçen eser
a.g.m	Adı geçen makale
AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
ACG	Azeri-Çırag-Güneşli Projesi
APEC	Asya Pasifik Ekonomik İşbirliği
AR-GE	Araştırma ve Deneysel Geliştirme
AZPROMO	Azerbaycan İhracat ve Yatırım Destekleme Vakfı
BAE	Birleşik Arap Emirlikleri
BDT	Bağımsız Devletler Topluluğu
BOTAŞ	Boru Hatları İle Petrol Taşıma Anonim Şirketi
BTC	Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattı
BTE	Bakü-Tiflis-Erzurum doğalgaz boru hattı
BTK	Bakü-Tiflis-Kars demiryolu
DEB	Dış Ekonomi Bankası
DTÖ	Dünya Ticaret Örgütü
EBRD	Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası
FGS	Future Generation Systems
GATT	The General Agreement on Tariffs and Trade
GSM	Global System for Mobile Communications
GSYH	Gayri Safı Yurtiçi Hasıla
İGME	İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi
İMF	The International Monetary Fund
KDV	Katma Değer Vergisi
KEK	Karma Ekonomik Komisyonu
KOSGEB	Küçük ve Orta Ölçekli Sanayi Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı
OECD	The Organisation for Economic Co-operation and Development
OPEC	The Organization of the Petroleum Exporting Countries

SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği
STA	Serbest Ticaret Anlaşması
TEİK	Ticari ve Ekonomik İşbirliği Komisyonu
TPAO	Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı
TTGV	Türkiye Teknoloji Geliştirme Vakfı
TÜBİTAK	Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu
TÜİK	Türkiye İstatistik Kurumu
TÜRKPA	Türk Dili Konuşan Devletlerin Parlamenter Asamblesi
TÜRKSOY	Uluslararası Türk Kùltür Örgütü
WAİPA	Dünya Yatırım Promosyon Ajansları Birliği

GİRİŞ

Dünyanın her bir noktasında hükümetler göreve gelirken, kendi nüfusunun daha iyi koşullarda yaşamasını amaçlamaktadır. Bu durum hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkeler için geçerlidir. Hayat standartlarının iyileştirilmesi için farklı yöntemler mevcuttur. Bunlardan biri de uygulamaya konulan teşvik tedbirleridir. Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde uygulanan teşvikler amaçlarına göre değişmektedir. Gelişmiş ülkelerde genel amaç ekonomik istikrarın sağlanması ve büyümenin artırılmasıdır. Gelişmekte olan ülkelerde ise ekonomik kalkınmayı güçlendirip, gelişmiş ülkelerle aradaki ekonomik farkı azaltmak temel amaçtır.

Sözü geçen teşvikler farklı alanlarda uygulanmaktadır. İlk önce yerli üretimin artırılması gerekiyor. Ülke ekonomilerinde genelde serbest piyasa koşulları mevcut olsa da, devlet kendi teşvik uygulamalarıyla buraya belli seviyede müdahale etmektedir. Az gelişmiş bölgelerde veya sektörlerde bazı teşvik uygulamaları meydana çıkarken, daha iyi gelişmiş sektörlerde aynı uygulamalar kısıtlanıyor. Bu uygulamalar sonucunda bölgesel gelişmişlik dengelenerek, genel refah seviyesi de belli bir ölçüye kadar artırılıyor.

Genel refah seviyesinin artırılması için yurtdışına yapılan ihracatın da artırılması gerekmektedir. Bunun için ise hükümetler bir diğer teşvik sistemini uygulayarak, ihracatın artmasına yardım ediyorlar. İhracat teşvikleri vasıtasıyla ülkede üretilen ürünlerin uluslararası piyasalara ulaşımının sağlanması, bu piyasalarda aynı ürünlere karşı rekabet gücünün kazandırılması, ülke ekonomisinin güçlendirilmesi amaçlanıyor. Bu çalışmada esas olarak Türkiye ve seçilmiş BDT ülkelerinin ihracat teşvik sistemleri araştırılarak ülkeler arası ticaret potansiyelleri değerlendirilmesi amaçlanmaktadır.

Üç ana bölümden oluşan çalışmanın birinci bölümünde, genel olarak piyasa ekonomisinde teşvik uygulamalarının yeri hakkında bilgi verilmektedir. Burada ilk önce piyasa ekonomisine bir açıklık getirilmiş ve özellikleri belirtilmiştir. Daha sonra teşvik kavramı, tanımı ve uygulama gerekçeleri, teşvik sisteminin yapısı ve özellikleri

hakkında bilgi verilmiştir. Teorik bilgilerin yanı sıra, bölümün son kısmında mali, finansal ve regülasyon nitelikli teşvik araçları geniş bir şekilde ele alınmıştır.

Çalışmanın ikinci bölümünde BDT ülkelerinin genel makroekonomik görünümü ve teşvik sistemleri hakkında bilgi verilmiştir. İlk önce BDT ülkeleri toplu olarak değerlendirilmiş ve Topluluk ülkelerinin ekonomik görünümleri ile genel ihracat yapıları ayrıntılı biçimde incelenmiştir. Daha sonra, BDT ülkelerinden Rusya, Kazakistan, Ukrayna ve Azerbaycan ekonomileri ve teşvik sistemleri özel olarak incelenmiştir. Burada sözü geçen ülkelerin ilk önce dış ticaret ilişkileri ve genel ihracat yapıları, daha sonra ise ihracat teşvik sistemleri dönemsel olarak incelenmiştir. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra belirli dönemlerde bu 4 ülkenin ekonomik rakamları ve teşvik harcamaları tablo ve grafikler vasıtasıyla açıklanmaya çalışılmıştır.

Üçüncü bölümde Türkiye ihracat yapısının dönemsel olarak genel görünümü ortaya konmaya çalışılmıştır. Daha sonra Türkiye'nin Ukrayna, Kazakistan, Rusya ve Azerbaycan ile olan ticari ilişkileri inceleme altına alınmıştır. Burada devletlerarası ticari ilişkiler, iki ülke arasındaki ticaret hacmi ve niteliği, sözü geçen ülkelerin toplam ithalatları, Türkiye'nin bu ithalatlardaki payı ve Türkiye'nin sözü geçen ülkelere doğrudan yatırımları tablo ve grafikler vasıtasıyla açıklanmıştır.

Sonuç bölümünde ise Türkiye ve bu ülkelerin ihracat teşvik sistemleri karşılaştırılmış, eldeki bulgularla genel bir değerlendirme yapılarak, ulaşılan sonuçlara göre birtakım öneriler getirilmektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

PİYASA EKONOMİSİNDE TEŞVİK POLİTİKALARININ YERİ VE ROLÜ

1. Piyasa Ekonomisinde Teşvik Uygulamalarının Yeri

Piyasa ekonomisi ve teşvik ilişkisi aslında çelişen iki kavramdır. Piyasa serbestlik kavramına dayanırken, teşvik müdahale kavramından hareket etmektedir. Bu açıdan iki zıt kavram reel ekonomik alanda iç içe geçmektedir. Tam rekabet piyasa koşullarında ekonomik birimlerin kararlarını piyasada oluşan fiyatı gösterge olarak vermeleri istenmektedir. Piyasada oluşan fiyat maliyet ve karların toplamına karşılık gelmektedir. Oysa teşvik uygulamalarının var olduğu piyasalarda fiyat gerçek maliyetlerden hareketle belirlenmemektedir. Devlet, teşvik araçları yardımıyla özel sektörün maliyetlerini belli ölçüde üstlenmekte ve fiyatın olması gereken düzeyin altında oluşmasına neden olmaktadır. Bu da ekonomide gelir ve kaynak dağılımının bozulmasına neden olacağı gerekçesiyle kabul edilmemektedir. Piyasa ekonomisinin sağlıklı biçimde işleyebilmesi için piyasa dinamiklerine duyarlı bir teşvik sisteminin kurulması zorunludur. Bu ilişkinin nasıl kurulması gerektiğine ilişkin açıklamalara bu bölümde yer verilmiştir. Dolayısıyla bu bölümde piyasa ekonomisi ve teşvik uygulamaları arasındaki ilişkiler ele alınmıştır. Önce piyasa ekonomisinin temel

dinamikleri incelenmiş ve sonrasında ise piyasa işleyişini en az etkileyecek teşvik uygulamalarına ilişkin ilkeler üzerinde durulmuştur.

1.1. Piyasa Ekonomisinin Özellikleri

Toplumun temelini ve onun gelişmesini sağlayan ekonomidir ve insanlar arasındaki ekonomik ilişkiler her zaman kesin bir sistem olarak işlev görür. Bilim adamları, ekonomik sistem kavramını farklı usüllerle yorumluyorlar. P. Gregory ve R. Stewart'a göre, ekonomik sistem, belli bir coğrafi bölgede üretim, gelir ve tüketimle ilgili kararların alınması ve uygulanması için bir dizi mekanizma ve kurumdur. F. Pryor'a göre ise, ekonomik sistem doğrudan veya dolaylı olarak ekonomik davranış ve sonuçları etkileyen tüm kurumları, organizasyonları, kanunları ve düzenlemeleri, gelenekleri, inançları, konumları, değerlendirmeleri, yasakları ve davranış kalıplarını içerir.

Ekonomik süreçler daima hareket ve gelişim göstermektedir. Aynı biçimde tekrar etmezler; çünkü toplumun ihtiyaçları değişmeden kalmaz ve bu, üretici güçlerinin ve üretim ilişkilerinin geliştirilmesini gerektirir. Toplumda üretim ve tüketim ilişkileri güçlendikçe, ekonomide bir karar alma mekanizmasına ihtiyaç duyulur. Bu noktada *“karar alma mekanizmasında devletin rolü ne olacaktır”* sorusu ortaya çıkmaktadır¹. Bu sorunun çözümünde iki ana fikir meydana geliyor: kapitalist ekonomik düzen ve sosyalist ekonomik düzen. Bu iki düzen üretim faktörlerinin mülkiyetine yaklaşım biçimiyle ayrılmaktadır. Sosyalist ekonomik düzen üretim faktörlerinin kamu mülkiyetinde olması gerektiğini savunurken, kapitalist ekonomik düzen özel mülkiyete ait olması gerektiğini kabul etmektedir.

Kapitalist ekonomik sistem mülkiyetin özel sektöre ait olması inancı yanında şu özelliklere de sahip olması istenmektedir: ekonomik faaliyetlerin kar amaçlı yürütülmesi, bu faaliyetleri düzenleyen bir pazarın var olması, tüzel kişilik altında sermaye ortaklıklarının kurulabilmesi ve emeğin üretim faktörü olarak emek piyasasına girebilmesi. Kapitalist bir ekonomik sisteme sahip ekonomilerde bu özelliklerin neredeyse tamamı işler kılınmaktadır.

---

¹ Kenan Bulutoğlu, *Kamu Ekonomisine Giriş*, 7. baskı, İstanbul: Maliye ve Hukuk yayınları, 2008, ss.2-3.

Bu özellikler tarihsel olarak kapitalizm Avrupa toplumlarının tüm ekonomik yaşam özelliklerini içerecek biçimde gelişmiştir. 19. yüzyılın başında gerçekleşen sanayi devrimi kapitalizmin kapitalist-endüstriyel kolunun gelişmesine neden olmuştur. Bu yüzyılda kapitalizmin gelişmesi, büyük ölçekli sermaye yapılarının ortaya çıkmasına neden oldu. Küçük üreticilerin, esnaf ve tüccarların büyük ölçekli sermaye yapıları karşısında rekabet edemez duruma gelmesi devleti ekonomik ve sosyal süreçleri düzenlemek amacıyla ekonomik yaşama müdahale etmek zorunda bırakmıştır².

Liberal kapitalist düzen denildiği zaman ilk akla gelen piyasa ekonomisidir. Piyasa ekonomisinin gelişmesinin temel ilkesini pazar oluşturuyor. Pazar, malların alım satımı yoluyla üretim ve tüketim arasında bağlantı kurmak için özel bir mekanizmadır. Her bir üretici, neyin nasıl ve kimin için üretileceği ile ilgili temel kararları bağımsız olarak verir. Bununla birlikte, üretim sonuçları, mal alımı ve satımı sürecinde kamuoyunun bilincinde olmalıdır. Ekonomik teori ve pratikte şu şekilde formüle edilebilecek temel bir soru oluşuyor: bir üreticinin kamu ihtiyaçlarını karşılamak için, hem de yüksek kalite ve etkinliği sağlayacak şekilde, gerekli çalışmaları yerine getirmesini sağlayan sosyal mekanizma nedir? Bu sosyal mekanizma piyasa olarak tanımlanabilir. Piyasada özel üreticiler emeğin toplumsal bölüşümü sisteminde belli bir yeri kaplar ve bütünün bir parçası olarak birbirlerine bağlanırlar. Aynı zamanda tüketici kitlesi tarafından temsil edilen toplum, nihai olarak, her üretim türünün ihtiyaç ve etkinliğini belirler. Dolayısıyla, üretimin toplumsal yapısı toplumun tüm üyeleri adına piyasa ekonomisinde gerçekleşir.

Piyasa ekonomisi kavramı ilk olarak, başlarında Adam Smith olmak üzere, Anglosakson kökenli iktisatçılar tarafından ilme sürülmüştür. Smith'e göre her şey piyasanın kendi kuralları içerisinde cereyan etmeli, devlet ise sadece adalet, hürriyet ve mülkiyetle ilgili geleneksel görevleri içerisinde kalmalıdır. Diğer bir ifadeyle devlet tam kamusal mallarla sınırlı bir alan içinde ekonomik yaşama müdahale etmelidir³.

M. Weber'e göre, piyasa ekonomisi, malların (hizmetlerin) üretiminde, dağıtımında ve alışverişinde ekonomik faaliyetlerin çoğunun, arz ve talep koşullarına

---

² Bulutoğlu, a.g.e., s. 10.

³ Michael Watts, *Piyasa Ekonomisi Nedir?*, Çev: Levent Köker, Ankara, Türk Demokrasi Vakfı, 1992, s. 7.

uymak zorunda olan bireyler veya kurumsal kuruluşlar tarafından gerçekleştirildiği bir ekonomidir. Aynı zamanda, ekonominin her alanına devlet müdahalesi en aza indirgenmiştir.

Piyasa ilişkileri 17. yüzyılın ortalarından itibaren felsefede klasik liberalizm gibi bir eğilimin yaygınlaşmasıyla ortaya çıkmakta olup, ve o dönem Avrupa’da etkin olan mutlakiyet akımını siyasi düzeyde eleştiriyor, ekonomik düzeyde ise ekonomik özgürlük ve pazar koordinasyonu fikrini yükseltiyordu⁴.

Piyasa ekonomisi, yatırım, üretim ve dağıtım ile ilgili kararların arz ve talebe dayandığı bir ekonomidir ve mallar ve hizmetler için fiyatlar ise ücretsiz bir fiyat sistemi ile belirlenir. Bir piyasa ekonomisinin temel belirleyici özelliği, sermaye mallarının yatırım ve dağıtımına ilişkin kararların esas olarak pazarlar vasıtasıyla yürütülmesidir. Bu da, yatırım ve üretim kararlarının üretim açısından somutlaştığı planlı ekonomiyle çelişmektedir.

Aslında, piyasa ekonomisinin bu veya diğer modeli, saf bir biçimde mevcut değildir. Çünkü toplum ve devlet ekonomiyi çeşitli derecelerde düzenler. Çoğu mevcut piyasa ekonomisi, ekonomik planlama veya devlet müdahalesinin bazı unsurlarını içerir ve bu nedenle karma ekonomiler olarak sınıflandırılır. En güçlü piyasa ekonomisi koşullarına sahip olan ABD ekonomisi kendisi de pür anlamda piyasa ekonomisi özelliklerine sahip olmayıp, karma ekonomik modele uygun işleyen bir kapitalist ekonomik sisteme sahiptir. Devletin hem piyasa ekonomisinde hem de piyasanın getirdiği eşitsizliklerle mücadelede rolünün ne kadar etkin olması gerektiği konusunda çeşitli yaklaşımlar vardır⁵.

Piyasa ekonomisi, mantıksal olarak üretim araçlarının özel mülkiyetinin varlığını ima etmez; piyasa ekonomisi ücretsiz bir fiyat sisteminde birbirleriyle sermaye mallarının alışverişinde bulunan farklı kooperatif türleri, ortaklıklar veya özerk devlet kurumlarından oluşabilir.

Kapitalist bir ekonomik sistem içinde devletin ekonomideki yerinin belirlenmesi için piyasa ekonomisinin sahip olması gereken özelliklerin net olarak ortaya

---

⁴ Watts, a.g.e.

⁵ Halil Nadaroğlu, *Kamu Maliyesi Teorisi*, 6. Baskı, İstanbul: Beta, 1985, s. 57.

koyulmasına ihtiyaç vardır. Bu aşçıdan piyasa ekonomisinin özelliklerine değinecek olursak, “atomisite”, “mobilite”, “homojenite” ve “açıklık” gibi özellikleri ele almamız gerekir.

- *Atomisite*, her ekonomik birimi maddenin atomları olarak ele almaktadır. Yani atomisite, piyasada çok sayıda alıcı ve satıcının işlem yapması gerektiğini söyler. Piyasada çok sayıda alıcı ve satıcının var olması fiyatın veri olarak alınmasına imkan sağlayacaktır. Piyasada ekonomik birim sayısının artması birimler arası ortak hareket etmek imkanının ortadan kaldıracak ve her birey kendi gerçeğinden hareketle karar verecektir. Böylece hiçbir satıcı ya da alıcı tek başına fiyatı belirleyemeyecektir. Hiçbir firma pazarın büyük bir kısmını elinde bulunduramaz. Aynı zamanda alıcılar da tek başlarına fiyatı belirlemek yetkisine sahip değildirler, çünkü bir alıcı malın tamamını ve ya büyük bir kısmını alacak güce sahip değildir. Bu durumda fiyat piyasa veri olarak ortaya çıkacak ve ekonomik birimler fiyatı piyasadan öğrenecektir. Çok sayıda alıcı ve satıcı arasında yaşanan rekabet ekonomik birimlerin maliyet minimizasyonuna yönelmelerini ve fiyatın en alt düzeyde gerçekleşmesine imkan sağlayacaktır. Sonuçta fiyat neredeyse firmanın üretim maliyetine yaklaşacaktır ve ortada sadece düşük kar kalacaktır. Öyle ki, teorik olarak tam rekabet piyasasında ekonomik kar sıfır olarak kabul edilmektedir⁶.

- *Mobilite*, piyasalar arası geçişgenliği tanımlamak için kullanılmaktadır. Fayda maksimizasyonu peşinde koşan ekonomik birimlerin her piyasaya girebilmesi gerekliliğine işaret etmektedir. Ekonomik birimlerin mobilizasyonu piyasalar arası arz ve talep dengesinin sağlanmasını garanti etmektedir. Dolayısıyla piyasalar arası geçişgenlik arttıkça arz ve talep fazlalıkları eritilebilecek ve fiyatın tüm piyasalar için aynı olması sağlanmış olacaktır. Böylece, piyasalarda görece kıtlık farkından doğan aşırı karlar törpülленerek rekabetten sapmalar önlenmiş olacaktır.

- *Homojenite*, değişime konu ürünlerin birimlere ayrılabilirdiğini ve bir malın fiyatından bahsedildiğinde tüm piyasalarda o malın aynı özelliklere sahip olması gerekmektedir. Örneğin yağlı inek sütünün fiyatı 2 TL denildiğinde, sütün litre bazında bölüne bildiği ve Türkiye genelinde işlem gördüğü her piyasada 2 TL’lik fiyatın yağlı inek sütü için geçerli olması anlamına gelmektedir. Şayet sütün litresi 1,5 TL olduğu

---

⁶ Zeynel Dinler, *Mikroekonomi*, 14. Baskı, Bursa, Ekin Basım Yayın Dağıtım, 2002, s. 13.

belirtilmiş ise bu iki anlam taşıyabilir. Bunlardan ilki iki farklı fiyata konu sütün homojen olmadığıdır. Bu durumda sütün kalitesine bağlı fiyat farklılaşmasından bahsedilebilir ki, her kalite için geçerli fiyat sütlerin işlem gördüğü piyasalarda aynı olacaktır. Bu homojenlik özelliğinin gereğidir. Diğer bir olasılık ise piyasalar arası mobilizasyon veya açıklıkla ilgili bir sorunun olduğudur.

- *Açıklık*, piyasalar arası geçişgenlik açısından aranan bir özelliktir. Ekonomik birimler piyasalar hakkında bilgiden hareketle kararlarını vermekte, piyasalar arasında gezinerek fiyatın tüm piyasalar için sabitlenmesine imkan sağlamaktadır. Bunun gerçekleşebilmesi için bilginin ekonomik birimler arasında mükemmel biçimde dağılması gerekmektedir. Mükemmellikten kasıt bilgi dolaşımının serbest ve akışında herhangi bir gecikmenin olmamasıdır. Böylece ekonomik birimlerin kararlarını etkileyen fiyat ve fiyat oluşumu hakkında tam ve doğru bilgi elde edilmiş olacaktır⁷.

Bu dört özelliğin zaman ve mekan olarak tüm piyasalarda geçerliliğinin sağlanması mümkün olmamaktadır. Gerek değişime konu malların teknik özellikleri, üretim koşulları, mülkiyet yapıları ve gerekse ülke ekonomisinin sahip olduğu sosyal ve ekonomik yapıları tam rekabet piyasasından sapmalara neden olmaktadır. Tam rekabet piyasasından sapmalar, kamusal malların varlığı, doğal tekel koşullarında üretim zorunluluğu, dışsallıkların varlığı ve asimetrik bilginin önlenmesi biçiminde sistematize edilmektedir⁸.

İdeali yansıtan bu özelliklerin her zaman ve her alanda sağlanması imkansız olduğu için aslında kapitalist ekonomik sistemler aksak rekabet piyasalarında işlediğini söylemek yanlış olmayacaktır. Aksak rekabet piyasasının türlerine değinecek olursak, bunlar: monopol, monopson, oligopol, oligopson, monopolcü rekabet piyasası, iki yanlı monopol ve çift monopol piyasalarıdır.

Monopol piyasasının özellikleri şunlardır: 1) piyasada tek bir firma var; 2) üretilen malın veya hizmetin piyasada eşdeğeri yoktur; 3) diğer firmaların piyasaya girişi çok zordur. Sektörde 'komşusu' olmayan bu firma piyasaya kendi şartlarını ileri sürebiliyor. Bu firmanın piyasaya sürdüğü ve piyasada arz ettiği herhangi bir ürün tüm sektörün üretimi ve arzı anlamına gelmektedir. Böylece monopolcü firma tüm piyasada

---

⁷ Dinler, a.g.e., s. 13.

⁸ Hülya Kirmanoğlu, *Kamu Ekonomisi Analizi*, 4. Baskı, İstanbul: Beta, 2013, s. 70.

herhangi bir ürünün ne kadar üretileceğine kendisi karar vermektedir. Buna ilave olarak da monopolcü ürettiği ürünün hangi fiyattan satılacağına da kendisi karar verme yetkisine sahiptir.

Monopson piyasada ise tam aksine üretici sayı fazla olur, ama piyasada bir tek alıcı vardır. Bu durumda alıcı kendisi sunulan ürünün fiyatını belirliyor. Monopson piyasa çok nadir hallerde gözlemleniyor. Örneğin, küçük bir kasabada güçlü tek bir firmanın oranın tüm sakinlerini istihdam etmesidir. *Oligopol* piyasada bir kaç üretici tüm tüketicilerin taleplerini karşılamaktadır. Bu durumda tüketiciler monopol piyasadan farklı olarak seçim hakkına sahiptirler, ama seçim sadece bir kaç ürün arasında olabilir. Oligopolün bazı özel şekillerine değinirsek, bunlar düopol, yani sadece iki satıcının olması, ve triopoldür, yani piyasada sadece üç satıcı vardır. *Oligopson* piyasa ise aksine üreticilerin fazla olduğu piyasada sadece birkaç alıcının olmasıdır.

Monopolcü rekabet piyasası çok sayıda firma tarafından üretilen ve birbirinin yerine rahatlıkla ikame edilebilen bir grup malın, birbirinden farklıymış gibi gösterilmesi sonucu her firmanın belirli alıcı grubu üzerinde monopol gücü sağladığı piyasadır. Piyasanın işleyiş şekline göre “iki yanlı” ve “çift monopol” yapılardan bahsetmek mümkündür⁹. *İki yanlı monopol* piyasada sadece bir üretici ve bir tüketici vardır. Örneğin silah üretiminin tek firma tarafından yapılıp, sadece devlet tarafından satın alınması, iki yanlı tekel durumu oluşturur. *Çift monopolde* ise bir firma önce çok sayıda satıcıdan malı alır ve daha sonra da aldığı malı çok sayıda alıcıya satar ve bu durumda hem monopsoncu hem de monopolcü durumunda olur. Sigara üretim ve dağıtımının Tekel Sigara Fabrikasına verildiğini kabul edelim. Bu fabrikanın tütününü çok sayıda üreticiden tek başına alıp işledikten sonra toplumun sigara talebini tek başına karşılaması çift monopole örnek olarak verilebilir.

Piyasa ekonomisinin tam rekabet koşullarından uzaklaşmasına bağlı olarak ortaya çıkan aksak rekabet piyasaları devletin ekonomiye müdahalesini zorunlu kılmaktadır. Devlet sahip olduğu iktisat politikası araçları ile ekonomik birimleri ödül ve ceza sistemi içinde tam rekabet piyasası koşullarına yaklaştırmaya çalışmaktadır. Yasaklamalar içeren regülasyonlar ile vergi ve benzeri araçları kullanarak cezalandırma

---

⁹ Zeynel Dinler, *İktisada Giriş*, 20. Baskı, Bursa, Ekin Basım Yayın Dağıtım, 2014, s. 207 – 209.

yolunu tercih ederken, ödüllendirmeyi ise vergi harcamaları, sübvansiyon ve serbestleştirme içeren deregülasyon araçlarından yararlanılmaktadır.

Teşvik politikaları uygulama biçimine ve kullanılan araçların niteliğine bağlı olarak piyasaların tekelleşme eğilimini artırabileceği gibi tam rekabet piyasası koşullarına yaklaşmasına yardımcı olabilmektedir. Devletler gerek sosyo ekonomik yapıları ve gerekse ekonomik entegrasyonlar içinde üstlendikleri roller gereği politika inisiyatiflerini kaybetmektedir. Diğer bir ifadeyle uluslararası ekonomik ilişkilerin belli bir entegrasyon ve uyum sürecine yönelmesi devletin iktisat politikası araçlarının kullanım inisiyatifini sınırlandırmıştır. Kapitalist bir ekonomik sistem içinde piyasa dinamikleri ile uyumlu bir teşvik sisteminin taşınması gereken özellikleri aşağıdaki gibi açıklayabiliriz.

1.2.Küresel Ekonomik Koşullarında Teşvik Sistemi Yaklaşımı

Küreselleşme kavramı 20. yüzyılda etkinlik kazanan gelişmelerden birini ifade etmektedir. Birçok farklı kavram açıklamaları vardır. Bunlardan birine göre, küreselleşme, ülkeler arasında iktisadi, sosyal ve siyasal ilişkilerin geliştirilmesi, farklı toplumların inanç ve kültürlerinin daha iyi tanınması, uluslararası ilişkilerin yoğunlaşması anlamına gelmektedir. Günümüzde, küreselleşen dünyada, ülkelerarası sınırlar etkilerini kaybetmiş olup, insanlar eskisine kıyasla birbirleri ile daha sık bağlantı kurabilmektedir. Ama küreselleşme kavramı herkes tarafından olumlu karşılanmamaktadır. Bazı kısımlar bu prosedürün geleneksel kültürleri yok edeceğinden endişelenmektedir. Böyle bakış açısı olanlar literatürde daha çok şüpheciler olarak tanımlanmaktadır. Diğer bir kısım ise küreselleşmenin günümüz dünyasında mutlak olması gereken bir prosedür olarak görmektedir. Kavram genelde 1960'lı yıllardan sonra etkinliğini artırmıştır. Esasen 1970'li yıllarda yaşanan ekonomik krizler sonrasında, uluslararası ve ulus üstü firmalar üretimi uluslararası boyuta çıkararak, daha uygun üretim merkezleri bulma amacıyla küreselleşme olgusunun gelişmesine ve etki alanının genişlemesine önemli katkı sağlamıştır¹⁰.

Küreselleşme süreci devleti ulusal sermayenin yabancı sermaye karşısında korunmasına yönelik politikalara zorlarken, bir yandan da küreselleşmenin sunduğu

---

¹⁰ Poul Hirst, Graham Thompson, *Küreselleşme Sorgulanıyor*, Ankara: Dost Kitabevi, 1998, s. 8-11.

fırsatlardan yararlanma amacıyla serbestleştirme ve koruma temelli teşvik politikalarından vazgeçmeye yönelmektedir. Küreselleşmenin sunduğu imkanlardan yararlanabilmenin temel şartı ülkenin ekonomik entegrasyon süreçlerine dahil olmasını gerekli kılmaktadır. Bu nedenle piyasa ekonomisi koşullarında entegrasyonu zorunlu kılan küreselleşme sürecinde piyasa dinamikleri ile uyumlu teşvik politikalarının uygulanması genel kabul görmektedir. Dolayısıyla devletin, piyasa aksaklığı yaratacak teşvik politikalarından ziyade, sadece piyasa aksaklıklarını ortadan kaldıracak politikalara yönelmesi beklenmektedir.

Esas olarak teşvikler, serbest ticarete dayanan bir rekabet ortamının oluşmasını sağlamalıdır. Bu amaca yönelik olarak, Dünya Bankası, OECD, IMF ve Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) gibi uluslararası kuruluşların faaliyetlerini sürdürmesi uygun görülmüştür. İsmi geçen kuruluşlar, az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin dünya ekonomisine entegre olmasını sağlamak için plan ve programlar üretmişlerdir. Uluslararası ve ulus üstü firmaların bu ülkelerde faaliyetleri güçlendiriliyor, yatırım miktarları arttırılıyor ve sözü geçen ülkelerin ekonomileri istihdam aşamasına getiriliyor. Ama yapılan müdahaleler belli esaslara dayanmak zorundadır, doğal rekabet ortamı bu durumdan etkilenmemelidir. En çok bu alanda DTÖ'nun ve Avrupa Birliği'nin yaptığı teşvik uygulamaları etkinlik kazanmıştır¹¹.

1.2.1. Küresel Teşvik Sisteminde DTÖ'nün Rolü

Küresel boyutlarda yapılan teşvik uygulamaları birçok ülkelerde farklı tepkiler görmektedir. Bu tepkilere göre, yapılan uygulamalar rekabet koşulunu kötü anlamda etkiliyor. Bazı kesimler teşviklerden yararlanarak zenginleşiyor, aynı anda da diğer kesimler kendilerine düşecek paydan mahrum kalıyorlar. DTÖ platformunda yoğun teşvik uygulamalarının olumsuzluklarını gidermek ve dünya genelinde serbest piyasa ekonomisi koşullarının güçlendirilmesine yönelik olarak ortak hareket edilmesine karar verilmiştir. Teşvik uygulamalarının tamamen ortadan kaldırılması mümkün olmadığı için, hiç olmazsa, uluslararası düzeyde bir tanım ve kapsam birliğinin sağlanması amaçlanmıştır. Bu çerçevede, GATT-DTÖ bünyesinde bir “devlet yardımları anlaşması” imzalanmıştır. Anlaşma Tokyo görüşmelerinde belirlenen “Teşvikler Kodu”

---

¹¹ Ahmet İncekara, *Türkiye’de Teşvik sistemi*, İstanbul, İstanbul Ticaret Odası Yayın No: 1995/10, 1995, s. 29.

üzerine inşa edilmiştir. Tokyo görüşmelerinde devlet yardımları anlaşmasını sadece bazı devletler imzalamıştır. Ancak, Anlaşma, tüm üyeler tarafından imzalanan DTÖ kurucu anlaşmasının tamamlayıcı bir unsuru olduğu için, tüm üye ülkeler tarafından imzalanarak kademeli biçimde uygulamaya konulmuştur. Bu anlaşmanın DTÖ ve üye ülkeler açısından getirdiği yükümlülükleri kısaca şöyle ifade edebiliriz¹².

“Sübvansiyonlar ve Telafi Edici Tedbirler Anlaşması” teşvik kavramını tanımlayarak kapsadığı düzenlemeleri belirli bir sistematığe bağlamıştır. Anlaşmanın 1. maddesinde sübvansiyon, herhangi bir üyenin hükümet veya kamu organları tarafından fayda sağlayan mali katkılar olarak tanımlanmıştır. Yine aynı madde kapsamında maddi katkıların hangi unsurlardan oluştuğu;

- Hükümetler tarafından kamu fonlarının doğrudan veya dolaylı olarak transferi,
- Kamu alacaklarından vazgeçilerek tahsil edilmemesi (Vergi afları gibi mali yardımlar),
- Hükümetlerin genel hizmet dışında mal veya hizmet temini veya mal satın alması, olarak sayılmıştır.

Hükümet bir fon mekanizmasına kaynak aktarıyorsa veya yukarıda belirtilen kaynak aktarımını düzenlemek amacıyla bir organ oluşturarak görevlendiriyor ve bu organların uygulamaları, hükümetlerin takip ettikleri politikalar ile aynı ise bu uygulamalar da teşvik unsuru olarak kabul edilmektedir. Örneğin, Anlaşmaya göre, Türkiye’deki Devlet Mahsulleri Ofisi’nin varlığı bir sübvansiyon unsuru olarak kabul edilmektedir. Bu kriterlerin ortak özelliği uygulanacak olan teşviklerin ulusal ve uluslararası düzeyde kaynakların piyasa koşullarına uygun olarak etkin dağılımını sağlamayı amaçlamasıdır¹³.

Tanımlamayla birlikte ülkedeki belirli bir sektöre, firmaya veya kamu kuruluşuna verilebilecek teşvikler “özellik” esasına dayandırılmıştır. Anlaşmanın 2. maddesi hükümlerine göre özellik, teşviki veren makamın yetki alanı içindeki bir

---

¹² *Dünya Ticaret Örgütü Kuruluş Anlaşması*, 25 Şubat 1995 tarihli ve 22213 Mükerrer Sayılı Resmi Gazete.

¹³ Ufuk Selen, *Küreselleşme Sürecinde Devletin Dış Ticaret Politikaları Üzerindeki rolü (Türkiye Örneği)*, (Doktora Tezi), Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2004, s. 135.

işletmeye, sanayiye veya işletme ve sanayi gurubuna özgü olmasını ifade etmektedir. Teşvik unsurları bu özgüllük kriterine göre yasaklanmış sübvansiyonlar, dava edilebilir sübvansiyonlar ve dava edilemeyen sübvansiyonlar olarak üç grupta toplanmıştır¹⁴.

1.2.2. Küresel Teşvik Sisteminde AB'nin Rolü

Avrupa Birliği yapılanırken esas amacı Batı Avrupa ülkelerinin ekonomik anlamda birliğinin sağlanması ve dünyanın diğer gelişmiş bölgeleri ile rekabet edebilir güce sahip olmak idi. Bu yönde yapılan çalışmalar 28 Avrupa ülkesinin zamanla ortak ekonomik sisteme entegre olmasını sağlamış, Avrupa'da yeni bir küresel ekonomik sistem meydana gelmiştir. AB'nin izlediği teşvik politikası dünya teşvik sistemi üzerinde etki sağlamaktadır. Şunu belirtmek gerekir ki, AB'nin uyguladığı teşvik sistemi esas olarak DTÖ teşvik sisteminin kurallarına uyumlaştırılmıştır. Sistem içerisinde 'yasaklanmış' ve 'uygulanabilir' teşvikler mevcuttur. Piyasa koşullarına ve rekabet ortamına etkili olan teşvikler 'yasaklanmış' teşvikler grubuna girerler. Ama DTÖ'dan farklı olarak, AB'de gelişmekte olan ülkelere ayrıcalıklar tanınmıştır. Bu ayrıcalıklar detaylı olarak 'Genelleştirilmiş Tercihler Sistemi'nde açıklanmıştır. Sonuç olarak, AB'nin teşvik sisteminin genel kurallara uygun yürütüldüğünü, ama bazı kendine has özellikleri olduğunu belirtebiliriz¹⁵.

Küresel yönetişimin önemli aktörlerinden olan AB ve DTÖ'nün teşvik yaklaşımı görüldüğü üzer piyasa ekonomi dinamikleri ile uyumlu ilkeler benimsemektedir. Bu ilkeleri daha iyi kavrayabilmek için Teşvik kavramının tanımsal özellikleri ile sistematik yapısını yakından incelemek yararlı olacağı inancıyla konu aşağıda ele alınmıştır.

2. Teşvik Tanımı, Sistematik Yapısı ve Özellikleri

Ülkelerarası teşvik uygulamalarının analizini esas alan bu çalışmanın ana ekseninin teşvik kavramı ve sistemi oluşturmaktadır. Dolayısıyla bu kavramın ve sistemin ne anlam ifade ettiğini açıklamakta yarar vardır. Aşağıda önce teşvik kavramı ve tanımsal özellikleri ele alınıp incelenmiştir.

---

¹⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. Ufuk Selen, *Maliye Politikası Aracı Olarak Teşvik Uygulamaları*, Bursa: Ekin Yayın Dağıtım, 2011, s. 38- 42.

¹⁵ Selen, a.g.e., s. 45-46.

2.1. Teşvik Kavramı ve Uygulama Gerekçeleri

2.1.1. Teşvik Kavramı ve Tanımsal Özellikleri

Teşvik kavramı esas olarak müşevvik, uyarıcı anlamına gelmektedir. Bir eylemi gerçekleştiren kişinin eylemliliğın belli bir amaca yönlendirilmesini sağlama amacına yönelik her türlü girişimi teşvik kapsamında değerlendirmek mümkündür. Makroekonomik anlamda teşvik uygulamaları kamu ekonomisi faaliyet alanı içinde gerçekleşmektedir. Devlet ekonomide şu üç ana işlevi yerine getirmekle yükümlüdür: ekonomik istikrar, kaynak tahsisi ve gelir bölüşümü. Özellikle kaynak tahsis işlevi üretim faktör sahiplerinin sahip oldukları kaynakları ekonomik önceliklere uygun biçimde kullanmalarını sağlamak için yönlendirilmesiyle ilgilidir. Bu yönlendirmede işlevi teşvik uygulamaları bağlamında gerçekleştirilebilmektedir. Kaynak tahsis işlevi kalkınma ihtiyacında olan az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler açısından önem arz etmektedir. Kalkınma esasen sermaye birikiminin sağlanması ve mevcut kaynakların etkin ve verimli kullanılmasının sağlanması problemidir. Bu açıdan kaynakların etkin dağılımının sağlanması ve verimli kullanılması amacıyla üretim faktör sahiplerinin kararlarının yönlendirilmesine ihtiyaç vardır. Bu ihtiyacın karşılanmasında teşvik uygulamaları kaçınılmazdır. Uluslararası ekonomik etkileşimlerin arttığı günümüzde teşvik uygulamaları ülkelerin uluslararası rekabet güçlerini ve dolayısıyla refah düzeylerini artırabilmelerinde, ekonomi politikalarının önemli araçlarından biri olarak kabul edilmektedir¹⁶.

Teşvik kavramı, kamu kaynaklarının kullanılarak belirli bir bölgeye, sektöre, işletmeye veya işletme grubuna, belirli mal ve hizmetlerin üretimine yönelik olarak verilen yardımlar olarak tanımlanmaktadır¹⁷. İnceci (1993) daha geniş bir tanımlamayla teşvikleri “*devlet veya devlet kaynakları vasıtasıyla belirli bir işletmeyi veya üretimi ve üretim yöntemini ya da üretim ve faaliyet konusunu etkilemek, üreticileri teşvik ve himaye etmek, rekabet gücünün artmasına katkıda bulunmak, işletmelerin kuruluş yerini etkilemek suretiyle belirli bir bölgenin gelişmesini sağlamak gibi amaçlarla denk bir*

¹⁶ İsmail Aydoğuş, *Türkiye'nin Avrupa Birliği ile Bütünleşmesi Sürecinde Devlet Yardımları*, 1. Baskı, Ankara: Afyon Kocatepe Üniversitesi, 2000, s. 3.

¹⁷ Şükrü Erdem, *Devlet Yardımları: Avrupa Topluluğu Mükteşebatı ve Türkiye'nin Uyumu, AB Mükteşebatında Devlet Yardımları ve Türkiye'nin Uyumu*, Akdeniz Üniversitesi Akdeniz Ülkeleri Ekonomik Araştırmalar Merkezi, 2004, s. 25-79.

karşılık beklemeden her ne şekilde olursa olsun yapılan yardımlardır” biçiminde tanımlamaktadır¹⁸. İncekara (1995) teşvik kavramını, bu tanımda geçen amaçlara işaret edecek biçimde, kamu tarafından çeşitli yöntemlerle verilen maddi ve/veya gayri maddi destek, yardım ve özendirmeler olarak tanımlamaktadır. İncekara verdiği tanımda teşvik uygulamalarını farklı biçimlerde olabileceğine işaret etmektedir. Buna göre teşvikler koşullu ya da koşulsuz doğrudan nakit transferler, borçlara verilen devlet garantileri, devlet tarafından düşük faizle borç verilmesi, vergi muafiyeti, vergi ertelenmesi, vergi indirimi gibi özel veya koşullu vergi uygulamaları vb. yardımlar şeklinde uygulanabilmektedir.

Yukarıda açıklandığı gibi küresel ekonomi koşullarında teşvik politikalarının haksız rekabet yaratmayacak biçimde uygulanması küresel yönetim yapıları tarafından esas amaç olarak belirlenmiştir. Bu doğrultuda Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) “*Sübvansiyonlar ve Telif Edici Tedbirler Antlaşması*” teşvik politikalarının özelliğine dikkat çekecek biçimde devlet yardımlarına dair genel bir tanımlama getirilmiştir. Bu Antlaşmaya göre teşvikler; devlet veya herhangi bir kamu kuruluşu tarafından, devlet uygulamasının hibe, kredi ve hisse katılımı gibi doğrudan fon transferi kapsadığı veya kredi garantisi gibi potansiyel olarak doğrudan fon ya da yükümlülük transferini kapsadığı; tahakkuk etmiş olan bir devlet gelirin affedildiği veya tahsil edilmediği; devletin, genel altyapı dışında kalan hususlarda mal veya hizmet temin ettiği veya mal satın aldığı; devletin bir fon mekanizmasına ödemeler yaptığı veya garanti sağladığı veya özel bir kuruluşa belli fonksiyonları yürütme görevini verdiği; herhangi bir şekilde gelir veya fiyat desteği verildiği ve bütün bunların sonucunda bir yarar elde edildiği durumlarda sağlanan mali katkı olarak tanımlanmıştır.

Uluslararası ekonomik işbirliğini geliştirmek amacıyla kurulmuş olan OECD teşvik kavramını bazı ekonomik birimlerin diğer birimlere göre daha fazla parasal destek alması, daha düşük oranlı vergi ödemesi ve kamusal düzenlemelerden daha çok

---

¹⁸ Barbaros İnceci, *Avrupa Topluluğu ve Türkiye’de Sübvansiyonlar*, 1. Baskı, İstanbul: İstanbul Sanayi Odası Yayınları, 1993, s. 4.

yararlanması; uluslararası cari fiyat düzeyi ile karşılaştırıldığında bu fiyatların ulusal firmaların ödediği veya aldığı fiyatlardan farklı olması şeklinde tanımlamaktadır¹⁹.

Verilen bu tanımlardan hareketle bir teşvik unsurunun tanımsal özelliklerini şöyle sıralamak mümkündür: Kamu kurumları eliyle hibe, kredi ve hisse katılımı gibi fon transferi şeklinde sağlanması, Tahakkuk etmiş bir kamu alacağının affedilmesi veya tahsilinden vazgeçilmesi, genel kamu hizmetleri dışında gerçekleştirilen kamu alım garantileri içerebilir, sektörel ve/veya bölgesel açılardan farklılaştırılmış uygulamalardan oluşabilir.

Bu tanımsal özelliklere sahip teşvik unsurları belli bir sistematik içinde uygulanmaktadır. Bu sistematik yapı içinde teşvik uygulama amacı, teşvik araçlarının neler olduğu ve hangi usul esaslarına göre kullanılacağı tanımlanmaktadır. Kapitalist bir ekonomik sistemde teşvik sisteminin piyasa ekonomisi gereklerine uygun olması zorunludur. Aksi takdirde kamu kaynaklı piyasa başarısızlıkları yaşanacaktır. Aşağıda teşvik sisteminin yapısı ve sahip olması gereken özellikleri incelenmiştir.

2.1.2. Teşvik Uygulamalarının Temel Gerekçeleri

Artık piyasalar genelde devletten bağımsız hareket ediyor, kendi dengelerini kendileri belirliyorlar, devlet sadece düzenleyici ve denetleyici fonksiyonları üstleniyor. Ama buna bakmayarak, devletin piyasa müdahalesi teşvik uygulamaları vasıtasıyla devam ediyor. Liberal kapitalizm bu olayı onaylamıyor. Onların bakış açısına göre, devletin rolü minimize edilmeli, devlet sadece savunma gibi bazı görevleri üstlenmelidir. Liberallerin bu isyanına rağmen günümüzde neredeyse tüm ülkelerde, devlet iktisadi kalkınmayı ana amaç gibi göstererek, teşvik politikaları vasıtasıyla piyasaya müdahaleyi devam ettiriyor²⁰.

Bu durumda ekonomide şöyle sorular oluşuyor: piyasa ekonomisi sisteminde devlet neden ekonomiye müdahale etmektedir?; neden teşvik politikaları hala sıkça başvurulan bir ekonomi politikası aracı olmaktadır? Bu sorulara verilebilecek en önemli cevap piyasa aksaklıklarının giderilmesi şeklinde olabilir. Genel ekonomik dengenin

---

¹⁹ OECD, *Competition Policy in Subsidies and State Aid*, No.36, Paris: Series Roundtables On Competition Policy, 2001.

²⁰ Mustafa Durman, Hüseyin Önder, *Sanayileşme Sürecinde Teşvikler*, İstanbul: Alfa Aktüel, 2006, s. 41.

pareto etkinlik temelinde sağlanması, piyasa aksaklıklarının giderilmesi için devletin teşvik araçlarından yararlanması gerekmektedir. Bu nedenle devletler, piyasada Pareto etkin durumu oluşmadığı, kaynak tahsisinin doğru yapılmadığı ve israfa gidildiği zaman devlet teşvik politikalarını uygulamaktadır. Rekabet şartlarının tam oluşmadığı zaman devlet piyasaya müdahale etmek zorunluluğunu üstlenir²¹.

Tartışmaya neden olan bir diğer soru ise hangi ülkelerde devlet teşvik politikasını uygulamalıdır. Bazı yazarlara göre, sadece gelişmekte olan ülkelerde devlet piyasaya müdahale etmelidir, gelişmiş ülkelerde ise piyasa tamamen serbest bırakılmalıdır. Aslında bu fikir sadece teoride kalıyor. Pratikte ise gelişmiş kapitalist ülkelerde bile teşvik uygulamalarına rastlanmaktadır. Ve hatta aksine gelişmiş ülkelerde teşvik uygulamaları için daha yoğun kaynak tahsis edilmekte ve bu da bu ülkelere daha güçlü teşvik politikalarını yürütme imkanı sağlamaktadır²².

Ülkelerin gelişmişlik seviyelerine göre yapılan teşvik uygulamalarının gerekçeleri farklılaşıyor. Gelişmiş ülkelerde uygulanan teşvik politikasının esas nedenleri tam istihdamın sağlanması ve ihtiyaç duyulduğu zaman yeni kapasitelerin yaratılmasıdır. Bu nedenleri gidermek için yapılanlar genelde şunlardır: rekabet gücünü korumak, teknolojik gelişmeyi sürdürmek, sermaye kaçışını engellemek, bölgesel dengesizlikleri gidermek, verimliliği arttırmak, ihtiyaç duyulan sektörleri desteklemek ve işsizliği azaltmak²³.

Ülkeler geliştikçe devletin piyasaya müdahalesi azalıyor. Devlet ne kadar teşvik uygulamaları yapsa da piyasa ve ekonomide kurumsallaşma gözlemleniyor. Ve bunun sonucunda kamu bazı ekonomik faaliyetlerini özel sektöre devrediyor. Esasen de dış ticareti ve ihracatı arttırmak için devlet yoğun teşvik uygulamalarına gidiyor. Bu uygulamalar çerçevesinde ekonomik birimlere dış ticaret ve mali mevzuattan bağımsız hareket edebilme şansı tanımak için devlet serbest bölgeleri oluşturmayı tercih ediyor²⁴.

---

²¹ Emre Eser, *Türkiye'de uygulanan yatırım teşvik sistemleri ve mevcut sistemin yapısına yönelik öneriler*, Ankara: İktisadi Sektörler ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü, 2011 s. 9.

²² Selen, a.g.e., s. 52.

²³ Mustafa Duran, *Teşvik politikaları ve doğrudan sermaye yatırımları*, Ankara: Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı, 2003, s. 8.

²⁴ Engin Erdoğan, Meliha Ener, *Serbest Bölge*, Ankara: Nobel Yayın, 2005, s. 43.

Uygulama ekonomisi açısından baktığımız zaman teşvik politikalarını ‘stratejik sanayi politikası’ ve ‘ticaret politikası’ özelinde inceleyebiliriz. Bilim adamlarının stratejik sanayi politikasına dair fikirleri ayrılıyor ve çoğu kez de tartışmaya neden oluyor. Bu konuyu inceleyen bazı düşünürler stratejik sanayi politikası sonucunda piyasa işleyişinin bozulacağını ileri sürüyorlar. Bunun aksine diğer düşünürler ise özellikle gelişmekte olan ülkelerde bu politika sonucunda kalkınmanın hızlanacağını söylüyorlar²⁵.

Gelişmiş ülkelerden farklı olarak gelişmekte olan ülkelerin esas amacı ekonomik kalkınmayı sağlamaktır. Ekonomik kalkınmanın sağlanmadığı ülkelerde büyüme ve üretim kapasitesi bu ülkede mevcut olan ekonomik alt yapıya bağlıdır. Bu tür ülkelerde teşvik uygulamaları esasen aşağıdakileri kapsamaktadır: uluslararası rekabet gücünün artırılması, istihdam imkanlarının genişletilmesi, geri kalmış bölgelerin kalkındırılması, teknoloji transferleri, ekonomide verimliliğin artışı, yabancı sermayenin ülkeye çekilmesi, ihracatı arttırmak ve sanayileşme²⁶.

Özetle teşvik politikaları birçok amaca ve gerekçeye dayandırılabilir. Bu gerekçeler ülkenin ekonomik sistemine göre değişmektedir. Her ülkenin ekonomisinde farklı sorunlar vardır ve sorunları gidermek için farklı yöntemler kullanılır. Genelde meydana gelen amaçlar şunlardır²⁷: istihdamı artırmak, ekonomik büyümeyi sağlamak, kayıt dışı ekonomiyi engellemek, vergi gelirlerini artırmak, AR-GE çalışmalarını desteklemek, rekabet eşitliğini sağlamak, rekabet gücünü artırmak, çevre kirliliğini önlemek. Bu amaçları aşağıdaki gibi açıklamak mümkündür.

i. İstihdamı Artırmak

Devlet ekonomisinde istihdamı artırmak birçok ülkenin en önemli amaçları sırasında gelmektedir. Gelişmekte olan ülkeler ekonomik anlamda ileriye yakalamak ister, gelişmiş ülkelerde ise istihdam belli bir seviyeye gelmiştir ve onların amacı ekonomiyi yüksek seviyede tutmak ve uluslararası platformda rekabet gücünü kaybetmemektir. İstihdamın yavaş artması ve ülkedeki işsizlik oranının belirlenen rakamlardan yüksek olması birçok OECD ülkelerinin emek piyasasında görebileceğimiz

---

²⁵ Duran, a.g.e., s. 9.

²⁶ Selen, a.g.e., s. 53.

²⁷ Eser, a.g.e., s. 34.

bir olaydır. Bunun nedeni bu ülkelerde teknolojik gelişmenin ve küreselleşmenin yüksek seviyede olmasıdır. Teknolojik gelişme sonucunda insan emeğine gereksinim azalıyor ve bu da işsizlik oranının yükselmesine neden oluyor. Diğer yandan baktığımız zaman ise, küreselleşme sonucunda hala emek yoğun çalışan şirketler kendi üretimlerini emeğin daha ucuz olduğu ülkelere taşımayı istiyorlar. Bu durumda devlet piyasaya mali, finansal ve regülatif teşvik araçlarını kullanan teşvik politikalarıyla müdahale ediyor. Örneğin işsizlik oranını indirmek için üretim yapan müesseselerden işçi başına alınan vergi oranında indirim yapılıyor ve işçilerin kendileri de bazı vergilerden muaf tutuluyorlar. Bu yöntemler çoğu zaman istihdamın artmasına yardımcı oluyor²⁸.

ii. Ekonomik Büyüme Sağlamak

Devlet teşvik politikasını yürürlüğe koyduğu zaman ilk başta ekonomik büyüme sağlanmayı amaçlar. Ekonomik amaçlar denildiği zaman genelde aşağıdakilerden bahsediliyor²⁹: tasarrufları artırmak, yatırım hacmini artırmak, yatırımları belirli alanlara yönlendirmek, bölgesel dengesizlikleri azaltmak, uluslararası rekabet gücünü artırmak.

Ekonomik kalkınma ve gelişmenin finansmanının sağlanabilmesi için firmaların ve bireylerin tasarruf yapması şarttır³⁰. Bu noktada vergiler finansman aracı olarak kullanılmaktadır. Bu noktada vergiler gönüllü tasarrufların arttırılmasında teşvik edici olarak kullanılırken, marjinal tasarruf eğilimi düşük kesimlerin tasarruf eğilimini arttırmak için zorunlu tasarruf sağlama aracı olarak kullanılmaktadır. Bu konuyla ilgili iki teori oluşmuştur³¹: mutlak gelir teorisi ve nisbi gelir teorisi. Her iki teorinin anlatmak istediği ana fikir bireylerin marjinal faydalarının azalmasından dolayı tasarruf yapmaktan vazgeçmeleridir. Uygulanan vergiler kamu kesimi açısından bir gelir kaynağını oluşturuyor, ama özel sektörde tasarrufun azalmasını sağlıyor. Bu durumda meydana gelen çelişkiyi gidermek için vergi teşvikleri uygulamalarına ihtiyaç

---

²⁸ İdris Sarısoy, *Küçük ve Orta Ölçekli İşletmelere Yönelik Vergi Teşvik Politikası*, İstanbul: İstanbul Ticaret Odası, 2008, s. 68.

²⁹ Filiz Giray, *Vergi teşvik sistemi ve uygulamaları*, 3. Baskı, Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım, 2016, s. 47-57.

³⁰ Sami Taban, Muhsin Kar, *Kalkınma Ekonomisi*, 2. Baskı, Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım, 2015, s. 175-176.

³¹ Giray, a.g.e., s. 47-49.

duyuluyor. Vergi teşvikleri vergilerin gönüllü tasarruf ve yatırım isteğini düşürücü etkilerini azaltıyor ve aynı anda da çifte vergilendirmeyi engelliyor.

Yatırım hacminin artırılması genelde gelişmekte olan ülkelerin ekonomik kalkınma sürecinde uyguladığı politikalarındandır. Ekonomisi zayıf olan ülkeler esasen yabancı sermayeden çok etkileniyorlar. Geri kalmış bölgelere ne kadar yabancı sermaye çekilirse, o bölgeler o kadar hızla istihdamı yakalar ve ülke ekonomisine artı etkinlik sağlar. Sermayenin ülkeye, bölgeye veya herhangi bir sektöre çekilmesinde vergiler bazı olumsuz etkilere sahiptir. Bu olumsuz etkileri şu 4 grupta toplayabiliriz:

- Vergiler, kullanılabilir geliri azaltarak marjinal tasarruf oranını düşürür,
- Vergiler yatırımdan elde edilecek karı azaltırlar,
- Yatırım malların üzerinde vergi yükü oluşturur,
- Yatırım için risk alma arzusunun olumsuz etkileyerek istihdam daralmasına neden olur.

Bu etkileri gidermek için en önemli koşul vergi teşviklerinin uygulanmasıdır. Uygulanan vergi teşvikleri sonucunda sermaye yatırımının altyapısı güçlenir, bir fon ve sübvansiyon oluşumu sağlar, oluşan fon ve sübvansiyonların yatırımda kullanılması kolaylaştırılır³².

Teşvik uygulamalarının bir diğer amacı da yatırımların belirli sektörlere yönelmesini sağlamaktır. Her ülke kendi ekonomik koşullarından dolayı ve ülke içindeki potansiyele dayanarak belirli sektörlerin geliştirilmesini amaçlamalıdır. Bu sektörleri öncü sanayiler, ileri teknolojiler, AR-GE faaliyetleri ve emek yoğun yatırımlar gibi gruplara ayırabiliriz. Her bir ülke kendi öncü sanayisini mevcut olan kaynaklara göre belirler ve teşvik uygulamalarını bu sektörde yoğunlaştırır³³.

Teşvik uygulamaları sektörel gelişmişlik farklarını azaltma yanında bölgesel gelişmişlik farklarını gidermek amacıyla da kullanılabilir. Neredeyse tüm ülkeler bölgeler arası dengesizlik sorunuyla karşı karşıya gelmektedir. Bu durum da ülkelerde ekonomik ve sosyal sorunların meydana gelmesine neden oluyor. Bu tip sorunlarla

---

³² Serkan Acinoroğlu “Genel Olarak Vergi Teşviklerinin Ekonomi Üzerine Etkinliği”, Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi, Yıl: 1, Sayı: 2, 2009, ss. 147-168, s.157.

³³ Giray, a.g.e., s. 54-57.

genelde gelişmekte olan ülkeler daha sık karşılaşıyorlar. Ekonomik kalkınmışlık düzeyi daha zayıf bölgelere sermayenin çekilmesi, sorunu gidermek için en önemli yöntemlerden biridir. Ama bu sermayeyi yatıranları bu bölgelere çekmek için bir teşvik uygulamanın yapılması řarttır³⁴. Bu noktada yatırım maliyetinin düşürülmesi ve işletmelerin karlılığını artırmaya yönelik uygulanan vergi teşvik uygulamalarını misal getirebiliriz. Yapılan uygulamalar sonucunda bir tek bölgesel kalkınma yaşanmıyor. Aynı anda merkezde oluşmuş yoğunluk azalıyor, evre kirliliği pozitif etki görüyor, şehir dışı sanayi merkezleri kuruluyor, azgelişmiş bölgelerde yaşayanların refah düzeyleri yükseliyor

lkeler dış ticaret politikalarında belirlenen hedeflere ulaşmak için de teşvik politikalarını kullanırlar. Dış ticaret politikasında rekabet gücüne sahip olmak için devletler ihracatı artırmayı ve döviz gelirlerine sahip olmayı becermelidirler. Devlet ihracatının uluslararası pazarlarda rekabet gücünü etkileyen faktörlerden biri ihracatlara yüklenen maliyet miktarlarıdır. Bu noktada devlet vergiler nedeniyle dış ticaret üzerinde oluşturduğu Vergi teşvik uygulamaları da bu zaman etkin araç olarak kullanılıyor³⁵.

iii. Diğer Amaçlar

Ekonomik kalkınma esasen sermaye birikimi ve verimlilik sorunu olarak değerlendirilmektedir. Sermaye verimliliğinin artırılması teknolojik gelişmelerin üretim süreçlerine adapte edilmesiyle orantılıdır. Çünkü sermaye Emeğin verimliliğini artıran her türlü unsur sermaye olarak kabul edildiğinde teknolojik sermaye birikiminin artması emeğin verimliliğinin artmasına imkan sağlayacaktır. Bu nedenle devletler teknolojik gelişimin sağlanması için AR-GE alışmaları üzerinde yoğunlaşmaktadır. Özellikle kamu harcaması ve vergileri içeren mali teşvik araçlarından önemli lde yararlanılarak AR-GE yatırımlarının artırılmasına çalışılmaktadır. Bugün teşvik uygulamalarının küçük maliyetleri karşısında gelecekte toplumsal ve ekonomik yönlerden önemli avantajlar sağlayacağı kabul edilmektedir³⁶.

³⁴ Zeynel Dinler, *Bölgesel İktisat*, 8. Baskı, Bursa: Ekin Yayın Dağıtım, 2008, s. 271.

³⁵ Giray, a.g.e., s. 60.

³⁶ Acinroğlu, a.g.e. s. 156.

Ölçeğe göre artan getiri imkanlarından yararlanarak rekabet üstünlüğünün elde edilmesi iktisat politikalarının temel amaçlarından biridir. Özellikle küresel ekonomi koşullarında bu konu daha da önemli olmaktadır. Çünkü, uluslararası piyasalarda büyük ölçekli işletmelerin etkinliği daha güçlüdür. Bu da rekabet ortamını negatif anlamda etkiliyor. İki aynı ürün üreten firmalardan hangisinin ürünü daha cazip fiyata satılıyorsa, o da karın büyük kısmını elde eder. Devlet bu konuda küçük ölçekli işletmeleri vergisel anlamda teşvik ederse, onlar da üretimi artırarak diğer firmalarla rekabet edebilirler³⁷.

2.2. Teşvik Sisteminin Yapısı ve Özellikleri

2.2.1. Teşvik Sisteminin Yapısı

Günümüzde devlet kavramını incelemeye kalkarsak, bu kavramın tam olarak ne zaman meydana geldiğini bulmada zorlanırız. İlk çağlardan şimdiye kadar insanlar ister zorunlu isterse de zorunsuz toplu yaşamayı tercih etmişlerdir. Bu yaşamla birlikte toplumu idare edecek bir örgütün oluşması şart olmuştur. Böyle örgütlerin oluşması sonucunda da toplumun refahını artırmak için iktisadi teşebbüslere gereksinim yaranmıştır. Zaman geçtikçe örgütler gelişerek bir sonraki aşamaya, yani günümüzde devlet dediğimiz konuma gelmişlerdir³⁸.

Devletler geliştikçe ekonomik anlamda yürüttükleri politikalar da gelişim görmüşlerdir. Ekonomi politikası çerçevesinde yapılan faaliyetler verginin ortaya çıkmasına neden oldu, vergi ise daha sonra teşvik politikaları ve teşvik sistemi gibi tanımlayabileceğimiz yeni kavramı meydana getirdi. Devletin yaptığı ilk girişimler emeğin, sermayenin ve malın vergiden muaf tutulması idi. Daha sonra bu muafiyetler tarım ürünlerini ve sahip olunan hayvan miktarlarını içeriyordu. Zaman geçtikçe vergi muafiyeti devletin yürüttüğü ekonomik politikaların bir parçası durumuna geldi, atılan bir sıra diğer adımlar ise genel teşvik politikasının oluşumuna neden oldu.

Dünya Bankası'nın çalışmalarını incelersek, ilk vergisel teşvik politikasına dair verilerin 1160 yılına uzandığını görebiliriz. O zaman Güney İtalya'nın bir kasabasında

---

³⁷ Sarısoy, a.g.e., s. 76-77.

³⁸ Eser, a.g.e., s. 7.

kumaş dokuma işiyle uğraşanlar için vergisel teşvikin uygulandığı somut bilgilerle ispatlanıyor³⁹.

Ekonomiye devlet müdahalesinin arttığı dönem feodal yapının etkin olduğu 1500 – 1800 yıllarını içeriyor. Bu zaman aralığında ekonomik felsefede ‘merkantelizm’ gibi isimlendirilen bakış açısı oluşuyor. Merkantelizme göre, sanayinin gelişmesinde, asgari ücret kavramının oluşması ve uygulanmasında, ihracatı arttırmak ve ithalatı azaltmak için devlet ekonomiye müdahale etmeli ve başrolü üstlenmelidir⁴⁰.

17. yüzyılın sonlarına doğru merkantelizme karşı çıkacak bir düşünce de Fransa’da oluşuyor. Bu felsefi düşünce ‘fizyokrat’ düşünce olarak adlandırılır ve ana fikrinin devletin ekonomideki rolünün minimuma çekilmesi gerektiği olduğunu söyleyebiliriz. Fizyokratlara göre, devlet hiç bir ekonomik siyasete girmemelidir, toplumda doğal düzen işleri en iyi yoldan götürecektir. Fizyokrat düşünce daha sonra ‘liberalizmin’ temelini oluşturacaktı.

Liberalizmin ana fikri ekonominin doğal düzenle değil, bireyin kendisi tarafından geliştirilmesidir. Kısaca özetlemek gerekirse, bireylerin kendi kazançlarını artırmak için yaptıkları işlemler genelde toplum çıkarına yararlı olacaktır. Liberalizm düşüncesi 20. yüzyılın başlarına kadar etkin olmuştur. Bu zamanda devlet ekonomilerinde yaşanan sıkıntılar ve özellikle 1929 yılında başlayan Ekonomik Buhran yeni bakış açısının, yani Keynesyen teorinin önemini artırmıştır. Bu teoriye göre, devlet sadece jandarma rolünü üstlenmemelidir, aksine ekonomiye olan etkisi artırılmalıdır. 1970’li yıllara kadar devletin ekonomide etkin rol aldığı bir dönem olmuştur. Ancak, 1970’li yıllardan başlayarak devletin ekonomideki rolünün ne olması gerektiği tartışılmaya başlanmış ve liberal düşünce akımı bu tartışmalarda baskın olmuştur. Bu süreçte “yeni liberalizm” olarak adlandırılan akımı ortaya çıkmıştır. Burada yine devletin rolünün azaltılması talep ediliyor, ama günümüzde devlet dolaylı veya dolaysız toplumun iktisadi, sosyal, kültürel yaşamında yerini korumaktadır⁴¹.

---

³⁹ Duran, a.g.e., s. 5.

⁴⁰ Durman, Önder, a.g.e., s. 41.

⁴¹ Eser, a.g.e., s. 8.

Teşvik kavramının günümüzde birçok tanımını vardır. Bazen teşvik kavramının yerine sübvansiyon, uygun koşullu krediler, transfer harcamaları, mali yardım, primler, destekler gibi kavramlar da kullanılmaktadır. Ekonomik teşvik, finansal istikrarı sağlamak, doğal tekellerin ürünlere (hizmetlere) yönelik tarifelerinin büyümesini engellemek, ürünlerin rekabet gücünü arttırmak ve ülkenin ekonomik büyümesini sağlamak amacıyla atılan adımlardır. Bu literatürde kullanılan tanımlardan sadece birisidir. Devlet, tüm sosyal sistemlerde, ekonomiyi canlandırmak ve teşvik etmek için büyük veya daha az ekonomik ve sosyal işlevleri yerine getirmektedir. Bununla birlikte, piyasa ekonomisine devlet müdahalesini gerekli kılan bir çok başka nedenler de vardır. Bunlar: monopolün mevcut olması; piyasa tarafından sunulmayan veya çok düşük miktarda sunulan sayısız ürünün mevcudiyeti; dış etkenlerin varlığı, aşırı ticari gelir dağılımı.

Ekonomide devlet teşviki kavramı her bir devlet için artık yürütülen ana politikalarından biridir. Günümüzde artık kimse devletin ekonomik alanda belirli işlevleri yerine getirmesi gerektiğini inkar etmiyor. Ekonomide teşvik uygulamaları tüm ekonomik kurumların istikrarlı bir şekilde çalışmasını ve gelişmesini amaçlıyor. Yukarıda açıklanmaya çalışılan amaçlar doğrultusunda izlenen teşvik politikalarının belli bir sistematik yapıya sahip olmasını gerektirmektedir. Bu sistematik yapıyı teşvik uygulamalarının amaçlarına, araçlarına, kaynaklarına, kapsamına ve veriliş dönemine göre sınıflandırabiliriz.

i. Amaçlarına göre teşvikler:

Uygulama amacına göre teşvikleri, yabancı sermaye teşvikleri, kalkınma teşvikleri, yatırım teşvikleri, AR-GE ve teknolojik gelişme teşvikleri, kalite ve verimliliği artırma teşvikleri, istihdam teşvikleri ve ihracat teşvikleri gibi teşvik uygulamaları olarak saymak mümkündür. Türkiye bu teşvik türlerinin tamamını kullanmaktadır.

ii. Kapsama göre teşvikler:

Kapsamına göre teşvik uygulamalarını ise genel amaçlı ve özel amaçlı olmak üzere iki sınıfa ayırabiliriz. Genel amaçlı teşvikler ekonominin genelini kapsar ve sektör

ayrımcılığında bulunmaz. Özel amaçlı teşvikler ise genelde belli bölgeleri, sektörleri ve firmaları destekler.

iii. Veriliş amacına göre teşvikler:

Veriliş amacına göre teşvikler daha çok yatırım süreciyle ilişkilendirilerek sınıflandırılmaktadır. Buna göre veriliş amacına göre teşvikleri üç gruba bölebiliriz. Bunlar; yatırım öncesi yapılan yardımlar, yatırım döneminde yapılan yardımlar ve işletme döneminde yapılan yardımlar.

iv. Kullanılan araçlara göre de teşvikler:

Kullanım amaçlarına göre teşvikler kendi içinde 5 gruba ayrılıyor: aynı teşvikler, nakdi teşvikler, vergisel teşvikler, garanti ve kefaletler ve diğerleri.

v. Kaynaklarına göre teşvikler:

Kaynaklarına göre ise teşvikler şu şekilde sınıflandırılıyor: katma değer bazlı, sermaye yatırımları bazlı, emek bazlı, gelir bazlı, satış bazlı, ithal ve ihracat bazlı ve diğer özel harcama bazlı.

Teşvik sistemini kamu tarafından yapılan dolaylı veya dolaysız müdahaleler gibi de tanımlayabiliriz. Bu müdahaleler ister ihracat, isterse de yatırım ve üretim aşamasında yapılmaktadır. Müdahalenin maksadı üreticinin kaynak dağılımına yardımcı olmak, maliyetini azaltmak ve yaptığı bu ekonomik faaliyeti diğerlerine oranla daha karlı ve avantajlı kılmaktır. Hedeflenen ekonomik göstergelere ulaşmak için teşvik politikasının rasyonel şekilde uygulanması gerekmektedir. Teşvik uygulaması doğru ve gerekli olan alan için yapılmışsa, onun doğuracağı makroekonomik sonuçları da tahmin edebilmemiz mümkündür. Mesela, vergisel teşvikler daha çok küçük piyasalarda uygulandığında yararlı olur. Çünkü bu piyasalarda ticaret engelleri daha az oluyor, yabancı yatırımcı stoku bulunuyor ve yatırım riski diğerlerine nazaran daha yüksek oluyor⁴².

---

⁴² İncekaya, a.g.e., s. 18.

2.2.2. Teşvik Sisteminin Taşınması Gereken Özellikler

Literatürde teşvik sisteminin taşınması gereken özellikler farklı başlıklar altında incelenmiştir⁴³. Özelliklerin belirlendiği listelerden birinde şu 9 başlık öne çıkmaktadır:

- 1) Teşvikler devlet tarafından verilir;
- 2) Devlet tarafından verilen bu teşvikler açık veya gizli kalabilir;
- 3) Teşvik uygulaması hayata geçtiği zaman devlet tarafından bir gelir kaybı oluşuyor, aksine firmalarda ise bir yarar sözkonusudur;
- 4) Teşvik yardımları dolaylı veya dolaysız olabilir;
- 5) Teşviklerin genelde özel kesime verilmesine rağmen, kamu kurumları da bundan yararlanabilirler;
- 6) Teşvikler, yatırımın sektörünü, bölgesini, büyüklüğünü, mahiyetini ve zamanlamasını etkilemek için kullanılır;
- 7) Teşvikler devlete ucuz krediler ve hibeler yoluyla yapılan transferler sonucunda ve vergisel teşvikler durumunda ise devletin gelirinin bağışlanması sonucunda kaynaklanan gelir azalması yoluyla maliyet yükler;
- 8) Teşvikler ülkelere göre değişiklik gösterebilmektedir;
- 9) Vergi teşvikleri genel olduğu gibi sınırlı yükümlü veya şirket grubunu kapsayacak şekilde de uygulanabilir⁴⁴.

Diğer bir yazar tarafından teşvik sistemi için belirlenen özellikler aşağıdaki gibi sıralanmaktadır:

- 1) Teşvikler sadece yeniden yapılanmayı sağlayacak faaliyetlere verilmelidir.

Bu başlığa açıklık getirdiğimiz zaman ekonomik faaliyetlerin temel amacının ekonomiyi çeşitlendirmek ve rekabet üstünlüğünün sağlandığı alanları oluşturmak olduğunun altını çizmek gerekir. Böylece, teşvik uygulamaları yerel ekonomiyi güçlendirecek yeni ekonomik faaliyetlerde yoğunlaşıyor. Ama bu tür teşvik uygulamalarının sadece kalkınma amacına hizmet etmesi onun eleştirisi konusu olmasına neden oluyor.

---

⁴³ Duran, a.g.e., s. 7.

⁴⁴ Giray, a.g.e., s. 28.

- 2) Teşviklerin gerektiğinden fazla uzun sürmemesini sağlayacak hükümler getirilmelidir.

Teşvik uygulamaları yalnız sonuçta başarı elde edildiği zaman sonlandırılmamalıdır. Bu kriterin meydana gelme sebebi girişimcilerin karakterini ve rekabet güçlerini, teşviklerin süresiz ve başarıya bağlı olduğu zaman, olumsuz etkilemesidir. Bir teşvik uygulaması başladığı zaman, onun ne zaman sona ereceği belli olmalıdır.

- 3) Teşvik edilen faaliyetler olumlu dışsallıklara ve yönlendirme gücüne sahip olmalıdır.

Bu özelliği taşıyacak olan teşviklerin amacı dışsallıklara ve yönlendirme gücüne sahip olan alanların belirlenmesidir. Çünkü, aksi takdirde devletin yaptığı bu teşviki yardımlar yararsız kalacaktır. Buna ilave olarak da, teşvik desteği gören faaliyetler maksimum düzeye çıkmalı ve devletin ve özel sektörün diğer faaliyetlerini de olumlu yönde etkilemelidir.

- 4) Sektörler değil, faaliyetler teşvik edilmelidir.

Bir teşvik uygulamasının amacı gibi sektörün veya sanayinin direk kalkındırılmasıysa, demek ki bu teşvik uygulaması aksine sektörü veya sanayii olumsuz etkiler. Buradan çıkaracağımız ana fikir teşviklerin sektörleri değil, faaliyetleri desteklemesi gerekçesidir. Faaliyet destekleri dediğimiz zaman akla gelen alanları şöyle özetleyebiliriz: modern tarımsal fizibilite çalışmaları, alt yapı yatırımları, çift dilli eğitim, yeni teknolojilerin lokal kullanım imkanlarının artırılması. Faaliyetler desteklendiği zaman bir değil, birbirinden bağımsız olarak birkaç sektör destek görecektir ve bu da piyasada istihdamın oluşmasına neden olacaktır.

- 5) Uygulayıcı kuruluşlar en üst düzeyde siyasal yetkiye sahip olanlar tarafından yakından denetlenmelidir, böylece özel çıkarın bu kuruluşlara egemen olması önlenmelidir.

Bir teşvik uygulaması söz konusu olduğu zaman, bu uygulamayı denetleyecek bir denetim mekanizmasının da kurulması şarttır. Bu mekanizma politika

uygulayıcılarının gerçekleştirdiği işlemleri denetlemeli ve uygulama birimleri ise denetleyici mekanizmaya hesap vermelidirler. Denetim mekanizmasına yönetimi başbakan veya kabine üyesi olan bakanlardan biri üstlenmelidir. Denetim mekanizmasının yapacağı işin sonucunda teşvik faaliyetinde bulunan devlet kurumunun zararı minimize edilecek ve teşvik alan birimlerin de kendi özel çıkarları yönünde devlete zarar verecek adımları direnişle karşılayacak.

- 6) Teşvik politikalarının başarı veya başarısızlığını ölçmek için açık ve kesin ölçütler konulmalıdır.

Yeni yaranan kuruluşlara yapılacak teşvik uygulamaları bu kuruluşlar için bir başarı sağlayacaktır. Ancak sağlanan başarının ölçülmesi ve yakalanıp yakalanmadığının belirlenmesi gerekir. Kuruluşlar aldıkları yardım sonucunda başarısız bile olsalar, yardımdan vazgeçmek istemezler. Bu durumda teşvik yardımında bulunan devlet ve kamu kurumları yardımı alan kuruluşların teşviklerden ne tür etkilendiğini belirlemelidirler. Başarı kriterinin istihdam veya çıktı düzeyinde bir artış olduğu zaman verimli olduğundan sözedebiliriz. Verimliliğin ölçülmesi zor olabilir, bu zorluğu aşmak için işletmeler tarafından gerçekleşen proje denetimlerinden ve teknik danışmanlıklardan yararlanmak gerekir.

- 7) Teşvik politikalarını uygulayacak kuruluşlarla özel kesim arasında iletişim kanalları açık olmalıdır.

Kurulacak denetim ve kontrol mekanizmaları teşviği uygulayanlar ve teşvikten yararlananlar arasında uçurum yaratacak nitelikte olmamalıdır. Aksine, bu taraflar arasında oluşan iletişim ne kadar iyi olursa, teşviği yapanlar kaynakları o kadar etkin kullanacak, teşvikten yararlananlar ise alacakları kaynakları maksimum şekilde verimli kullanacaklardır⁴⁵.

Her yapılan teşvik uygulaması etkinlikle sonuçlanmıyor. Etkinliğin sağlanmasında da belirli kriterlere uyulması gerekiyor:

- a) kullanılan araçların performansının ölçülebilmesi;
- b) teşvik uygulamasına ilişkin zamanlama;

---

⁴⁵ Selen, a.g.e., s. 55-60.

- c) teşviğin hangi kurumsal çerçevede verildiğinin belirlenmesi;
- d) uygulanan teşvik unsurunun niteliğinin aydın olması.

Birinci kriter kaynak dağılımının hedefe ne kadar ulaştığının belirlenmesinde etkili olacaktır. İkinci kriter teşvik sisteminin etkinliğini belirlemeye yardımcı olacaktır. Teşvik sisteminin etkinliğinin artırılmasında üçüncü kriter belirleyici rolü üstlenecektir. Dördüncü kriter ise kaynak dağılımı fonksiyonunun etkin biçimde yerine getirilmesini sağlayacaktır⁴⁶.

2.3. Teşvik Politikası Araçlarının Sınıflandırılması

Teşvik uygulamaları kaynakların belirli alanlara tahsisi amacına sahiptir. Bu amaca ulaşabilmek için kullanılan teşvik araçları kamusal nitelikli veya kamulaştırma kararları gibi kamu gücünün uygulanabileceği alanlarla ilgilidir. Bu açıdan kamu gücünün uygulanabildiği her unsur aslında teşvik aracı olarak kabul edilebilir. Özellikle küresel ekonomi koşullarında uluslararası sermayeye ulaşma konusunda yaşanan rekabet teşvik araçlarının çeşitliliğini artırmaktadır. Çok sayıda araç kullanımı ile şekillenen teşvik politikalarının kolay uygulanabilmesi, uygulama sonuçları hakkında analizlerin ve değerlendirmelerin kolay yapılabilmesi için belli kriterler esas alınarak sınıflandırılması gerekmektedir.

Çalışmada teşvik araçları mali, finansal ve regülasyon şeklinde uygulanan araçlar olarak sınıflandırılmıştır. Bu sınıflandırmada teşviklerin yaygın olarak kamusal kaynaklardan nakdi nitelikli uygulanıyor olmasıdır. Aşağıda bu sınıflandırma altında yer alan teşvik araçlarının özellikleri hakkında açıklamalara yer verilmiştir.

2.3.1. Mali Nitelikli Teşvik Araçları

Mali nitelikli teşvikler devletin kamu gelir ve harcamaları kullanılarak sağlanmaktadır. Kamu harcamaları teşvik politikası amaçlarına uygun biçimde yararlananların gelir imkanlarını artırma özelliğine sahiptir. Belli ölçüde gelir garantisini hisseden yatırımcılar kaynaklarının özellikli kamu harcaması alanlarına yönlendirmek isteyeceklerdir. Diğer taraftan kamu gelirlerinin, özellikle vergileri, azaltılması, ekonomik birimler üzerindeki kamusal kaynaklı maliyetlerin alması ve kullanılabilir gelirin artmasına imkan sağlamaktadır. Vergisel teşvik uygulamaları ile

---

⁴⁶ Eser, a.g.e., s. 21.

vergi yükü düşük sektörler oluşturulmakta ve kaynakların bu alanlara yönelmesi amaçlanmaktadır. Bu teşvik araçlarına ilişkin açıklamaları aşağıdaki gibi vermek mümkündür.

2.3.1.1. Teşvik Aracı Olarak Vergiler

Vergi, kamu için kazanılacak bir gelir, özel sektör için ise katlanılacak bir maliyet söz konusu oluyor. Buradan da anlaşılan o ki, kamu sektörü daha yüksek oranlarla daha çok gelir elde etmeyi, özel sektör ise minimize edilmiş oranlarla az maliyete katlanarak karlarını artırmayı isterler. Bu istek sonucunda kamu ve özel sektörler ortak bir oranda anlaşılıyorlar. Yani, vergi yükünü ne tamamen artırmak, ne de tamamen indirmek mümkündür. Ekonomideki kaynakların belli alanlara tahsisi gündeme geldiğinde vergilerin maliyet unsuru olmaktan çıkarılması gerekmektedir. Diğer bir ifadeyle vergi teşviki kavramı ön plana çıkmaktadır. Vergi teşviklerinin tarihini inceleyecek olursak, teşviklerin vergilerin ortaya çıktığı günden buyana kullanıldığını söyleyebiliriz. İlk olarak vergi teşviklerinin etkin kullanımını merkantilistler talep etmişlerdir. Bu konuda İngiliz, Fransız ve Alman düşünürler ortak fikirde birleşmişlerdir. Vergi teşvikleri sanayileşme devriminden sonra sistematik olarak kullanılmaya başlamıştır. Günümüzde ise vergi teşvik uygulamaları Dünya Ticaret Örgütü, Dünya Bankası ve OECD gibi uluslararası örgütlerin ilgi alanına girmiştir. Bu örgütler vergi teşviklerinin haksız rekabet yaratmayacak biçimde yani piyasanın işleyişini bozmayacak şekilde uygulanmasını sağlayacak ilke ve kurallar çerçevesinde kullanılmasını sağlamaya çalışmaktadır.

Vergi teşvik kavramı ekonominin belirli sektörlerindeki vergi yükünü azaltan veya ortadan kaldıran önlemler olarak tanımlanmaktadır⁴⁷. Vergi yükünün azaltılmasında vergi muafiyet ve istisnaları, oran ve vergi indirimleri, yatırımlar için özel indirim ya da sermaye mallarına ilişkin hızlandırılmış amortisman gibi uygulamalardan yararlanılabilmektedir.

Yatırım indirimi genelde ülke ekonomisine veya geri kalmış bölgelere yerli ve yabancı sermayenin çekilmesi için yapılan teşvik uygulamasıdır. Bu zaman yapılan yatırımın belli bir oranı veya tamamı vergilendirilebilir gelirden indirilir. Yatırım

---

⁴⁷ Giray, a.g.e., s. 27.

indirimi hem kamusal yatırımları hem de özel kesim tarafından yapılan yatırımları içerir⁴⁸. Yatırım indirimleri birkaç usulle yapılmaktadır. İlk önce indirim belli bir listede gösterilir veya belli kriterlere uyulduğu zaman indirim yapılır. Kriterler arasında yatırımın yarattığı katma değeri, istihdam üzerindeki etkisini, ihracat etkisini, ithal etkisini ve yatırım büyüklüğünü gösterebiliriz. Diğer yandan ise yatırımlar herhangi bir koşuldan asılı olmayarak vergi indirimine tabi tutulabilir. Yatırım indiriminin süresine dokunacak olursak, burada üç değişik yöntem kullanılmaktadır: 1) indirim izninin tek bir mali yılı kapsamaması; 2) daha uzun süreli izin verilmesi (mesela 10 yıllık bir süreç için); 3) yapılan yatırımların bitimine kadar süresiz izin verilmesi⁴⁹.

Sermaye unsurlarının vergilendirilmesini önlemek amacıyla amortisman uygulaması tercih edilmektedir. Yatırım mallarının değeri kadar bir tutar vergi matrahından belli bir sürede indirilmesine ve bu indirim tutarlarının amortisman fonu hesabında tutulması amaçlanır. Bu fonda biriken fonlarla yeni yatırımların finansman imkanı yaratılması sağlanmaya çalışılır. Özellikle enflasyonun yüksek olduğu ülkelerde amortisman uygulamasının etkisi zayıflamaktadır. Enflasyonist dönemlerde matrahlar aşırı değerlendirilirken indirim konusu edilecek amortisman tutarı azalmaktadır. Bu da sermaye unsurunun vergilendirilmesine neden olmaktadır. Bu nedenle enflasyonun aşındırıcı etkisini ortadan kaldırmak amacıyla, yatırım malının değeri üzerinden hesaplanan amortisman tutarının tek seferde matrahtan indirilmesi yoluna gidilmektedir. Amortismanın bu şekilde uygulanması hızlandırılmış amortisman olarak tanımlanmaktadır⁵⁰.

Vergi teşvik uygulamasının bir şeklide vergi tatili uygulamasıdır. Bu uygulamada mükellefler belirli bir süre için vergilerden kısmen veya tamamen muaf tutulur. Böylece vergi alınmadığı dönemde mükelleflerin ödemesi gereken vergilerini işletme sermayesi olarak kullanmalarına veya yeni yatırımların finansmanında değerlendirmelerine imkan sağlanmış olur.

---

⁴⁸ Duran, a.g.e., s. 44.

⁴⁹ Giray, a.g.e., s. 63.

⁵⁰ Giray, a.g.e., s. 64-66.

Vergi tatiline benzer bir uygulama da vergi ertelemesidir. Bu uygulama özellikle yatırım teşviki amaçlı olarak kullanılır. Vergi ertelemesinde yatırım yapan mükellefler yatırım döneminde vergiden istisna tutulur⁵¹.

Özellikle az gelişmiş ülkelerde yatırım mallarının ithalat maliyetinin azaltılması amacıyla gümrük vergisi ve KDV muafiyeti tanınabilmektedir. Böylece gümrük vergisi ve KDV oranlarında vergi maliyeti ortadan kaldırılarak yeni teknolojilerin ülkeye transferinin önü açılmaya çalışılmaktadır. Gümrük vergilerinin ticaret önünde engel oluşturmasını önlemek amacıyla DTÖ büyük çaba vermekte ve sistem içindeki anlaşmalar özelinde dış ticaret üzerindeki vergisel maliyetlerin azaltılması amaçlanmaktadır. Bununla birlikte gelişmekte olan ülkelerin dünya ticaretine katılımını sağlamak amacıyla genelleştirilmiş tercihler sistemi geliştirilmiştir. Bu sistem sayesinde gelişmekte olan ülkeleri dünya ticaretine katmak amacıyla gümrük vergi muafiyeti ve/veya indirimi uygulanabilmektedir⁵².

Bu türden uygulanan vergi teşvikleri verginin mali amacını olumsuz etkileyerek devlete bir maliyet yükleyebilmektedir. Bütçe döneminde ortaya çıkması olası bu sonuca rağmen, vergi teşvik uygulamaları mali amacın orta uzun vadede daha güçlü biçimde karşılanması potansiyeline sahiptir. Çünkü vergi yükünün fazla olduğu ülkelerde vergiye karşı direnç ortaya çıkar ve kayıt dışı ekonomik faaliyetleri teşvik eder. Literatürde Laffer eğrisi yardımıyla açıklanan verginin ikame etkisi kamu gelirlerini artırmadığı gibi ekonomik faaliyetlerin de olumsuz etkilenmesine neden olmaktadır⁵³. İkame etkisine bağlı olarak ortaya çıkan bu aşırı vergi yükünün ve verginin daraltıcı etkisinin azaltılması adına vergi teşviklerinden yararlanılması kaçınılmazdır. Vergi teşvikleri sonucunda vergiye karşı direncin ve dolayısıyla kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin azalması sağlanarak verginin aşırı yükü ortadan kaldırılmış olur.

---

⁵¹ Giray, a.g.e., s. 67.

⁵² Ufuk Selen, *Gümrük İşlemleri ve Vergilendirilmesi*, Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım, 2018, s. 141-142.

⁵³ Hüseyin Şen, İsa Sağbaş, *Vergi Teorisi ve Politikası*, Ankara: Kalkan Ofset, 2015, ss. 261-268.

2.3.1.2. Teşvik Aracı Olarak Kamu Harcamaları

Mali amaçlı teşvik uygulamalarının diğer bir uygulaması kamu harcamalarıdır. Devlet, politika amaçları doğrultusunda kamu alımları ve şartlı maliyet üstlenimleri yoluyla kamu harcaması niteliğinde teşvikler sağlayabilmektedir. Kamu harcaması niteliğindeki teşvikler ya doğrudan bütçe imkanlarından, ya da kamu gelirleri ile oluşturulan özel fonlardan sağlanmaktadır. Merkezi yönetim bütçesinde ilgili kurum bütçesine koyulan ödeneklerle faaliyetlerini belirli alanlara yönelten kişi ve kurumlara karşılıklı veya karşılıksız ödemeler yapılabilmektedir. Yine taban tavan fiyat uygulamaları şeklinde sağlanan kar garantileri kapsamında genel kamu hizmetleri dışında kamu alım programları uygulanabilmektedir.

Kamu tüzel kişilerinin, kamusal finansmanla karşılanan kaynaklarla gerçekleştirdikleri kamu harcamaları işlevsel ve ekonomik olarak iki biçimde tasnif edilebilir⁵⁴. İşlevsel sınıflamada harcamalarla yapılan işlerin niteliği önem kazanırken, ekonomik sınıflamada ise harcamalarla satın alınan girdilerin türleri belirleyici olmaktadır. İşlevsel açıdan kamu harcamaları üç grupta analiz edilmektedir. İlk grup işlevsel harcama, devlete devlet olma vasfını kazandıran, merkezi yönetim birimlerinin gerçekleştirdiği harcamalardır. Bu harcama grubu ekonomik bir işleve sahip olmadığı için milli gelir üzerinde doğrudan bir etkiye sahip olmayıp, sadece özel ve kamu ekonomik birimleri arasında kaynak aktarımı sağlarlar.

İşlevsel kamu harcamalarının ikinci grubunda ise, vatandaşlara topluca veya bireysel olarak refah sağlamak amacıyla gerçekleştirilen kamu hizmetleri için yapılan harcamalardır. Bu kapsamda, eğitim, sağlık, konut, sosyal güvenlik ve yardım amaçlı yarı kamusal nitelikte mal ve hizmetler yer almaktadır. Bu tür harcamalar özellikle kaynak tahsisini etkileme özelliği ile ekonomik kalkınma amacına önemli katkı sağlamaktadır.

İşlevsel kamu harcamalarının üçüncü grubu ise, ekonomik amaçlı kamusal mal ve hizmet üretimi için yapılan harcamalardır. Ekonomik amaçlı gerçekleştirilen bu harcamalar, özel sektör maliyetlerinin sosyalizasyonu yoluyla firmalara doğrudan fayda sağlamaktadır. Firmaların özel maliyetlerinin devlete yüklenmesine imkan sağlayan

---

⁵⁴ Bulutoğlu, a.g.e., s. 195.

harcama grubudur. Örneğin, kara yolu ağının iyileştirilmesi nakliye firmalarının araçlarının daha az yıpranmasına, iş kayıplarından kaynaklanan zararların azalmasına yardımcı olacaktır. Bu faydanın sağlanması kara yolu alt yapı maliyetinin kamu harcamaları yoluyla devlete yüklenmesiyle mümkün olmuştur. Diğer bireylerin bu faydalardan yararlanmaları ancak firmaların sağladığı maliyet avantajının fiyatlara yansıtılmasıyla mümkün olmaktadır⁵⁵.

Rekabet koşullarının gelişmediği ülkelerde firmalar ekonomik nitelikli kamu harcamalarıyla sağladıkları maliyet avantajını kendi karlılıklarına ekleyeceklerdir. Ekonomik nitelikli kamu harcamaları ekonomik büyüme ve kalkınma amacına ulaşmada etkin olarak kullanılabilir. Özellikle gelişmekte olan ülke ekonomilerinde alt yapının iyileştirilmesine bağlı verimlilik artışına neden olması ve hem de firmalar lehine kaynak bölüşümünü etkileyerek sermaye birikim sürecini hızlandırdığı için aktif olarak kullanılan teşvik politikası aracıdır.

Kamu harcamaları faydasının yayıldığı döneme bakılarak cari ve yatırım harcamaları olarak ikili ayrıma tabi tutulabilir. Bilindiği gibi cari harcamaların yarattığı fayda harcamanın gerçekleştirildiği dönemle sınırlı kalırken, yatırım harcamaların sağladığı fayda harcama dönemi sonrasına yayılabilmektedir. Cari ve yatırım harcamalarının bu özelliği kamu harcamalarının miktar ve bileşiminin hedeflenen teşvik politikası amacına uygun tasarlanmasına ve kullanılmasına imkan sağlamaktadır. Faydası somutlaştırılmayan ve gelecek yıllara ne oranda yansıdığı belirlenemeyen kamu harcamaları genel olarak cari harcamalar olarak kabul edilmektedir. Örneğin genel yönetim giderleri, elektrik aydınlatma giderleri, eğitim giderleri cari harcama niteliğine sahiptir. Ancak burada şuna dikkat etmek gerekmektedir. Eğitim harcamalarının özellikle emeğin niteliğini artırmaya yönelik kamu harcamalarının faydası gelecek yıllara yayılmaktadır. Ancak bütçe hesaplarında cari harcama olarak sınıflandırılmaktadır. Fakat iktisadi çözümlemede eğitim harcamalarının sonraki dönemlerde olumlu etkileri dikkate alınarak beşeri sermaye yatırımı veya kalkınma carileri olarak nitelendirilmektedir⁵⁶.

---

⁵⁵ Bulutoğlu, a.g.e., s. 196.

⁵⁶ Bulutoğlu, a.g.e., s. 196.

Üretim mallarına yönelik kamu harcamaları yatırım harcaması olup, sermaye birikimi amacına hizmet eder. Yatırım harcamaları mevcut ve yeni varlıkların satın alınması, stok artırımı ve sermaye aktarımları için yapılır. Bu yönüyle yatırım harcamaları ekonomik büyüme ve kalkınma amacına hizmet eden teşvik politikası aracıdır. Kamu harcamaları, sunulan kamusal hizmetlerden başka bir de kullanılan ekonomik girdilere göre sınıflandırılır. Devlet üretici birimleri aracılığı ile üretim faktörlerini kullanır ve bunlar için harcamalar gerçekleştirir. Kullanmış olduğu üretim faktörlerini üretimin bir sonraki aşamasında artı değer olarak ekonomiye kazandırır. Aslında bu tür harcamalar ekonomik nitelikte reel harcamalardır. Bu harcamalar doğrudan kaynak tükettiği için ekonomik istikrar ve ekonomik büyüme amaçlarına ulaşmada etkilidir.

Kamu harcamaları bütçe imkanları ile yapılabildiği gibi bütçe dışı kaynaklardan da gerçekleştirilebilmektedir. Bu bağlamda bütçe içi veya bütçe dışında oluşturulan kamusal fonlarla kamu harcaması niteliğinde teşvikler uygulanabilmektedir. Kamu harcamaları olarak sağlanan teşviklerin esas sermayesini bütçe gelirlerinden oluşan fonlar veya bütçenin kendisi oluşturmaktadır. Türkiye’de kamu tüzel kişiliği altında ve bütçe özelinde uygulanan harcama teşviklerinin Ticaret Bakanlığı, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, Ekonomi Bakanlığı, Tarım Bakanlığı gibi kurumlar eliyle uygulandığı görülmektedir. Özel fonlarla finanse edilen harcama teşvikleri ise Küçük ve Orta Ölçekli Sanayi Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı (KOSGEB), İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi (İGME), Kaynak Kullanımı Destekleme Fonu, Savunma Sanayi Destekleme Fonu, Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu (TÜBİTAK) ve Türkiye Teknoloji Geliştirme Vakfı (TTGV) gibi yapılar eliyle uygulanmaktadır.

Kamu harcaması, tüm kamu tüzel kişilerinin kamusal finansman kaynaklarından ve/veya kamu mülkiyetinden sağladıkları gelirlerle bütçe üzerinden gerçekleştirdikleri harcamalardır. Bu tanım çerçevesinde yapılan kamu harcamalarının hangilerinin ne ölçüde teşvik olarak kabul edilebileceği teşviklerin unsurlarına bakılarak kararlaştırılabilir. Öncelikle teşvikler devlete maliyet yüklemektedir. Bu özelliği açısından teşvikler kamu harcaması niteliğine sahiptir. İkinci özellik açısından teşvikler de kamu harcamalarında olduğu gibi kamu tüzel kişilikleri tarafından

gerçekleştirilmektedir. Üçüncü özellik açısından kamu harcamaları kaynak bölüşümünü etkilemektedir. Kamu harcamaları kamusal finansman kaynakları üzerinden ve harcamanın yapıldığı alan üzerinden kaynak bölüşümünü etkilemektedir. Kaynakların ayrımcı biçimde belli sektör ve/ya bölgelere yönlendirilmesi teşviklerin temel özelliğini oluşturmaktadır. Bu açıdan teşviklerin kamu harcaması niteliğine sahip olduğu söylenebilir. Teşviklerin bir diğer özelliği de dolaylı veya dolaysız olarak uygulanmasıdır. Bu özelliği açısından da, teşvikler kamu harcaması özelliği taşımaktadır. Çünkü kamu harcamalarının en temel özelliklerinden biri dolaylı dolaysız harcama ayırımına oturtulabiliyor olmasıdır⁵⁷.

2.3.2. Finansal Nitelikli Teşvik Araçları

Finansal teşvikler, ekonomik birimlerin finansmana ulaşmalarını kolaylaştıran ve/veya finansman maliyetlerini azaltan nakdi teşviklerdir. Karşılıklı veya karşılıksız nakit teşviklerdir. Finansal destekleri genelde organize sanayi bölgeleri ve küçük sanayi sitelerinin kurulması yanında ülke sanayisinin teknolojik alt yapısını güçlendirmeyi amaçlar.

Finansal teşvik unsurları aslında kamu harcaması niteliğine sahiptir. Çünkü, sağlanan finansman kolaylıkları kamu harcaması şeklinde sunulmaktadır. Bir kurum bütçesinden kullanılan kaynaklarla ekonomik birimlerin finansman imkanları artırılmakta ve/veya kredi faiz maliyeti karşılanmaktadır. Bu bağlamda Türkiye teşvik sisteminde finansal nitelikli teşviklerin ağırlıklı olarak Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı ve Eximbank tarafından verildiği görülmektedir.

2.3.3. Regülasyon Niteliğindeki Teşvik Araçları

Regülasyon kavramını inceleyecek olursak, devlet tarafından, sosyal ve ekonomik amaçları gidermek için, yürürlüğe başlatılan anayasal, yasal ve kurumsal düzenlemeler olduğunu söyleyebiliriz. Genelde regülasyonları iki gruba bölebiliriz: bunlar ekonomik regülasyonlar ve sosyal regülasyonlardır. Ekonomik regülasyonların amacı piyasaya müdahale ederek, yapıyı ve davranışları düzenlemektir. Buna örnek olarak piyasaya giriş çıkışın düzenlenmesini, fiyat kontrollerini ve asgari ücret uygulamasını gösterebiliriz. Ekonomik regülasyonlar da kendi aralarında alt grublara

---

⁵⁷ Nihat Edizdoğan, *Kamu Maliyesi*, Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım, 2018, s. 77-91.

bölünmektedir: yapısal ekonomik regülasyonlar ve davranışsal ekonomik regülasyonlar. Yapısal ekonomik regülasyonlar piyasada oluşan yapısal dengesizlikleri düzenlemeyi amaçlıyor. Bu yönde yapılanlar arasında eksik rekabeti, haksız rekabeti ve yıkıcı rekabeti önlemek için yapılan regülasyon çalışmalarını örnek verebiliriz. Davranışsal ekonomik regülasyonlar ise piyasa aktörlerinin ve tüm bireylerin davranışlarını düzenlemek için kullanılıyor. Buna örnek olarak ise devletin reklam ve sinema filmlerine yaptığı düzenlemeleri gösterebiliriz. Yukarıda belirtilenleri toparlayacak olursak, ekonomik regülasyonların temel amacı olarak ekonomik birimler arasında piyasa şartlarına uygun olan rekabet koşullarının sağlanmasını gösterebiliriz. Özellikle de ekonomik regülasyon uygulamaları tekeller ve oligopol piyasalarda rekabet koşullarının sağlanmasına etki göstermektedir.

Devlet ekonomide yaptığı regülasyon uygulamaları ile teşvik edici koşulları da sağlamayı amaçlar. Regülasyon niteliğindeki teşvik uygulamalarını üç gruba bölebiliriz: dış ticaret kapsamında gerçekleştirilen regülasyonlar, gümrük işlemlerine yönelik regülasyonlar ve yatırım ortamının iyileştirilmesine yönelik regülasyonlar⁵⁸.

2.3.3.1. Dış Ticaret Rejimi Kapsamında Gerçekleştirilen Regülasyonlar

1980'li yıllardan başlayarak Türkiye devleti dünya ekonomisine entegre olmayı ve bu ekonomi ile bütünleşmeyi kendine amaç bilmiştir. Bu amaca varmada dış ticaret rejimlerinde köklü değişikliklere gidilmesi ve regülasyon uygulamalarının kullanımı uygun görülmüştür. Türkiye bu anlamda Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ)'nün yaptığı çalışmaları takip etmiş ve 90'lı yıllarda 'genel koruma ilkesinin' ve 'en çok kayırlan ülke ilkesinin' hayata geçirilmesi gereğine varmıştır. Bu yönde yapılanlar arasında misal olarak sanayinin ve uzantılarının korunması için gümrük vergilerinin en alt seviyeye indirilmesini gösterebiliriz. 1995 yılında Türkiye DTÖ Anlaşmasına taraf olmuştur ve ayrıca da Avrupa Birliği ile Gümrük Anlaşması sağlamıştır. Bu dönemden sonra da ticaret politikasını etkileyen yasal düzenlemeler gözden geçirilmiş ve yeniden şekillendirilmiştir. Yeni şekillenmeye göre dış ticaret politikasında dört yeni ana mevzuat ortaya çıkmıştır. Bunlar, İthalat Mevzuatı, İhracat Mevzuatı, Gümrük Mevzuatı ve Kambiyo Mevzuatıdır. Bu mevzuatlar çerçevesinde dış ticarette iki amaç ortaya

⁵⁸ Coşkun Can Aktan, *Regülasyon Kavramı ve Türleri*, <http://www.canaktan.org/ekonomi/regulasyon/kavram.htm>, erişim tarihi: 25.12.2017.

çıkmiştir. Bunlar, dış ticaret ilişkilerinde ulusal çıkarların en üst düzeyde korunması ve dış ticaret işlemlerinde işlem maliyetlerini ve ticari uyuşmazlıkları en aza indirmektir. Regülasyon uygulamaları da bu amaçları gidermek için kullanılmaktadır⁵⁹.

2.3.3.2. Gümrük Mevzuatı Kapsamlı Regülasyonlar

Gümrük işlemlerinde yapılan regülasyon uygulamaları da Türkiye'nin DTÖ ve AB Gümrük Birliği ile ortak çalışmalarının getirdiği şartlardan dolayı yapılmıştır. Bu anlaşmalardan sonra Türkiye devleti kendi iç hukukunu uluslararası standartlara uygunlaştırma mecburiyeti duymuştur. İlk olarak bu çerçevede gümrük vergilerinin oranları indirilmiştir ve daha sonra da Kıymet Tespit Anlaşması ve Menşei Kuralları Anlaşması kabul edilmiştir. DTÖ ile yapılan bu anlaşmalar AB gümrük mevzuatına uyumlaşmanın ilk aşaması idi. AB Gümrük birliğine dahil edildikten sonra devlet bu yönde de regülasyon çalışmalarını devam ettirmiş ve AB gümrük mevzuatına uyum sağlayacak çalışmalar yapılmıştır. Bu yönde atılan en büyük adım gibi 4458 sayılı Gümrük Kanunu'nun kabul edilmesini gösterebiliriz. Bu Kanun sonucunda Türkiye'de yeni gümrük düzeni kurulmuş, işletmesi ve denetimi de başlatılmıştır. 4458 sayılı Kanun'un esas 4 özelliğine değinebiliriz:

- a) Gümrük Kanunu bir uyum yasasıdır. Buradan anlayacağımız o ki, bu kanunla Türkiye AB'nin gümrük mevzuatına uymayı kabul etmiştir.
- b) Gümrük Kanunu bir çerçeve yasasıdır. Yani Gümrük Kanunu Türkiye gümrük sistemini AB ile aynı çerçeveye çekilmesini sağlamaktadır.
- c) Gümrük Kanunu bir vergi kanunudur. Burada ise Türkiye gümrük vergilerinin oranları incelenmektedir ve vergi düzeni yeniden yapılanmaktadır.
- d) Gümrük Kanunu gümrük rejimlerini baştan düzenlemiştir. Burada da gümrük rejimlerinin belirli bir sistematığe uyumlaştırılması söz konusudur⁶⁰.

2.3.3.3. Yatırım İkliminin İyileştirilmesine Yönelik Regülasyonlar

Her bir ülke uluslararası platformda rekabet edebilir güce sahip olmayı ister. Bunu sağlamak için ülkede iyi bir yatırım ikliminin oluşturulması şarttır. Ülke

---

⁵⁹ Selen, a.g.e., s. 142-143.

⁶⁰ Selen, a.g.e., s. 160-162.

ekonomisine ne kadar yerli ve yabancı yatırım çekilirse, ekonomide o kadar da istihdam söz konusu olabilir. İlk önce ise devletler ülkede yoksulluğun, işsizliğin önlenmesini sağlamalı ve birey refahını arttırmayı becermelidir. Yalnız bundan sonra ekonomik koşullar yatırım için uygun hale getirilebilir. Hükümet politikaları ve uygulamaları yatırım iklimi üzerinde oldukça etkili olmaktadır. Bu etkiler yatırımlar üzerinde maliyet, risk ve rekabet engelleri olarak görülmektedir. Bu üç faktöre etki eden tüm faktörler bir ülkenin yatırım iklimini tanımlamaktadır. Bu üç faktöre etki eden unsurlar ise yolsuzluk, vergiler, regülasyonlar şeklinde uygulanan yasaklayıcı düzenlemeler ve uygulamalar, faktör piyasalarının yapısı, altyapının kalitesi, teknolojik ve yenilikçi destekler, finansmana ulaşılabilirlik ve finansman maliyetleri olarak sayılabilir. Hükümetin bu unsurlar üzerindeki etkisi yatırım iklimini belirleyici olmaktadır. Yatırım iklimi kavramı, bir girişimci için, bir ülkede ya da bölgede yatırım yapmayı karlı kılan bütün unsurları içerdiğinden, sadece yatırımlarla alakalı olmayıp, yatırımları da bir sonuç olarak içine alan daha geniş bir kavramdır. Bu açıdan bakıldığında yatırım iklimi, makro yaklaşımda iktisadi büyümeyi, mikro yaklaşımda da daha fazla mal ve hizmet üretmeyi doğuran ortam olarak ifade edilmektedir⁶¹. Dünya Bankası'na göre ise yatırım iklimi; “firmaların yatırım verimliliğini artırıcı, yeni iş kurulmasına ve geliştirilmesine yönelik teşvik ve fırsatlarla şekillendirilen özel faktör demetidir⁶².”

Yatırım iklimini şekillendiren, ekonomik faktör ve faaliyetlere yönelik düzenlemelerin ekonomik faaliyetleri, büyümeyi ve verimliliği önemli ölçüde ve ters yönlü olarak etkileyebildiği kavramsal ve ampirik olarak kabul edilmektedir⁶³. Hükümet politika uygulamalarının firmalar üzerindeki maliyet yaratıcı etkisi doğrudan vergileme ile ilgilidir. Fakat dolaylı olarak kamusal mal ve hizmet üretimine bağlı maliyet etkileri de ortaya çıkabilmektedir. Örneğin suçlara bağlı maliyetler, regülasyonlar, sağlıksız altyapı, sözleşmelerin yaptırım gücünün zayıflığı kamusal mal ve hizmet üretimi süreçlerinde kendini hissettirmektedir. Yatırım kararları bugün kullanılan üretim faktörlerinin gelecekteki getiri beklentilerine bağlıdır. Tüketici ve rakiplerden kaynaklanan pek çok yatırım riski ticari yatırımların bir fonksiyonudur. Hükümetler,

⁶¹ Mustafa Bulut, *Yatırım İkliminin Geliştirilmesinde Vergileme Politikalarının Rolü: Türkiye Örneği*, T.C. Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, Yayın No:2009/388, 2009, s.50.

⁶² World Bank, “World Development Report 2005: A Better Investment Climate for Everyone”, World Bank and Oxford University Press. Washington, D.C.

⁶³ Selen, a.g.e., s. 171.

mülkiyet haklarının korunmasına yönelik düzenlemeleriyle firmaların risklerini azaltmada önemli rol oynamaktadır.

Buraya kadar olan kısımda kapitalist ekonomik sistemin temel mantığı piyasa ekonomisi kavramı üzerinden incelenmiştir. Teorik açıdan piyasa ekonomisi kaynak tahsisi sorunun ihtiyaçları en üst düzeyde karşılayacak biçimde çözüme garantisi sunmaktadır. Ancak, farklı sebeplerle piyasa kaynak tahsis işlevini vadettiği şekilde gerçekleştirme de yetersiz kalmaktadır. Bu durumda tahsis işlevinin bir biçimde yeniden yapılmasına ihtiyaç doğmaktadır. Bu ihtiyaç teşvik politikaları yardımıyla karşılanmaya çalışılmaktadır. Bu noktada teşvik kavramı, araçları ve sistematik yapısı bu bölümde incelenmeye çalışılmıştır.

İkinci bölümde ise çalışma kapsamında ele alınan ülkelerin dış ticarete ilişkin izledikleri teşvik politikaları ortaya koyulmaya çalışılacaktır.

İKİNCİ BÖLÜM

BAĞIMSIZ DEVLETLER TOPLULUĞU ÜLKELERİ DIŞ TİCARET TEŞVİK SİSTEMİNİN YAPISI VE İŞLEYİŞİ

1. BDT Ülkelerinin Genel Ekonomik Görünümleri ve İhracat Potansiyelleri

İkinci bölümde ilk aşamada BDT'nin oluşumu ve buraya üye olan ülkelerin genel ekonomik görünümü hakkında bilgi verilmiştir. Daha sonra ise 11 üye ülkeden seçilmiş olan 4 ülkenin genel ekonomik görünümü ve ihracat teşvik sistemleri ayrıntılı ele alınmıştır. Bu ülkeler Rusya, Kazakistan, Ukrayna ve Azerbaycan'dır. Bu 4 ülkeni seçme sebebimiz ileride inceleyeceğimiz Tablo 1'e dayanıyor. Sözgeçen tabloda BDT ülkelerinin GSYH rakamları verilmiştir. Bu verilerden hareketle çalışmada BDT'ye üye olan ülkeler arasından GSYH büyüklüğü kriterine göre ilk 4 sırada yer alan ülkeler analize dahil edilmiştir. Ayrıca, diğer ülkelerden sağlıklı veri toplama imkanının olmaması da bu tercihte belirleyici olmuştur.

1.1. BDT Ülkelerinin Genel Ekonomik Görünümleri

Rusya dışındaki BDT ülkelerinin ortak özellikleri sermaye ve teknoloji yetersizliğine sahip olmalarıdır. Bu ortak yapı birbirleri arasında tamamlayıcılık ilişkisine dayalı bir ticari ve ekonomik yapının kurulmasını zorlaştırmaktadır. Ayrıca SSCB'den ayrılış sürecinde oluşan siyasal farklılaşmalar ortak zeminde hareket etme

zorluklarına neden olmaktadır. Tüm bu farklılıklar ve benzerlikler temelinde oluşturulan BDT hakkında ayrıntılı incelemelere bu bölüm içinde yer verilmiştir.

1.1.1. Ekonomik Entegrasyon Olarak BDT'nin Oluşumu

Ekonomik entegrasyon, ülkelerin ekonomik açıdan bütünleşmelerini ifade eden bir kavramdır. Ekonomik entegrasyon çok katmanlı bir süreçte tamamlanabilmektedir. Tam bir ekonomik entegrasyondan bahsedebilmek için şu süreçlerin tamamlanmış olması gerekmektedir: serbest ticaret anlaşması, serbest ticaret bölgesinin kurulması, gümrük birliğinin sağlanması, Ortak pazarın kurulması ve Ekonomik birliğin sağlanması ve son aşamada siyasal birliğin tesis edilmesidir. Bir ekonomik entegrasyon örneği olarak kabul edilebilecek BDT yapılanmasında entegrasyon sürecinin tersten işlediğini söylemek yanlış olmayacaktır.

Merkezi planlı ekonomik modelde siyasal birlik aşamasında entegre olmuş ülkeler önce siyasal birlikten ayrılmış ve sonrasında kapitalist ekonomik sistem temelinde ekonomik entegrasyon sürecine girmişlerdir. Siyasal entegrasyon sürecinin dağılması aşamasında ülkeler arasında yaşanan bazı siyasal sorunlar BDT yeknesak ve ileri aşamaya taşınacak bir entegrasyonun sağlanmasına imkan vermemektedir. Örneğin, Azerbaycan, Ermenistan'ın yer aldığı bir gümrük birliğine dahil olmayı istememektedir. Benzer tutumların diğer ülkeler arasında da varlığını gözlemlemek ve değerlendirmek mümkündür. Ancak, çalışmanın kapsamı dışında yer aldığı için konunun bu yönü üzerinde durulmayacaktır.

BDT'nin oluşum sürecini Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği'nin (SSCB) dağılma sürecinden başlayarak aşağıdaki gibi açıklamak mümkündür. SSCB ülkeleri, 1980'li yılların sonuna doğru, kendi bağımsızlıklarını kazanma çabalarını göstermeğe başlamışlardır. 1990 yılında SSCB üyesi cumhuriyetleri devlet bağımsızlığı konusunda beyanları kabul ederek, kendi devlet yasalarının Birlik yasasından daha öncelikli olduğunu ilan ettiler. SSCB'nin dağılmasını engellemek için, 17 Mart 1991'de SSCB'nin korunması amacıyla bir referandum düzenlendi. Referenduma katılanların %76.4'ü Birliğin korunması için oy kullandı. 20 Ağustos 1991 yılında yeni proje olan 'Egemen Cumhuriyetler Birliği' yasasının imzalanması planlanıyordu. Ama bu proje, 19-21 Ağustos 1991 tarihinde Sovyetler Birliği'nin muhalif kanadı tarafından gerçekleştirilen darbe sonucunda kabul görmedi.

Tüm bu gelişmeler sonucunda, SSCB yönetimi Eylül 1991 yılında Litvanya, Letonya ve Estonya'nın bağımsızlığını tanıdı. 1 Aralık 1991 yılında Ukrayna'da da Sovyetler Birliği'nden devam ayrılıp ayrılmama hakkında referandum gerçekleştirilmiştir. Referandumda oy kullanan Ukrayna vatandaşlarının %80'i devletin bağımsızlığını talep ettiler. Ukrayna'dan da bağımsızlık kararı geldikten sonra artık Sovyetler Birliği'nin parçalanması kaçınılmaz bir hal almıştır. 8 Aralık 1991 yılında Rusya ve Ukrayna Cumhurbaşkanı Boris Yeltsin ve Leonid Kravchuk ve Beyaz Rusya Yüksek Konseyi Başkanı Stanislav Shushkevich Beyaz Rusya'da Sovyetler Birliği'nin parçalanmasını ve Bağımsız Devletler Topluluğu'nun kurulmasını ilan eden bir anlaşma imzaladılar. Anlaşmaya göre taraflar kendi halk ve devletlerini siyaset, ekonomi, kültür, eğitim, sağlık, çevre koruma, bilim, ticaret ve diğer alanlarda işbirliği yapmalarına teşvik etme konularında anlaştılar. Anlaşma, devletler arasında mevcut sınırların dokunulmazlığını vurgular ve vatandaşların açık sınırlarda özgür hareket etmelerini garanti eder. Anlaşmada, ortak koordinasyon kuruluşları aracılığıyla uygulanması planlanan ortak faaliyet alanları belirlenmiştir. Bunlara dış politika faaliyetlerinin koordinasyonu, ortak bir ekonomik alanın oluşturulması için işbirliği, gümrük politikası, ulaşım ve iletişim sistemlerinin geliştirilmesi, çevre koruma ve suçla mücadele alanları dahildir. Buna ilave olarak, anlaşmanın tüm eski Sovyetler Birliği devletlerinin katılımı için açık olduğu ilan edildi. Anlaşma, 10 Aralık 1991'de Ukrayna ve Beyaz Rusya hükümetleri ve 12 Aralık'ta da Rusya hükümeti tarafından onaylandı.

21 Aralık 1991'de Alma-Ata'da 15 eski Birlik devletlerinin 11'nin liderleri (Litvanya, Letonya, Estonya ve Gürcistan hariç) BDT'nin kurulmasına ilişkin Anlaşma Protokolünü imzaladılar. Buna göre Azerbaycan, Ermenistan, Moldova, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan ve Tacikistan BDT'ye kurucuları olarak eşit bir temelde katıldılar. Aynı gün içinde de 11 ülke liderleri, BDT'nin ana hedef ve ilkelerini doğrulayan Alma-Ata Deklarasyonu'nu imzaladılar.

8 Ekim 1993 tarihinde Gürcistan Cumhurbaşkanı Eduard Shevarnadze ülkesinin BDT'ye üyeliği için başvuruda bulundu. 3 Aralık 1993 tarihinde üye ülkelerin devlet başkanları kararı ile Gürcistan'ın üyeliği resmileşti. 12 Ağustos 2008 yılında ise Gürcistan Cumhurbaşkanı Mikhail Saakashvili ülkesinin BDT'den çekildiğini açıkladı. 18 Ağustos 2009'da da Gürcistan'ın BDT'den çekilmesi için resmi prosedür

tamamlandı. Ağustos 2005’de ise Türkmenistan hükümeti BDT’nin aktif üyeliğinden çekilerek, sadece gözlemci statüsünde devam etme kararı almıştır⁶⁴.

Üye ülkeler arasında ticaret hacmini artırmak amacıyla serbest ticaret bölgesi oluşturulması kararlaştırılmış ve 2011 yılında imzalanan Anlaşma ile kurulmuştur. Serbest Ticaret Bölgesi Anlaşmasının imzalanmasının esas nedenleri şöyle sıralanabilir:

- Tam ölçekli bir serbest ticaret bölgesinin oluşturulması;
- Yerli üreticilerin BDT üyelerinin piyasalarına kolay erişimin sağlanması;
- Enerji kaynakları ve ulaştırma hizmetlerinin kullanımı konusunda mutabık kalınan bir hattın geliştirilmesi, başta tarım ürünleri olmak üzere belirli ürün türleri için ortak pazarların oluşturulması;
- Ulaşım alanında işbirliğinin geliştirilmesi ve BDT alanında uluslararası ulaşım ağlarının sağlanması;
- Uluslararası taşımacılıkta yaşanan mali ve idari engellerin hafifletilmesi veya tamamen kaldırılması.

Anlaşma taslağı, Rusya Ekonomik Kalkınma Bakanlığı tarafından hazırlanan sözleşmeye göre, ilk aşamada ithalat vergilerinin uygulandığı mallar için istisnaların en aza indirilmesini öngörmekte; ihracat vergileri ise belirli bir düzeyde sabitlenmeli ve daha sonra kaldırılmalıdır. Anlaşma, BDT alanı içinde serbest ticaret rejimini düzenleyen yüzlerce ikili anlaşmanın yerini almıştır. Ancak, BDT alanı içinde ülkeler arası siyasal anlaşmazlıkların varlığı serbest ticaret alanının istenildiği gibi sağlanmasına engel oluşturmaktadır. Serbest Ticaret Bölgesine BDT ülkelerinden Rusya, Ermenistan, Kazakistan, Beyaz Rusya, Moldova, Kırgızistan, Tacikistan ve Ukrayna katıldılar. 1 Ocak 2016 tarihinden Bölgeye üye olan Rusya ve Ukrayna devletleri siyasal sıkıntılardan dolayı bir birilerine karşı serbest ticaret uygulamalarını kaldırdılar. Özbekistan yetkilileri bazı özel şartların yerine getirilmesinden sonra Anlaşmaya imza attılar . Azerbaycan ve Türkmenistan tarafları ise bu anlaşma dışında kalmayı tercih ettiler. Azerbaycan’ın Bölgeye katılmak istememesinin nedeni

---

⁶⁴ Yuri İvanov, *Soglaşeniye o Sozdanii SNG*, 2011, <https://ria.ru/spravka/20111208/508143773.html>. (15.01.2018).

Ermenistan'la ticaret sınırlarının kalkması idi. Bunun aksine, şu aşamada Azerbaycan tarafı sözü geçen ülkelerle ikili ticari anlaşma üzerinde durmayı tercih ediyor. Üye ülkeler de Azerbaycan pazarını kaybetmemek için, Azerbaycan'ın ikili anlaşma talebini karşılıyorlar.

Serbest ticaret bölgesi yanında, BDT alanında Gümrük Birliği de oluşturulmuştur. Birlik ilk aşamada Rusya, Kazakistan ve Belarus tarafından 2010 yılında kuruldu. Daha sonra 2014 yılında Ermenistan ve 2015 yılında da Kırgızistan Gümrük Birliği üyesi olmak için gerekli anlaşmalara imzalarını attılar. Gümrük birliği kapsamında bilmemiz gereken genel bilgiler şunlardır: ürün ihracatı zamanı KDV ve tüketin vergisi minimum seviyelere çekilmelidir, Rusya'ya Belarus ve Kazakistandan ithalat yapıldığı zaman KDV ve tüketim vergileri Rusya tarafından tahsil ediliyor; Rusya'da yapılan işler ve uygulanan hizmet sonucunda meydana gelen vergi matrahı, oranlar, tahsilat prosedürü ve vergi yardımları Rusya Federasyonu mevzuatına göre belirlenir; Gümrük Birliği çerçevesinde uluslararası yükümlülükler göre toplanan gümrük vergilerinin %85.33'ü Rusya, %7.11'i Kazakistan, %4.55'i Bayaz Rusya, %1.9'u Kırgızistan ve %1.11 Ermenistan devlet bütçelerine aktarılmaktadır; Gümrük Birliğine taraf ülke vatandaşlarının Rusya'da çalışma izni almalarına gerek yoktur .

Bazı kısıtlar taşısa da BDT ülkeleri arasında yasal düzeyde güçlü ancak pratik boyutta çokta güçlü olmayan bir ekonomik entegrasyon sağlanabilmiştir. Bu yapı içinde BDT ülkelerinin genel ekonomik görünümünü aşağıdaki gibi ortaya koyabiliriz.

1.1.2. BDT Ülkelerinin Ekonomik Görünümleri

BDT bugün Avrasya kıtasının en hızlı gelişmekte olan endüstri bölgelerinden biridir. Bu ülkelerin kaynak imkanları ve coğrafi konumları genel olarak Avrupa ve Asya pazarlarını kapsamaktadır. Bu pazarlarda, BDT ülkelerinde üretilen metal ürünleri ile petrol ve enerji kaynakları, küreselleşme şartları da göz önüne alındığı zaman, yüksek potansiyele sahiptirler.

Tek bir mineral ve hammadde kompleksi, SSCB'nin parçalanmasından sonra, eski Birlik cumhuriyetleri bölgesinde kurulan bağımsız devletler arasında bölündü. Ama şunu da belirtmek gerekir ki, bu ülkeler yine BDT vasıtasıyla aynı çatı altında toplanmış bulunuyorlar. Bu durum, daha önce tek bir zincirle birleşmiş olan bireysel yakıt ve

enerji işlemleri, metalurji üretimi ve ekonomik ilişkiler üzerinde olumsuz bir etkiye sahiptir. Bu bağlantıların ithali, hammadde ve işletme ürünlerinin karşılıklı sevkiyat hacminin 1991 yılına göre 15-18 kez azalmasına neden oldu. Öte yandan ise, tek bir mineral ve hammadde kompleksinin ayrılması, bazı ülkelerin tekelciliğini arttırdı: Rusya alüminyum, nikel, kobalt, platin üretiminde; Kazakistan krom cevheri madenciliği alanında; Ukrayna ise manganez cevherleri ve titanyum hammaddelerinin üretiminde.

BDT ülkelerinin kaynaklarını etkin kullanması halinde, bu ülkeler ekonomik kalkınmaya ve dünya ekonomisine entegre olmaya gideceklerdir. Aynı anda da, etkin kullanım şekli, bölgenin dünyanın mineral ve hammadde rezervlerinden biri konumunu taşımasına neden olacaktır. BDT ülkeleri birlikte dünyanın en büyük regyonel örgütlerinden biridir ve güçlü bir mineral tabanına güvenmektedir. BDT ülkelerinin dünya mineral kaynak rezervlerinde payı aşağıdaki gibidir: petrol - %24, doğal gaz - %35, kömür - %22, demir - %36, krom - %9, manganez - %35, boksit - %7, nikel - %22, kobalt - %15, kurşun ve çinko – her biri %20.

Sovyetler Birliği'nin parçalanmasından sonra kurulan yeni bağımsız devletler, ekonomik gelişme yönünde kendi yollarını çizmeye başladılar ve bu anlamda da Sovyet mirasından yavaş yavaş kurtulmayı doğru buldular. Bir tek ortak seçim yapıldı, bu da piyasa ekonomisine geçişdir. Fakat bu ülkeler farklı ekonomik reform modellerini tercih ettiler, farklı oranlarda dönüşüm yaptılar ve uluslararası ekonomik ilişkilerde farklı şekilde yer aldılar.

Devlet oluşması sürecinde aralarındaki ekonomik, sosyal, kültürel ve politik farklılıklar kaçınılmaz olarak arttı, çıkar çatışmaları oluştu ve farklı stratejik yönelimler gözlemlendi. Ülkeler arasındaki bu farklılıklar onlara üçüncü ülkeler tarafından gösterilen ilgiden kaynaklanıyordu. Üçüncü ülkelerin SSCB sonrası bölgede maksadları kendi ürünleri için yeni pazarları oluşturmak, alternatif enerji tasarrufu sağlamak ve jeopolitik konumlarını güçlendirmektir.

BDT ülkelerinin gelişim süreçlerini birkaç dönemde inceleyebiliriz: 1991–1998 yılları – SSCB'nin parçalanmasından sonra meydana gelen derin ekonomik durgunluk dönemi ve 1999-2015 yılları – dinamik ekonomik büyüme dönemi. Bu dönemde, 2008-

2009 yıllarında küresel finansal ve ekonomik krizin neden olduğu bir düşüş meydana geldi ve bunun sonucunda dünya ekonomik süreç ve dinamiklerinde ciddi değişiklikler gözlemlendi.

SSCB'nin dağılmasını müteakip BDT ülkeleri ulusal ekonomilerini kurlmaları ve 1990 yılı GSYH düzeyine ulaşmaları on yılı aşkın bir sürede gerçekleşmiştir. Tablo 1 incelendiğinde BDT ülkelerinin 1990 yılı GSYH düzeyine Türkmenistan ve Özbekistan'ın 2001'de, Beyaz Rusya'nın 2003'de, Ermenistan ve Kazakistan'ın 2004'te, Azerbaycan'ın 2005'de, Rusya'nın 2007'de, Kırgızistan'ın – 2011'de ve Tacikistan'ın – 2013'de ulaştıkları görülmektedir. Ekim 2015 itibarıyla GSYH açısından üç ülke – Gürcistan (%86.5), Moldova (%72.1) ve Ukrayna (%60.2) 1990 yılı seviyesine henüz ulaşamamışlardır. Şunu da belirtmek gerekir ki, bu geçiş döneminde sahip olunan sermaye birikiminin yetersizliği ve sistemi, çalıştırma inisiyatifinin merkezi planlama gereği Rusya'da bulunması mevcut üretim altyapısının kullanımını olumsuz etkilemiştir. Dolayısıyla böyle bir üretim sisteminin tümünden bırakılıp yeni üretim sistemlerinin ve sermaye birikiminin sağlanması BDT ülkeleri açısından kolay olmamıştır.

Tablo 1. 1991 - 2014 yıllarında BDT ülkelerinin GSYH değişimi.

DÖNEM	Nüfus, (milyon Kişi)			GSYH, milyon \$		
	1991	2000	2014	1991	2000	2014
BDT	276.4	275.7	280.9	665.599.40	349.266.80	2.776.640.70
Azerbaycan	7.3	8.0	9.4	8.792.40	5.272.60	73.560.50
Ermenistan	3.5	3.1	3.0	2.068.50	1.911.60	10.432.20
Beyaz Rusya	10.2	10.0	9.5	17.813.40	12.736.90	71.709.50
Kırgızistan	4.5	4.9	5.7	2.570.80	1.369.70	7.226.30
Kazakistan	16.5	14.9	17	24.881.10	18.292.00	224.414.80
Moldova	3.7	3.6	3.6	3.094.60	1.288.40	7.935.20
Rusya	148.6	146.6	143.5	509.381.60	259.708.50	2.096.777.00
Tacikistan	5.4	6.2	8.2	2.535.50	860.60	8.508.10
Türkmenistan	3.8	4.5	5.2	3.197.20	2.904.70	41.850.90
Ukrayna	52.0	49.2	45.5	77.464.00	31.261.50	177.430.60
Özbekistan	21.0	24.7	30.2	13.800.20	13.760.40	56.795.70

Kaynak: Bobilev, A. Tabişeva, 'Analiz Razvitiya Ekonomiki Stran SNG', Moskova, Stal Jurnal, S. 12 (2015). s.69 Tablo 1'den alınmıştır.

Eski Birlik üyeleri 2000-2008 yılları aralığında istikrarlı bir ekonomik büyüme sergilediler. 2007 yılında BDT ülkelerinin toplam GSYH oranı 1991 SSCB'nin GSYH'sını aşmıştır. Bu büyüme teknolojik açıdan basit ve geleneksel üretim koşullarında gerçekleşmiş olup ülkelerin büyüme oranları da farklı olmuştur. Ekonomik büyüme döneminde de ülkelerin çok yönlü ekonomik hareketi devam etmiştir⁶⁵.

BDT ülkelerinin ekonomik açıdan büyümesi büyük oranda dünya ekonomisindeki olumlu konjoktürle ilişkili olmuştur. Bu dönemde BDT ülkelerinin sağladıkları ekonomik istikrar AB'nin Doğu'ya yönelmesine ve dünya pazarlarında hidrokarbon ürünlerinin fiyat artışlarına bağlı olarak sağlanabilmiştir. Ancak, bu çerçevede karşılıklı ekonomik çelişkilerin artması ve SSCB sonrası kurulan entegrasyon süreçlerinden yeterli başarı sağlanamamıştır. Bunun sonucunda, son 16 yıllık (2000-2015) periyotta BDT ülkelerine yapılan ihracatın payı toplam ihracat oranlarında %19'dan %16'ya gerilerken, bu bölgeden yapılan ithalat payı ise toplam ithalat oranlarında %49'dan %23'e düşmüştür⁶⁶.

Tablo 2. BDT Toplam Dış Ticaretinde Üye Ülkelerin Payı

ÜLKELER	İhracatın payı, %				İthalatın payı, %			
	2000	2005	2010	2015	2000	2005	2010	2015
Azerbaycan	13	21	9	4	32	34	31	23
Ermenistan	24	19	19	23	20	29	30	31
Beyaz Rusya	60	44	54	59	70	67	59	60
Kazakistan	27	15	15	14	54	47	40	42
Kırgızistan	42	45	45	47	54	57	53	48
Moldova	59	51	40	31	33	39	33	27
Rusya	13	14	15	13	34	19	14	11
Tacikistan	48	20	13	26	83	65	59	50
Ukrayna	31	31	36	28	58	47	44	32
BDT ülkeleri	19	17	19	16	46	33	28	23

Kaynak: Bobilev, A. Tabışeva, 'Analiz Razvitiya Ekonomiki Stran SNG', Moskova, Stal Jurnal, S. 12 (2015).

⁶⁵ V. Bobilev, A. Tabışeva, 'Analiz Razvitiya Ekonomiki Stran SNG', Moskova, Stal Dergisi, S. 12 (2015), s. 70.

⁶⁶ Bobilev, Tabışeva, a.g.e. s. 69.

Kriz önceki dönemde (2000-2008 yılları aralığında) BDT ülkelerinin ekonomileri dinamik bir şekilde gelişti ve makroekonomik göstergelerde istikrarlı bir büyüme gözlemlendi. Bu dönemdeki kalkınma daha çok dünya piyasalarında oluşan olumlu konjoktüre ve dış finansman kaynaklarının ülkelere kolay erişmesine bağlıdır.

Dünya pazarlarında gıda ve akaryakıt fiyatlarının yüksek olması, net ihracatçı ülkelerde ticaret dengesinde bir artışa neden olurken, aynı zamanda net ithalatçı ülkelerin bilançosunda zayıflama meydana gelmiştir. Azerbaycan, Kazakistan, Rusya, Türkmenistan ve Özbekistan yakıt ve enerji kaynakları ticaretinden yüksek kar elde ederken, Ermenistan, Moldova, Tacikistan ve diğer ülkelerdeki ticaret koşulları kötüleşti. Ortaya çıkan açığı kapatmak için, bu devletler dış finansman kaynaklarına, yani yabancı yatırımlara ve kredilere, yönelmek zorunda kaldılar⁶⁷. 2000-2015 yılları arasında BDT ülkelerinin ekonomik gelişmelerinin bir diğer özelliği de ülke ekonomilerine doğrudan yabancı kaynak girişinin kolaylaştırılmış olmasıdır.

2000 yılına kıyasla GSYH oranlarında en yüksek büyümeyi Türkmenistan (%577.3), Ermenistan (%463.7), Azerbaycan (%462.8) ve Tacikistan (%307.5) gösterdiler; orta düzeyde artış Özbekistan (%288.4), Kazakistan (%279.8), Beyaz Rusya (%215.3), Moldova (%207.2) ve Kırgızistan'da (%190.7) gözlemlendi; Rusya (%170.0) ve Ukrayna (%139.5) ise BDT ortalamasının (%182.8) altında kalmıştır⁶⁸. Takip eden son 5 yılda ise Topluluk ülkelerinin ekonomilerinin büyüme hızında genel bir yavaşlama dikkat çekmektedir. İstisna olarak, yüksek ekonomik gelişme oranlarını sürdüren Türkmenistan ve Özbekistan'ı gösterebiliriz.

BDT ülkelerinin makroekonomik göstergelerinin büyüme hızındaki düşüşü bir sıra nedene bağlayabiliriz. Bunlardan en önemlileri bölge ülkelerinin uluslararası rekabet gücünün düşük olması ve bazı ülkelerin dünya ekonomisine yeterince yüksek derecede entegre olmaması olarak sayılabilir. Bu iki temel faktör Topluluk ülkelerinin olumsuz küresel gelişmelerden etkilenmesinde belirleyici olmuştur. Bu faktörler yanında BDT ülkelerinin ekonomik yapılarının yatırım taleplerinin yüksek düzeyde olmasıdır. Yabancı sermayeye olan yüksek bağımlılık kriz sürecinde dayanıklı tüketim malları, yatırım malları ve inşaat malzemeleri sektörlerinin olumsuz etkilenmesine

---

⁶⁷ a.g.e. s. 72.

⁶⁸ a.g.e. s. 69, Tablo 1.

neden olmuştur. Aynı zamanda da, günlük tüketici talebine yönelik sektörler krizden daha az etkilenmiştir⁶⁹.

1.1.3. Ekonomik Krizlerin BDT Ülkeleri Üzerinde Etkisi

Ekonomik krizlerin BDT ülkelerine etkilerini krizlerin kaynağı açısından ele almak mümkündür. 2000 sonrası dönemde BDT ülkeleri kendi iç dinamiklerinden kaynaklanan krizlerin yanında yukarıda da ifade edildiği gibi küresel ekonomik gelişmelerden de etkilenmiştir. Küresel ekonomik krizlerin etkilerini değerlendirme açısından 2008 küresel ekonomik krizin BDT ülkelerine etkisini ayrıca incelemeye değer.

Küresel ekonomik krizin BDT'ye yayılması, yabancı sermayelerin gelişmekte olan üye ülkelerin piyasalarından çıkmasıyla başladı. Yabancı portföy yatırımcıları kendi ülkelerinde oluşan mali kayıpları karşılamak için BDT ülkelerindeki sermayelerini geri çekmişlerdir. Yabancı sermayenin çekilmesinin olumsuz etkileri BDT ülkelerinin önce portföy, daha sonra da doğrudan ve diğer yabancı yatırım dengelerine yansımıştır⁷⁰.

2008 küresel ekonomik krizin yayılmasında sermaye hareketlerinin yanında, mal ve hizmet ticareti de etkili olmuştur. BDT ülkeleri de uluslararası ticaret kanalı üzerinden küresel ekonomik krizden etkilenmiştir. Bu dönemde BDT ülkelerini, sadece Topluluk içerisinde yaptıkları ithalat/ihracat hacimlerine göre, bir kaç gruba ayırabiliriz. Kriz öncesi yıllarda Topluluk içerisinde ticarete en yüksek oranlar Kırgızistan ve Beyaz Rusya'da görüldü. Bu iki ülke dış ticaret hacimlerinin %57'sini BDT ülkeleri ile gerçekleştirmiştir. Türkmenistan, Tacikistan, Özbekistan ve Moldova ise dış ticaret hacimlerinin %40-50 arasında BDT içinden gerçekleştirmiştir. Bir sonraki grupta ise %29-35 oranlarıyla Ermenistan, Ukrayna, Kazakistan ve o zaman hala BDT üyesi devam eden Gürcistan vardılar, en az paya sahip olan ülkeler ise Azerbaycan ve Rusya olmuştur. Rusya ve Azerbaycan'ın toplam dış ticaret hacimleri içinde BDT payının düşük olması, bu iki ülkenin yakıt ve enerji ürünleri ticaretinde Topluluk dışı ülkelerle daha sıkı ilişki içerisinde olmalarından kaynaklanmıştır.

---

⁶⁹ a.g.e., s. 68-73.

⁷⁰ Meerim Adikova, 'Rol Gosudarstva v Ekonomike v Usloviyah Mirovovo Ekonomičeskovo Krizisa', Bişkek, Kırgıs-Rus Slavan Üniversitesi Dergisi, C.XXIII, S.2 (2013), s. 155-157.

2008 küresel ekonomik krizin BDT ülkelerine etkisi hakkında genel bir sonuç çıkaracak olursak şunları belirtmemiz gerekir. Bağımsızlıklarını kazandıktan sonra günümüze kadarki süreçte Topluluk ülkelerinin çoğunun ekonomisi hammadde ihracına bağlı kalmış ve ekonomik faaliyetleri çeşitlendirmek için gerekli adımlar atılamamıştır. Petrol gelirlerine dayalı gelir yapısına sahip olunması ve güçlü bir bankacılık ve finans sektörü yaratılamaması Topluluk ülkelerinin durgunluk şeklinde gözlenen krizlerden fazlaca etkilenmesine neden olmuştur. Gelişmiş ülkelerin piyasa mekanizmalarının kopyalanması, hala yeni gelişme gösteren ve çok daha geride olan üye ülkelerin piyasa sistemlerinin kötü etkilemiştir. Bazı ülkeler açısından 2008 ekonomik krizinin yankılarının 2014 sonrası çöküşte etkili olduğunu söyleyebiliriz⁷¹.

Bağımsız devletler topluluğu ülkelerini ekseriyetle geleneksel toplum yapısı içinde değerlendirmek mümkündür. Geleneksel toplumlarda sanayi üretimi gelişmemiş ve üretim yapısı daha çok doğal kaynaklar ve tarımsal faaliyetler üzerinde yoğunlaşmıştır. Bu özellikleri ile kırılgan bir karaktere sahiptir. Dolayısıyla bu kırılgan yapıları konjonktürel gelişmelerden önemli ölçüde etkilenmelerine neden olmaktadır. Özellikle enerji ürünlerinin küresel fiyat hareketleri BDT ekonomileri üzerinde istikrarsızlıklara neden olabilmektedir. Bunun en somut örneğini 2014-2015 yıllarında Rusya kaynaklı yaşanan ekonomik kriz oluşturmaktadır⁷².

Rusya'nın döviz krizine girmesi diğer BDT ülkelerini de etkilemiştir. Sonuçta BDT ülkelerinin toplam GSYH oranı bir önceki seneye göre %2.7 oranında azalmıştır. Kriz ilk aşamada Topluluğun batı ülkelerini etkisi altına aldı, yani Ukrayna ve Beyaz Rusya'yı. Orta Asya ve Kafkasya'da ülkelerin ekonomik durumu 2015 yılının birinci yarısında belirli bir oranda korundu. Ancak ikinci altı aylık süreçte Orta Asya ve Kafkasya ekonomileri hızlı bir devalüasyon sürecine girmiş ve bundan en çok ticaret ve inşaat sektörleri olumsuz etkilenmiştir⁷³.

Bu krizden özellikle Rusya ile yakın ve yoğun ilişki içerisinde bulunan Moldova ve Beyaz Rusya etkilenmiştir. En az etkilenen ülke ise Türkmenistan olmuştur. Bu

---

⁷¹ a.g.e., s. 155.

⁷² Oleg İtshoki, *Valyutnyy Krizis 2014-2015 Godov*, 2015, <https://www.vedomosti.ru/opinion/articles/2015/01/12/valyutnyj-krizis-20142015-gg>. (17.01.2018).

⁷³ Arman Ahunbayev, Konstantin Fedorov, *Kak Stranı SNG Spravlayutsya s Krizisom?*, 2016, <https://kapital.kz/economic/48470/kak-strany-sng-spravlayutsya-s-krizisom.html>. (17.01.2018).

sonuçta, önemli bir doğal gaz ihracatçısı olan Türkmenistan'ın Rusya dışında diğer ülkelerle de yoğun ticari ilişki içinde olmasının etkili olduğu söylenebilir. Buna ek olarak, Türkmenistan yabancı döviz cinsinden yeterli tasarruf sağlamış ve ulusal para biriminin istikrarını koruyabilmiştir⁷⁴.

Rusya kaynaklı bu kriz sürecinin dış ticarete ilişkin yansımaları Tablo 3'ten görmek mümkündür. Tablo 3'te BDT ülkelerinin 2014 yılındaki dış ticaret hacmi ve 2013 yılına göre oransal olarak değişimi yer almaktadır. BDT ülkeleri arasındaki ihracat hacmi %17,8 azalırken, ithalat hacmi de %15,4 daralmıştır. BDT ülkelerinin diğer ülkelerle olan ticaret hacminin kısmen daha az etkilendiği söylenebilir. İhracat hacmi %6,6, ithalat hacmi ise %9,1 oranında daralmıştır.

Tablo 3. BDT Ülkelerinin Dış Ticaret Hacmi (2014).

TİCARET İŞLEMLERİ	Milyar \$	2013 yılına oranı (%)
BDT ülkelerinin karşılıklı ticareti	213.6	82.8
<i>İhracat</i>	112.6	84.4
<i>İthalat</i>	101.0	81.1
BDT ülkelerinin diğer ülkelerle ticareti	931.7	93.4
<i>İhracat</i>	581.4	95.5
<i>İthalat</i>	350.3	90.1

Kaynak: <http://www.cisstat.com/>

Rusya kaynaklı krizin etkilerinin 2016 yılından itibaren giderek azalmaya başladığı gözlenmektedir. Rusya'da daha ılımlı bir azalma ve Ukrayna'da ise yavaş bir büyümenin oluşması, bölgenin toplam göstergelerini iyileştirdi⁷⁵. Tacikistan ve Özbekistan gibi bazı Orta Asya devletleri, makroekonomik göstergelerde güçlü bir büyüme kaydedebilmiştir. BDT ülkelerinin GSYH oranları 2015 yılında %3'lük düşüşten sonra, 2016 yılında sadece %0.3'lük düşüş sergilediler. 2017 yılında ise aksine oranlarda %1.9'luk artış meydana geldi. Ama hammadde fiyatlarının hala düşük seviyede olması, bölgenin büyük ekonomilerinde yakın zamanda eskisi gibi büyümenin olmayacağı yönündeki tahminlerimizi güçlendiriyor.

⁷⁴ Valyutnyy Krizis 2014-2016 Godov v Rossii – 'Kuda İdut Dengi?', 2017, <http://routmoney.com/blog/valyutnyiy-krizis-v-rossii-2014-2016/>. (17.01.2018).

⁷⁵ Damir Muhametov, 'Neuverennoye Vosstanovleniye v Usloviyah Postoyannoy Neopredelennosti', Ulyanovsk, Ulyanovsk Devler Üniversitesi Dergisi, S. 11 (2017), s. 14-21.

Bu dönemde BDT ülkelerinde tüketim ve yatırım gibi iç talebin çok zayıf kaldığı görülüyor. Rusya'ya karşı uluslararası yaptırımların devam etmesi, sermaye piyasalarına erişimi kısıtlıyor, işadamlarının yatırım heveslerini ve umutlarını etkiliyor. IMF'in verilerine göre, 2014 yılında bölgeden sermaye çıkışı 100 milyar ABD dolarını aştığı görülmektedir⁷⁶. 2013 yılında bu rakam 63 milyar ABD doları kadardı. 2015 yılının ilk 4 ayı içerisinde ise sermaye çıkışı artık 50 milyar ABD dolarına ulaşmıştır. Sermaye çıkışı, yatırım büyümesinde yavaşlamaya neden olmakta ve böylece de ekonomik büyüme üzerinde baskı yaratmaktadır. 2016 yılında yatırım oranları azalmaya devam etmiş, en çok da bundan Azerbaycan, Beyaz Rusya ve Moldova zarar görmüştür.

2016 yılında BDT ülkelerinde toplam enflasyon oranları geriledi. Bunun nedenleri olarak devalüasyon etkisinin azalması, döviz kurlarının nispeten istikrar kazanması ve toplam talebin düşük olmasını gösterebiliriz. Rusya ve Ukrayna'da güçlü hasatlar enflasyonunun düşmesinde etkili olmuştur. Ukrayna'da 2015 yılında %48 oranında olan enflasyon, 2016 yılında tek haneli rakama kadar geriledi. Beyaz Rusya'da da bu dönemde enflasyon oranları istikrara kavuşmuştur, ama diğer üye ülkelere kıyasla hala yüksek seviyede kalmıştır.

2016 yılında enflasyon oranının düşmesiyle, BDT ülkelerinde para politikası zayıflama görmüştür. Bununla birlikte, bölgenin daha büyük ülkelerinde faiz oranları nispeten yüksek seviyede kalmaktadır. Döviz kuru ve enflasyonun istikrarı konusundaki endişeler, para politikasının kapsamını kısıtlamaktadır. Bu kısıtlamalardan en çok etkilenen ülkelerin Rusya, Ermenistan, Moldova ve Kazakistan olduklarını söyleyebiliriz. Petrol gelirlerinde yaşanan düşüş nedeniyle Azerbaycan'da ve ülkeye para havalesi girişinde yaşanan düşüş sonucunda Tacikistan'da para birimleri baskı altına girdi ve sıkı para politikası izlenmeye başlanmıştır. Bazı BDT ülkeleri, işletmelerin döviz işlemleri ve sınır ötesi operasyonlar konusunda sıkı kısıtlamalara gittiler⁷⁷.

Bu dönemde işsizlik oranlarında da bazı değişiklikler gözlenmektedir. Rusya'da, istihdamdaki iki senelik gerilemeden sonra, 2016 yılında küçülme / işsizlik oranı istikrar kazanmış ve bir önceki yılın üstüne çıkmamıştır. Ukrayna'da görülen düşük ekonomik

---

⁷⁶ a.g.e., s.17.

⁷⁷ a.g.e., s.19.

canlanma ise işsizlik oranını olumlu bir şekilde etkileyemedi. Beyaz Rusya’da işsizlik oranı düşük olsa da, isdihdam edenlerin sayısı düşmeye devam ediyor. Kazakistan’da işsizlerin sayısı artmış, ancak ekonomik olarak aktif nüfusun azalmaya devam etmesi işsizlik oranının düşük gerçekleşmesinde etkili olmuştur. Orta Asya’nın küçük ülkelerinde de göçmen işçilerin ülkeye dönüşü işsizlik oranının artmasına neden olmuştur.

2. BDT Ülkelerinin Genel İhracat Yapıları ve İhracat Teşvik Sistemleri

Bağımsızlıklarını ilan ettikten sonra, eski Sovyetler Birliği ülkeleri ticarete keskin bir düşüş yaşadılar. Birçok açıdan bu, BDT’ye üye olan devletler arasında ticaretteki azalmadan kaynaklanıyordu. Bu dönemde ticaret hala BDT dışına da yeterli derecede çıkmamıştı. Dış ticaret dinamikleri açısından birkaç dönemi vurgulamak yerinde olur. İlk dönem ticari ilişkilerin çok zayıf olduğu 1991-1993 senelerini kapsamaktadır. Daha sonra 1993-1998 yılları aralığında bir artış gözlemlenmektedir. Ancak, 1998 yılında meydana gelen Rusya krizi, ticari ilişkileri yine olumsuz etkilemiştir. Bir sonraki dönem, kriz sonrası gerileme yaşanan 1998-2003 yıllarını kapsamaktadır. Rusya krizi sonrası BDT ülkelerinin toplam ihracat hacmi 1998 krizi öncesi hacme nazaran %35, toplam ithalat hacmi açısından ise %28 oranlarında azalmıştır. 2003 yılının verilerini 1997 senesiyle kıyasladığımız zaman ise, ticaret hacminin toplamda üçte bir oranında azaldığını görebiliriz⁷⁸.

2003 yılından sonra yeniden ekonomik canlanma yaşanmakta idi. Bu canlanmanın esas nedeni üye ülkelerin BDT dışına açılması olarak gösterilebilir. Azerbaycan, Kazakistan, Türkmenistan ve Rusya gibi hammadde ürünleri ihrac eden ülkelerin, AB ile sağladığı anlaşmalardan sonra dış ticaret hacimlerinde BDT oranları hızla azalmaya başlamıştır.

Ülkelerin toplam ithalatı içinde BDT ülkelerinden yapılan ithalat payının azalmasında ticaretin başta AB olmak üzere Topluluk dışına kayması etkili olmuştur. Aynı zamanda, ithalat akışlarının diğer bölgelere yönlmesi, ihracat akışlarına kıyasla,

---

⁷⁸ BDT Üyelerinin Resmi İnternet Portalı, *Ekspor i İmport Stran SNG*, <http://www.e-cis.info/>. (25.01.2018).

daha yavaş gerçekleşmiştir. Mesela, 2003 yılında Ukrayna ve Kazakistan'ın toplam ithalatında BDT oranı %50 seviyelerinde gerçekleşirken; Kırgızistan, Tacikistan ve Türkmenistan'da ise bu oran daha da yüksek olmuştur.

Bu dönemde, BDT dışından yapılan ithalatın esasını makine, teçhizat ve araçlar oluşturmaktaydı. Bu sonuç, üye ülkelerin teknik açıdan yenilenmeleri ve üretimde modernizasyonu sağlama çabasına dayanan bir ithalat yapısının hakim olduğu göstermektedir. Örneğin, 1995-2003 yılları aralığında, Azerbaycan'da yatırım malları ithalatının toplam ithalata oranı %19.2'den %40.3'e, Gürcistan'da %7.6'dan %34'e, Kazakistan'da ise %39'dan %50'e kadar çıkmıştır⁷⁹.

BDT ülkelerinin toplam ihracat hacmi 2008 ve daha sonra da 2014 krizlerine kadar artış sergilemekteydi. Bir önceki başlıkta daha geniş şekilde incelediğimiz 2014 krizinden sonra, ticaret hacimlerinde düşüş yaşandı. Ancak 2016'dan sonra durum nispeten istikrar kazanmış ve bir miktar artış izlenmeye başlanmıştır. Bu gelişmeleri BDT ülkelerinin 2000, 2015 ve 2016 yıllarında toplam ihracat, ithalat ve ticaret dengelerinin yer aldığı Tablo 4 üzerinden değerlendirebiliriz.

Tablo 4. BDT Ülkelerinin Toplam İhracatı (2000, 2015, 2016, Milyon \$).

BDT ÜLKELERİ	2000			2015			2016		
	Toplam	Ayrıca		Toplam	Ayrıca		Toplam	Ayrıca	
		BDT ülkeleri	Diğer ülkeler		BDT ülkeleri	Diğer ülkeler		BDT ülkeleri	Diğer ülkeler
Azerbaycan	1745	235	1510	12729	526	12203	9143	663	8480
Ermenistan	300	73	227	1485	286	1199	1792	413	1379
Beyaz Rusya	7326	4399	2937	26660	14076	12584	23416	14521	8895
Kazakistan	8812	2337	6475	45956	7908	38048	36737	6328	30409
Kırgızistan	511	214	297	1483	576	907	1571	602	969
Moldova	472	276	196	1967	492	1475	2045	414	1631
Rusya*	103.1	13.8	89.3	346.4	46.6	299.8	287.8	38.8	249.0
Tacikistan	784	374	410	891	227	664	899	295	604
Ukrayna	14573	4498	10075	38127	7806	30321	36362	6032	30330
BDT* Toplamı	137.7	26.3	111.4	475.8	78.5	397.3	399.7	68.0	331.7

*Rusya ve BDT toplamı rakamları milyar ABD doları şeklinde verilmiştir

KAYNAK: BDT'nin Ülkelerarası İstatistik Komitesi, <http://www.cisstat.com/>. (18.01.2018)

⁷⁹ BDT'nin Ülkelerarası İstatistik Komitesi, <http://www.cisstat.com/>. (25.01.2018).

Tablo 4’de de gördüğümüz gibi, 2014-2015 krizinden sonra BDT’nin toplam ihracatında düşüş yaşanmıştır. Esasen de bu düşüş hammadde ve petrol ürünleri ihracatçıları olan, Azerbaycan, Kazakistan ve Rusya’da görülmektedir. Rusya’nın yaşadığı ekonomik sıkıntılar Beyaz Rusya ve Ukrayna’yı da etkisi altına almış ve bu ülkelerde de toplam ihracatta düşüş meydana gelmiştir. Moldova, Ermenistan ve Kırgızistan’da ise cüzi bir miktarda artış görülmektedir. Topluluk içi ve Topluluk dışına yapılan ihracat oranları karşılaştırıldığında ağırlıklı olarak Topluluk dışına ihracat yapıldığı gözlenmektedir. Bu noktada Azerbaycan, Ermenistan, Kazakistan, Kırgızistan, Moldova, Rusya ve Ukrayna’nın ağırlıklı olarak BDT dışındaki ülkelere ihracat gerçekleştirdikleri görülmektedir. Beyaz Rusya genel eğilimden farklılık göstermektedir. Beyaz Rusya toplam ihracatını ağırlıklı olarak Topluluğa taraf ülkelere gerçekleştirmektedir.

Tablo 5. BDT Ülkeleri Toplam İthalatı (2000, 2015, 2016, Milyon \$).

BDT ÜLKELERİ	2000			2015			2016		
	Toplam	Ayrıca		Toplam	Ayrıca		Toplam	Ayrıca	
		BDT	Diğer		BDT	Diğer		BDT	Diğer
Azerbaycan	1172	375	797	9217	1961	7256	8533	2162	6371
Ermenistan	885	174	711	3239	1097	2142	3274	1121	2153
Beyaz Rusya	8646	6070	2576	30292	18343	11949	27570	16535	11035
Kazakistan	5040	2732	2308	30568	13062	17506	25377	11364	14013
Kırgızistan	558	302	256	4154	2235	1919	4001	1753	2248
Moldova	776	260	516	3987	1018	2969	4020	1027	2993
Rusya*	33.9	11.6	22.3	184.5	21.9	162.6	183.6	20.2	163.4
Tacikistan	675	560	115	3436	1819	1617	3031	1673	1358
Ukrayna	13956	8040	5916	37516	10485	27031	39250	8565	30685
BDT Toplamı*	65.6	30.1	35.5	306.9	72.0	234.9	298.7	64.4	234.3

* Rusya ve BDT toplamı rakamları milyar ABD doları şeklinde verilmiştir

KAYNAK: BDT’nin Ülkelerarası İstatistik Komitesi, <http://www.cisstat.com/>. (18.01.2018)

Topluluğun genel ithalat yapısı hakkında bilgiyi Tablo 5’den edinebiliriz. Tablo 5’i incelediğimiz zaman, 2016 yılında toplam ithalat hacimlerinde azalma olduğu görülmektedir. Bu dönemde sadece Ukrayna, Ermenistan ve Moldova’nın toplam ithalat hacminde artış gerçekleşmiştir. Diğer ülkelerde, kriz nedeniyle toplam talep azalmıştır. Dolayısıyla bu da ithalata yansımıştır.

Birlik içi ithalat hacminin birlik dışı ithalat hacmine oranla daha düşük gerçekleştiği söylenebilir. Beyaz Rusya ve Tacikistan ithalatlarını genel olarak BDT’nin diğer üye ülkelerinden, yani birlik içinden, yapmaktadırlar. Kazakistan’ın oranları birbirlerine çok yakın olmakla birlikte, diğer ülkelere yapılan ithalat cüzi üstünlük sağlıyor. Azerbaycan, Ermenistan, Kırgızistan, Moldova, Rusya ve Ukrayna ithalatlarının büyük kısımlarını BDT dışından gerçekleştirmektedir. Aslında bu sonuç doğal kabul edilebilir. BDT ülkeleri benzer üretim yapılarına sahip olup, birbirini tamamlayıcılıktan ziyade ikame özelliğine sahip ürünlerin üretimine yoğunlaşmıştır. Bu da birlik içi ticaretin beklenenin altında kalmasına neden olmaktadır.

Tablo 6. BDT Ülkeleri Dış Ticaret Dengesi (2000, 2015, 2016, Milyon \$).

BDT ÜLKELERİ	2000					2015					2016				
	Toplam	Ayrıca				Toplam	BDT ülkeleri	Ayrıca			Toplam	Ayrıca			
		BDT ülkeleri	BDT ülkeleri %	Diğer ülkeler	Diğer ülkeler %			BDT ülkeleri %	Diğer ülkeler	Diğer ülkeler %		BDT ülkeleri	BDT ülkeleri %	Diğer ülkeler	Diğer ülkeler %
Azerbaycan	573	-140	-24,4	713	124,4	3512	-1435	-40,9	4947	140,9	610	-1,499	-0,2	2,109	-140,7
Ermenistan	-585	-101	17,3	-484	82,7	-1754	-811	46,2	-943	53,8	-1482	-708	47,8	-774	109,3
Beyaz Rusya	-1320	-1671	126,6	351	-26,6	-3632	-4267	117,5	635	-17,5	-4154	-2014	48,5	-2140	106,3
Kazakistan	3772	-395	-10,5	4167	110,5	15388	-5154	-33,5	2054 2	133,5	11360	-5036	-44,3	1639 6	-325,6
Kırgızistan	-47	-88	187,2	41	-87,2	-2671	-1659	62,1	-1012	37,9	-2430	-1151	47,4	-1279	111,1
Moldova	-304	16	-5,3	-320	105,3	-2020	-526	26,0	-1494	74,0	-1975	-613	31,0	-1362	222,2
Rusya*	69,2	2,2	3,2	67	96,8	161,9	43,7	27,0	137,2	84,7	104,2	43,6	41,8	85,6	196,3
Tacikistan	109	-186	-170,6	295	270,6	-2545	-1592	62,6	-953	37,4	-2132	-1378	64,6	-754	54,7
Ukrayna	617	-3542	-574,1	4159	674,1	611	-2679	-438,5	3290	538,5	-2888	-2533	87,7	-355	14,0
BDT Toplamı*	72,1	-3,8	-5,3	75,9	105,3	168,9	6,5	3,8	162,4	96,2	101	3,6	3,6	97,4	2705,6

* Rusya ve BDT toplamı rakamları milyar ABD doları şeklinde verilmiştir

KAYNAK: BDT'nin Ülkelerarası İstatistik Komitesi, <http://www.cisstat.com/>. (18.01.2018)

Tablo 6 incelendiğinde Topluluk ülkelerinin genel olarak dış ticaret açığı verdiği görülmektedir. Ana ihraç ürünün temel özelliğine bağlı olarak BDT üyelerinden sadece üçü ticaret fazlası vermektedir. Bunlar petrol ve hammadde ürünleri ihracatçısı olan Azerbaycan, Kazakistan ve Rusya'dır. Ancak 2015 ile kıyasladığımız zaman, 2016'da her üç ülke ticaret fazlasında kayıp yaşamıştır. Bu durum ise dünyada petrol ürün fiyatlarındaki düşüşe bağlıdır. Burada Ukrayna'yı da vurgulamak gerekir. Diğer üye ülkelerden farklı olarak, Ukrayna'da 2015 yılında ticaret fazlası olduğu görülmektedir. Ama 2016 yılında bu ülke de, yukarıda belirttiğimiz üç ülke hariç, diğer üye ülkeler gibi ticaret açığıyla yüzleşmek zorunda kalmıştır.

Tablo 7. BDT'nin Dış Ticaret Hacmi ve Dengesi (2016 -2017 İlk 6 Ay, Milyar \$).

	İlk Altı Ay						2017 ilk Altı Ayın 2016 ilk Altı Ayına oranı, %		
	2016			2017			Toplam	Ayrıca	
	Toplam	Ayrıca		Toplam	Ayrıca			BDT	Diğer
		BDT	Diğer		BDT	Diğer		BDT	Diğer
Dış ticaret hacmi	314.5	59.9	254.6	398.6	75.4	323.2	126.7	125.9	126.9
İhracat	182.0	30.8	151.2	234.5	39.0	195.5	128.8	126.7	129.2
İthalat	132.5	29.1	103.4	164.1	36.4	127.7	123.8	125.1	123.5
Ticaret dengesi	49.5	1.7	47.8	70.4	2.6	67.8			

Kaynak: BDT'nin Ülkelerarası İstatistik Komitesi, <http://www.cisstat.com>

Tablo 7'de, BDT ülkelerinin 2016 ve 2017 yıllarının ilk yarılarında gerçekleşen dış ticaret hacimleri incelenmiştir. Verilere baktığımız zaman, 2017 yılında artık ekonomik büyümeye yeniden geçildiği görülmektedir. Toplam dış ticaret hacminde 2017 yılında %26.7 oranında artış gerçekleşirken, ihracatın oranı %28.8; ithalatın oranı da bir önceki seneye göre %23.8'lik büyüme sergiledi. Bu da petrol fiyatlarının düşüşünden sonra ülke ekonomilerinin yeniden stabil duruma geldiğini açıklamaktadır. Genel ticaret dengesine baktığımızda da, 2016 yılında 49.5 milyar ABD doları kadar olan ticaret fazlası 2017'de 70.4 milyar ABD dolarına ulaştı.

Tablo 8. BDT Ülkelerinin Dış Ticaret Hacmi (2017 yılı ilk 6 Ay - Milyon \$).

Ülkeler	İhracat	2016 ilk Altı Ayına Aranı, %	İthalat	2016 ilk Altı Ayına Aranı, %	Ticaret dengesi	
					İlk yarıyıl	
					2016	2017
Azerbaycan	5268.7	140.1	3409.7	84.3	-285.8	1859.0
Ermenistan	993.9	121.0	1821.2	125.8	-626.4	-827.3
Beyaz Rusya	13533.0	121.3	15558.5	119.8	-1833.9	-2025.5
Kazakistan	23167.0	138.3	13552.7	119.0	5364.4	9614.3
Kırgızistan	804.6	130.1	1994.7	107.2	-1242.8	-1190.1
Moldova	1028.2	113.6	2181.4	127.2	-962.9	-1153.2
Rusya	168559.4	128.7	101805.0	127.2	50894.0	66754.4
Tacikistan	458.5	104.4	1246.7	83.1	-1060.9	-788.2
Ukrayna	20652.0	124.2	22533.7	129.9	-727.5	-1881.7
BDT toplamı	234465.3	128.8	164103.6	123.8	49518.2	70361.7

Kaynak: BDT'nin Ülkelerarası İstatistik Komitesi, <http://www.cisstat.com>

BDT üyelerinin 2017 yılının ilk yarısında yaptığı toplam ihracat, ithalat ve oluşan ticaret dengesi verilerine Tablo 8'de yer verilmektedir. Verileri incelediğimiz zaman, tüm üye ülkelerin 2017'de, bir önceki yıla kıyasla, ihracatlarını artırdıkları ortaya çıkıyor. İthalat rakamlarında da benzer durum söz konusudur, ama burada Azerbaycan ve Tacikistan'ın ithalatlarının azaldığını vurgulamamız gerekir. Topluluğun en geniş yüz ölçümüne sahip ve aynı zamanda en büyük hammadde üreticileri olan Rusya ve Kazakistan ihracat ve ithalatta Beyaz Rusya ve Ukrayna'nın oranına düşmüştür. Bu konuda Azerbaycan da, kendi ülke çapına göre, büyük rakamlara sahiptir.

Ticaret dengelerine baktığımız zaman durum farklılaşıyor. Azerbaycan 2016 yılının aynı dönemini ticaret açığı ile kapatmasına rağmen, 2017'nin ilk altı ayında ticaret fazlasını yakalamayı başarmıştır. Kazakistan ve Rusya, 2016'da oluşan ticaret fazlasını 2017'de artırmışlardır. Kırgızistan ve Tacikistan'da ticaret açığı devam etse bile, ralamalarda bir ilerleme görüyoruz, yani ekonomik açıdan bu ülkelerde artış kaydedilmiştir. Beyaz Rusya, Ermenistan, Moldova ve Ukrayna'da 2017'in ilk altı ayında, bir önceki yılın ilk yarısına kıyasla, ticaret açığında gerileme meydana gelmiştir.

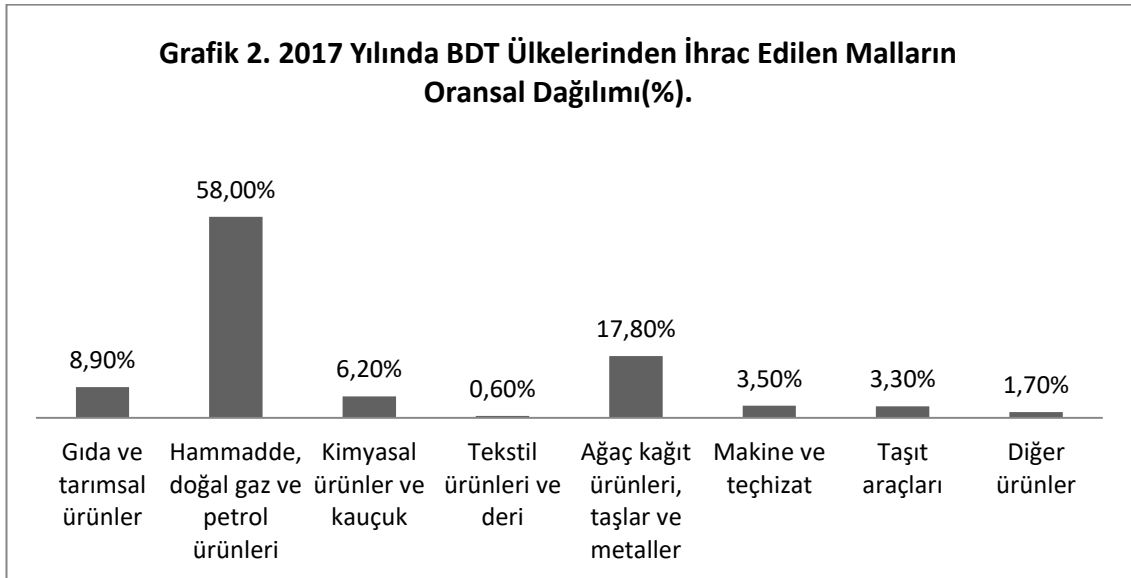
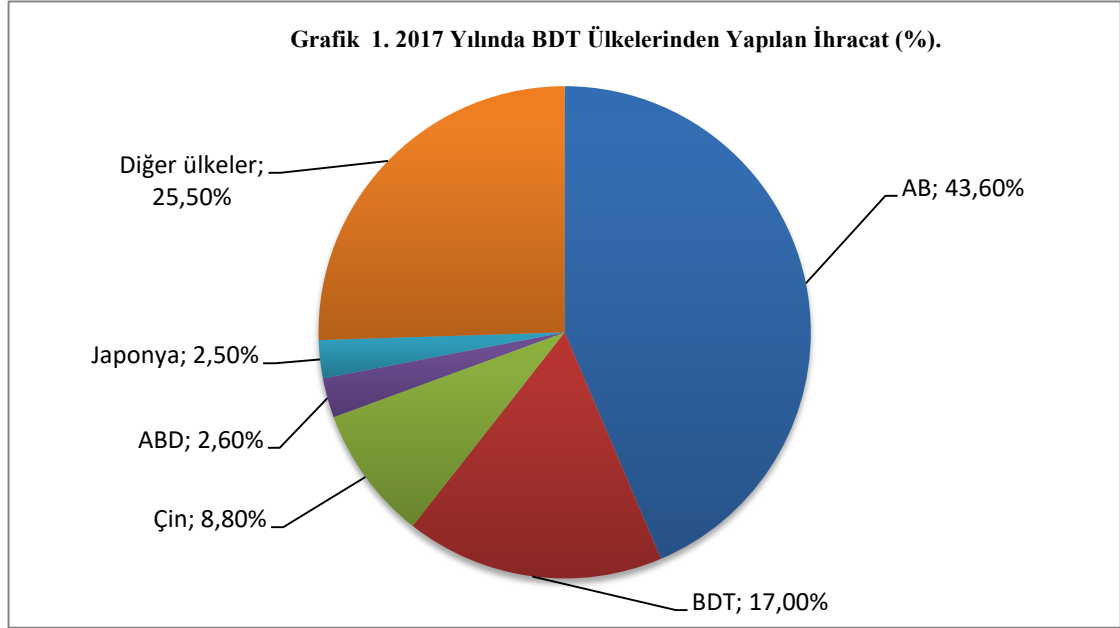
Tablo 9. BDT Ülkelerinin Dış Ticaret Hacminin Topluluk İçi ve Topluluk Dışı Ülkelerle Ticaretteki Payı (%).

Ülkeler	2015		2016	
	BDT	Diğer	BDT	Diğer
Azerbaycan	9.4	90.6	12.0	88.0
Ermenistan	28.8	71.2	29.1	70.9
Beyaz Rusya	59.1	40.9	56.9	43.1
Kazakistan	23.7	76.3	26.9	73.1
Kırgızistan	48.2	51.8	51.3	48.7
Moldova	28.5	71.5	25.4	74.6
Rusya	12.7	87.3	12.5	87.5
Tacikistan	45.6	54.4	47.3	52.7
Ukrayna	29.7	70.3	24.2	75.8
BDT toplamı	19.0	81.0	19.0	81.0

Kaynak: BDT'nin Ülkelerarası İstatistik Komitesi, <http://www.cisstat.com>

BDT üyeleri genelde dış ticarete Topluluk dışı ülkeleri tercih ettiği görülmektedir. Bu sonucu Tablo 9'dan görebilmek mümkündür. Topluluk dışı ülkelerden yapılan ticaret oranlarına bakıldığında ağırlıklı olarak AB, Çin, Japonya, ABD ve İran gibi ülkelerin payının yüksek olduğu görülmektedir. Bu konuda en yüksek orana sahip olan ülkeler Azerbaycan, Kazakistan, Moldova, Rusya ve Ukrayna'dır. Azerbaycan, Kazakistan ve Rusya genelde hammadde ve petrol ürünlerini dünyanın diğer bölgelerine ihrac ediyorlar, Moldova ve Ukrayna, coğrafi bakımdan Avrupa'ya yakın oldukları için, diğer ülkelerin oranı bu ülkelerde bu kadar yüksektir. Buraya, Ukrayna'nın son dönemde Rusya ile politik sıkıntılar yaşadığını da neden olarak ilave edebiliriz. Bu ülkelerin aksine, Beyaz Rusya, Kırgızistan ve Tacikistan'ın BDT üyeleriyle ticaret hacmi oranı %50'e yakın veya üstündedir. Bunun esas nedeni ise, ismi geçen ülkelerin dış ticaretde Rusya'dan çok asılı durumda olmalarıdır.

Daha sonra BDT'den yapılan toplam ihracatın nereye yöneldiğini takip etmemiz gerekir. Grafik 1'de bölgeler daha açık gösterilmiştir. Burada görüyoruz ki, 2017 yılında ihracatın en büyük kısmı, yani %43.6'lık oranı AB ülkelerine yönelmektedir. İhracatın sadece %17'lik kısmı BDT üye ülkelerine yapılmaktadır. İhracatın en çok yöneldiği diğer ülkeler ise Çin (%8.8), ABD (%2.6) ve Japonya'dır (%2.5).

Grafik 2'de de BDT ülkelerinden dışarıya ihrac edilen ürünlerin oransal bölüşümü verilmiştir. Burada gözüyoruz ki, genelde Rusya, Kazakistan ve

Azerbaycan'ın ihrac ettikleri hammadde ve petrol ürünleri açık ara diğer ürünleri üsteliyor. Bu sonuç BDT genel ekonomisinin ihracat ürünlerinde farklılaştırmaya gidemediği biçiminde yorumlanabilir. Dünya piyasalarında petrol ürünlerinin fiyatının değişmesi, önce Rusya ekonomisini, daha sonra da bu ekonomiye çok sık bağlı olan diğer üye ülkelerin ekonomilerini olumsuz etkilemektedir. Bu şartlarda, petrol fiyatlarındaki düşüşün BDT bölgesinde krize neden olması sürpriz olmamalıdır.

Genel olarak BDT ülkeleri dış ticarete özellikle ihracatta ürün farklılaştırmasını sağlayamamış ve hammadde ihracatçısı olmaları nedeniyle dünya hammadde talebine bağımlı kaldıkları için uluslararası krizlere açık bir ekonomik yapıya sahip oldukları görülmektedir.

Buraya kadar BDT ülkelerin genel ekonomik yapılarını ortaya koyduktan sonra aşağıda seçilmiş bazı BDT üyesi ülkelerin ihracat teşvik sistemleri hakkında açıklamalara yer verilmiştir. Ülke seçiminde ekonomik büyüklük kriteri esas alınmış olup bu bağlamda Rusya, Kazakistan, Ukrayna ve Azerbaycan ülke ihracat teşvik sistemleri incelenmiştir.

2.1. Rusya'nın İhracat Teşvik Sistemi

2.1.1. Dış Ticaret İlişkileri ve Genel İhracat Yapısı

Rusya'nın ihracata yönelik teşvik sistemini incelemeden önce genel ihracat yapısına bakmamız gerekir. 1991 yılında Sovyetler Birliği'nin parçalanmasından sonra Rusya'nın genel ihracat rakamlarında düşüş meydana gelmiştir. Her sene artış gösteren rakamlar, 1998 krizi sonrası yine düşüş yaşamıştır. Rusya hükümeti, Sovyetler Birliği dönemindeki rakamları bulmak için 2001-2002 yıllarına kadar beklemek zorunda kaldı.

Tablo 10'da de görüyoruz ki, 1998 yılına kadar yıllık ihracat hacminde bir artış olmuş, ancak kriz sonrası dönemde ihracat hacminde iki yıl üst üste düşüş yaşanmıştır. Bu düşüş, Rusya ekonomisinde küçülmeye neden olmuştur. Ancak artık 1999 yılından itibaren ihracat hacmi yeniden artışa geçti ve 2008 krizine kadar sürekli artış sergilemiştir⁸⁰.

---

⁸⁰ Geçiş Ekonomisi Enstitüsü, *Stimulirovaniye Eksportnoy Deyatelnosti v Zarubejnih Stranah i Praktika Podderjki Eksporta v Rossii*, Moskova, 2007, <http://iep.ru/files/text/usaid/Eksp-dejat.pdf>, s. 55. (23.01.2018).

Tablo 10. 1996 – 2000 Dönemi Rusya'nın İhracat Dinamiği (Milyar \$).

	1996	1997	1998	1999	2000
Toplam ihracat	89.7	86.9	74.4	75.6	105.0
BDT dışına yapılan ihracat	71.1	67.8	58.7	63.6	90.8
Bir önceki seneye göre büyüme oranları; %	108.6	98.1	84.2	92.1	128.2

Kaynak: Yabancı Ülkelerde İhracat Faaliyetlerinin Teşvk Edilmesi ve Rusya'da İhracat Destek Uygulaması, Moskova, 2007, <http://iep.ru/files/text/usaid/Eksp-dejat.pdf>

XXI yy. başında iki olay meydana geldi. Bu olaylar sonucunda, Rusya ekonomisinde ihracatın rolü önemli ölçüde değişti. İlk olarak, bir takım yeni teknolojik fırsatların ortaya çıkması ile bağlantılı olarak enerji piyasasının genel konfigürasyonu değişti. Bu piyasa, günümüzde insan hayatı açısından önemli yer tutmaktadır. İkinci olay ise, küreselleşme eğilimleriyle çelişen bölgeselleşme evresinin yoğunlaşmasıydı. Bu olayların tam merkezinde Rusya bulunuyordu. Bu dönemde, gelişmiş ülkeler tarafından uygulanan yaptırımlar Rusya firmalarının uluslararası sermaye piyasalarına girişine oluşturulmuştur. Bu olaylar, Rusya hükümetini daha karmaşık ve güvenilir yolları kullanarak, genel ekonomiyi ve özellikle de ihracat sektörünü geliştirmeye yöneltmiştir.

Bilindiği gibi, Rusya ekonomisi hammadde ürünlerinin ağırlıklı olduğu (%75'in üzerinde) ihracat sistemine dayalı olarak gelişmektedir. Dış ticaret fazlası son yıllarda 200 milyar ABD dolarına ulaşmaktadır, bazı yıllarda ise bu rakamın bile üzerine çıkmıştır. Dış ticaret cirosu 2000 yılından sonra istikrarlı bir şekilde büyümüş ancak 2008 ekonomik krizinde ciddi bir düşüş sergilemiştir. Bu aşamada 2009 yılında dış ticaret hacmi %36'lık düşüş yaşamıştır. Tüm dünyada krizin etkilerine gözlenen azalma 2010 ve 2011 yıllarında, dış ticaret cirosunda yine aktif bir büyüme yaşanmasında etkili olmuştur. Bu dönemde, ticaret fazlası bakımından, Rusya Çin ve Almanya'nın ardından dünyanın üçüncü ekonomisi durumuna gelmiştir. Aynı dönemde Rusya kendisini dünyanın en büyük petrol ve doğal gaz üreten ekonomisi olarak konumlandırmaktaydı.

Tablo 11'de Rusya'nın 2000 yılından itibaren 2015 krizine kadarki dış ticaret hacimleri verilmiştir. Rakamları incelediğimiz zaman, 2008 krizine kadar hep artış olduğunu görebiliyoruz. Kriz sonrası dönemde, yani 2009 yılında, hem ihracatta hem de ithalatta düşüş yaşanmıştır. Bu yılda ithalatın da azalması ticaret dengesinde açığın

oluşmasını engellemiştir. Tüm seneler ticaret dengesinde ticaret fazlası olduğunun da altını çizmemiz lazım. Bunun da esas nedeni, daha önce de belirttiğimiz gibi, büyük miktarda hammadde ürünlerinin ihracatının yapılmasıdır.

Tablo 11. 2000–2014 Dönemi Rusya’nın Dış Ticaret Hacmi (Milyar \$).

	2000	2005	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Dış ticaret hacmi	149.9	363.9	569.6	755.0	481.1	638.4	834.0	864.9	867.6	805.8
İhracat	105.0	240.0	346.5	466.3	297.2	392.7	515.4	529.1	523.3	497.8
İthalat	44.9	123.8	223.1	288.7	183.9	245.7	318.6	335.8	344.3	308.0
Ticaret dengesi	60.1	116.2	123.4	177.6	113.2	147.0	196.9	193.3	179.0	189.8

Kaynak: Rusya Federal Devlet İstatistik Servisi, <http://www.gks.ru>

1995 yılından başlayarak son krize kadarki dönemde ihraç edilen ürünlerin türleri Tablo 12’de incelenmiştir. Tablodan da göreceğimiz gibi, tüm bu dönem sürecinde ihracatta en ağır basan ürün grubunu mineral ürünler oluşturmaktadır. 1995 yılında bu grubun payı %42.5 düzeyindeyken, daha sonra artarak %70 oranlarını geçmiştir. Bu da şunu ispatlıyor ki, Rusya ekonomisi genel olarak bir ürün türüne bağlıdır ve bu ürün türünde herhangi bir fiyat değişikliği tüm ekonomiyi etkilemektedir. İhracatta belli yüksek orana sahip olan diğer ürünler ise kimyasal ürünler, metal ve değerli taşlardır. Zamanla oran olarak azalmaya giden bu ürünler son dönemde %10’un altına düşmüştür. Tablo 12’den ihracatta teknolojik ürünlerin yerinin ne kadar az olduğu da anlaşılmaktadır. Rusya bu konuda gelişmiş Avrupa ülkeleri, ABD ve Japonya’nın çok gerisindedir. Genelde teknolojik ürünlerin oranı ithal olunan ürünler arasında yüksek paya sahiptir⁸¹.

2014 yılından başlayarak Rusya ekonomisi yeni kriz dönemine girmiştir. Bu zaman meydana gelen krizin yapısı, daha önceki 1998 ve 2008 krizlerinden önemli ölçüde farklılık göstermektedir. 1998 krizi ülkedeki genel ekonomik durumun iyi olmaması ve Güneydoğu Asya ülkelerini de saran kriz sonucunda oluştu. 2008 krizi ise Rusya’da küresel krizin bir parçası olarak başladı ve ekonominin neredeyse tüm

⁸¹ Evgeny İschenko, Petr Alekseyev, ‘Sovşenstvovaniye Mehanizma Podderjki Eksporta v Rossii’, Moskova, Dengi i Krediti Dergisi, S. 6 (2015), s. 36-42.

sektörlerini etkiledi. 2014-2015 krizinin dış ticaret cirosundaki gerileme oranı 1998 krizine daha yakınken, düşüş derinliği 2008 kriziyle orantılıdır.

Tablo 12. 1995-2013 Dönemi Rusya'nın İhracat Yapısı (%).

	1995	2000	2005	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
İhracat (Miyar \$)	78.2	105.0	240.0	346.5	466.3	297.2	392.7	515.4	529.1	523.3
Gıda ve tarımsal ürünler	1.8	1.6	1.9	2.6	2.0	3.3	2.2	2.6	3.2	3.1
Mineral ürünler	42.5	53.8	64.6	64.7	69.8	67.4	68.5	71.1	71.4	66.5
Kimyasal ürünler ve kauçuk	10.0	7.2	5.9	5.9	6.4	6.2	6.2	6.3	6.1	5.8
Ağaç ve kağıt ürünleri	5.6	4.3	3.4	3.5	2.5	2.8	2.4	2.2	1.9	2.1
Metal ve değerli taşlar	26.7	21.7	17.0	16.1	13.2	12.8	12.7	11.4	11.1	7.8
Makine, ekipman ve araç	10.2	8.8	5.6	5.6	4.9	5.9	5.4	5.0	5.0	5.4
Diğer ürünler	3.2	2.6	1.6	1.6	1.2	1.6	2.6	1.4	1.3	9.4

Kaynak: Rusya Federal Devlet İstatistik Servisi, <http://www.gks.ru>

Dünya enerji fiyatlarında keskin düşüş ve gelişmiş ülkeler tarafından Rusya'ya karşı yapılan yaptırımlara bağlı olarak 2015 krizi, sadece dış ticaret hacmini değil, aynı zamanda yapısını da etkilemiştir. Petrol fiyatlarındaki düşüş, 2015 yılında, bir önceki yıla nazaran, ihracatta petrol ürünlerinin oranının azalmasına ve kimyasal ürünlerin ve metallerin oranının artmasına neden oldu. İthalatta ise makine ve teçhizat oranları azalırken, kimyasal ürünlerin payı artmıştır.

Dış ticaret hacminde ve yapısında oluşan değişiklikleri birkaç nedene bağlayabiliriz: petrol fiyatlarındaki düşüş, para biriminin devalüasyonu, Rusya'ya yönelik yaptırım politikası ve buna cevap olarak Batı ülkelerine verilen tepkiler. Bu dönemde yapılan analizler, 2011 yılının ortasından ihracat hacminin durduğunu, 2014 yılının ortalarından keskin bir düşüş göstermeğe başladığını ve Şubat 2016'da değer

düzeyi açısından 2010 yılının ortalama seviyesinin yalnız %66'sına ulaştığını gösteriyor. AB ve BDT ülkeleri ile olan ilişkilerin istikrarsızlığından dolayı buraya yapılan ihracat hacimlerinde keskin düşüş meydana geldi. BDT ülkelerine yapılan ihracatta en keskin düşüş 2014 yazına denk geldi ve Şubat 2016 itibariyle ortalama 2010 hacminin yalnız %60'ı seviyesindeydi. Kriz döneminde ihracat hacminde genel bir düşüşe rağmen, Asya Pasifik Ekonomik İşbirliği (APEC) ülkeleri ile olan ticaret oranı, 2014 yılındaki %21.5 oranından 2015'te %23'e kadar yükselmiştir. APEC ülkelerine yapılan ihracattaki düşüş diğer bölgelere nazaran daha geç başladı, hatta krizin ilk aylarında ihracatta artış bile söz konusu idi. Şu da o anlama geliyor ki, APEC ülkeleri Rusya için işbirliği anlamında öncelikli alan haline geliyor.

Rusya, Batı ülkelerinden gelen yaptırımlara karşı, 6 Ağustos 2014'te ABD, Kanada, AB, Norveç ve Avustralya'dan ithal edilen bazı ürünlere yasak getirdi. Bu önlemlerin sonucunda, ithalat hacminde genel bir düşüş, emtia bileşeninin kısmen değişmesi, ithalat fiyatlarında artış ve buna bağlı olarak ülke içinde enflasyon gibi bazı olumsuzluklar görülmüştür⁸².

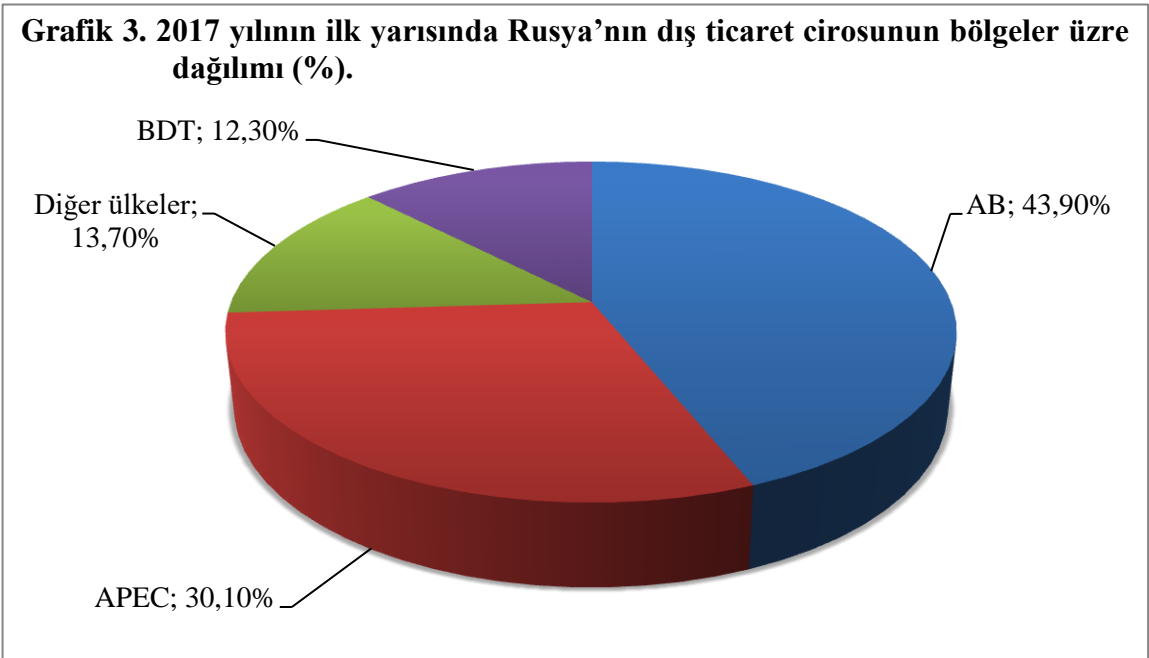
2016 yılının ikinci yarısından başlayarak dış ticaret hacimleri artış göstermeye başladı. Bu durum 2017 yılında da devam etti. 2017 yılında dış ticaret hacmi 270.4 milyar ABD dolarına ulaştı ve bir önceki yılın aynı dönemine kıyasla %28.1 oranında arttı. 2016 yılının ikinci yarısında dış ticarete başlayan olumlu gelişmeler bu dönemde de devam etmiştir. Bu durumu belirleyen faktörlerden biri OPEC ülkeleri ile imzalanan anlaşma idi. Bu anlaşmaya göre, petrol üretimi oranı azalmıştır ve bunun sonucunda fiyatlarda artış meydana geldi. Petrol fiyatlarının yanı sıra hidrokarbonlar, metaller, altın ve hammaddeler gibi diğer ürünler de değer kazanmaya başladı ve fiyatlardaki yükselişin ardından ülke para birimi de diğer para birimlerine karşı güçlenmeye başladı.

Rusya'nın dış ticaret hacmi içinde Topluluk dışı ülkelerin payı daha fazladır. Grafik 3 incelendiğinde bu durum açık biçimde görülmektedir. Topluluk dışı ülkelerle yaptığı ticaret, toplam dış ticaret cirosunun %87'sinden fazlasını oluşturuyor. Genelde bu ülkeler Rusya'dan petrol, hidrokarbonat ve metal ürünlerini ithal ediyorlar. Rusya FGS verilerine göre, yılın ilk yarısında BDT dışı ülkelerle ticaret cirosu %28.5 oranında

---

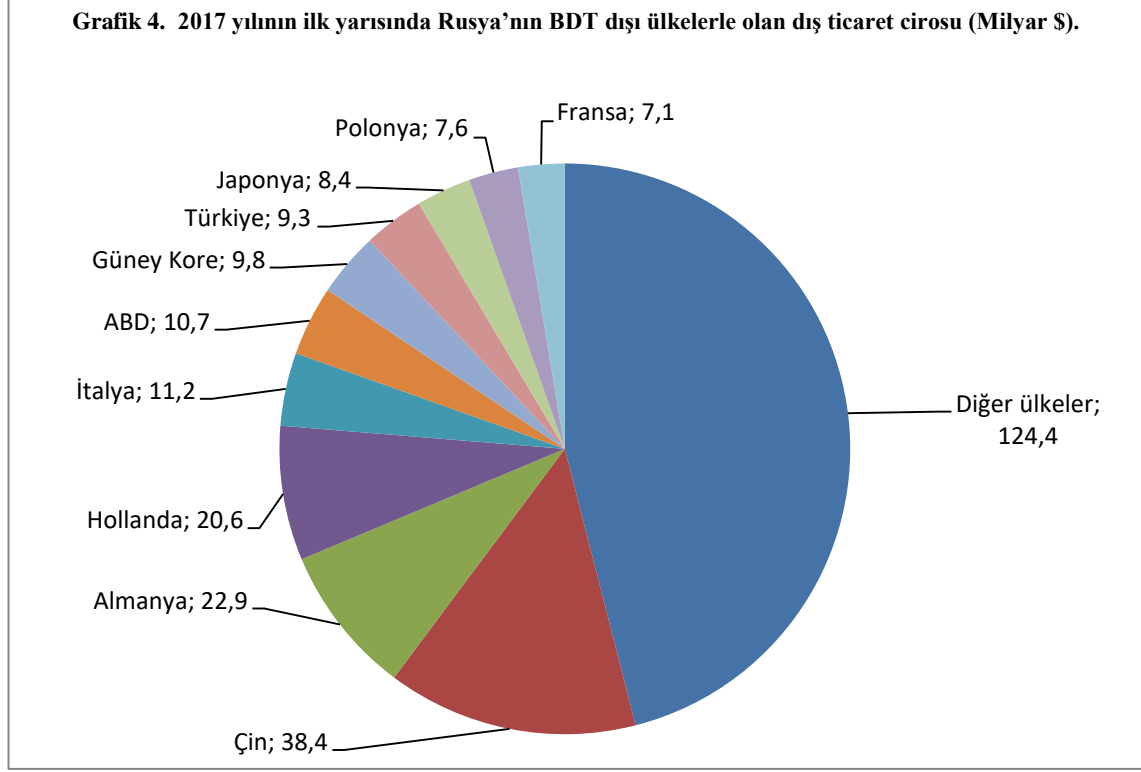
⁸² *Bulleten Sosialno-Ekonomiceskovo Krizisa v Rossii*, Şubat 2016, http://peretok.ru/upload/iblock/8fb/file_17754.pdf. (21.01.2018).

artarak 235.5 milyar ABD dolarına ulaşmıştır. Aynı zamanda, ithalat oranı, %29.4, ihracat oranı ise %27 seviyelerinde artış göstermiştir. Dış ticaret hacminin artmasında fiyatlardaki artış ve canlanan talep etkili olmuştur. Özellikle Hindistan, Çin ve Güneydoğu Asya gibi bölgelerde talebin yükselmesi ticaret hacminin artışında etkili olmuş ve dış ticaretin yönü AB ve BDT ülkelerinden APEC ülkelerine doğru kaymıştır. 2017 yılının Ocak-Haziran aylarında bu ülkelerin payı 2016 yılının aynı dönemine göre %29'dan %30.1'e kadar yükseldi. Bu gösterge önemli gözükmebilir, ancak kriz öncesi 2013 yılında bu bölge sadece %24'lük bir paya sahip idi. Dolayısıyla, 4 sene içinde bölgenin payı %6 oranında artmıştır.

Rusya'nın esas ticaret ortağı hala Çin'dir. Ocak-Haziran 2017'de Çin'le olan ticaret hacmi %35 oranında artarak, 38.4 milyar ABD doları seviyesine ulaşmıştır. Aynı zamanda, Çin'e olan ihracat hacmi %40 oranında artış sergiledi. Hammaddede fiyatlarında artış ve Çin firmalarının artan talebi ihracatın büyümesinde ana teşvik unsuru haline geldi. Rusya Çin'e petrol, enerji, metal, cevher ve kereste gibi ürünleri ihrac ediyor. Buna ek olarak, Çin Rusya'nın ürettiği gıda ürünlerinin esas ithalatçısı durumuna geldi. İthalat da yılın ilk yarısında %31.9 oranında büyüme gösterdi. Rusya Çin'den genel

olarak araba, beyaz eşya, bilgisayar, makine ve teçhizat ithalini yapıyor. Ayrıca, Rusya piyasalarında Çin'den getirilen meyve ve sebze ağırlık kazanıyor.

Diğer Asya ülkeleri arasında Güney Kore Rusya ile ticaret cirosunu %50 oranında artırarak, rekor bir büyüme kaydetti. Burada da, esas büyüme nedeni olarak petrol ve petrol ürünleri ihracatını gösterebiliriz. Güney Kore pazarından ise daha fazla araç, makine, ekipman ve teçhizat ithali artmıştır.

Topluluk dışı ülkelere yapılan ihracatta hammadde ürünlerinin oranı hala çok yüksektir. Bu ürünlerin payı toplam ihracatın %67'lik kısmına karşılık gelmektedir. Bu grubun ürünleri arasında en fazla artış %10.5'le kömür ve %9.7'yle doğal gaz ihracatında gerçekleşmiştir.

Rusya ihracatının ikinci en büyük kalemi metal ve metal ürünleridir. Bu ürünler toplam ihracatın yaklaşık %10'unu oluşturmaktadır. Makine imalatı ürünlerinin ihracatında da pozitif sonuçlar meydana geldi. Araç ihracatı ikiye katlanırken, mekanik ekipman %24.6, optik aletler ve cihazlar ise %30.1 oranlarında ihracata daha fazla yöneldiler. Ardıcıl üçüncü sene gıda ürünlerine de yurtdışında talep artıyor. Bu kategoride ihracatta artış %17.6 seviyesindedir. En çok artış gösteren türler ise patates,

şeker ve sebzedir. Bu veriler göstermektedir ki Rusya hammadde ihracatçısı konumundan çıkmak yönünde önemli çaba göstermektedir.

Topluluk dışından yapılan toplam ithalatın neredeyse yarısını makine ve teçhizat oluşturuyor. Rusya'ya ithal olunan demiryolu taşımacılığı araçlarının oranı %42.4, mekanik teçhizatın oranı %34.8 ve elektrik teçhizatının oranı %24.6 seviyelerinde artmıştır. İthal edilen yük taşımacılığı araçlarının da oranında %39.1'lik artış gözlenmektedir.

BDT ülkeleri ile gerçekleştirilen dış ticarete de Topluluk dışı ülkelerle gerçekleştirilen ticaretteki artışa yakın oranlarda artışlar gözlenmektedir. 2017 yılının ilk yarısı sonunda, dış ticaret cirosu %27.1 artarak 33.1 milyar ABD dolarına ulaştı. Aynı zamanda ihracat %26.5 oranında artarak 21.8 milyar ABD dolarına, ithalat ise %28.3 oranında artarak 11.3 milyar ABD dolarına ulaştı. Artış en çok Azerbaycan (%89), Kazakistan (%37), Beyaz Rusya (%23) ve Özbekistan'la (%21) gerçekleştirilen ticarete olmuştur⁸³.

Rusyanın genel ihracat yapısını bu biçimde ortaya koyduktan sonra, bu yapının ortaya çıkmasında etkili olan ihracat teşvik sistemini aşağıdaki gibi açıklayabiliriz.

2.1.2. İhracat Teşvik Sistemi

Rusya'da ihracatı artırma amacıyla kurulan teşvik sisteminin işleyişini iki dönemde inceleyebiliriz: 1) 1991 yılından başlayarak Rusya'nın DTÖ üyesi olana kadarki dönem ve 2) 2012 yılında DTÖ üyesi olduktan sonra yapılan uygulamalar.

2.1.2.1. 1991 – 2012 Dönemini Kapsayan İhracat Teşvik Uygulamaları

Eski SSCB'de dış ticarete var olan devlet tekeli şartlarında, ihracata yönelik tüm masraflar devlet bütçesi tarafından karşılandığından, uzmanlaşmış bir ticaret destek sisteminin kurulması ihtiyacı neredeyse yoktu. Aynı zamanda, Rusya'nın neredeyse tüm ihracatı sübvansiyonlarla destekleniyor ve dış ticaret faaliyetleriyle yetkilendirilmiş kamu kurumları aracılığıyla gerçekleştiriliyordu. 1992 yılında ekonomideki radikal dönüşümlerden sonra sistem tümüyle değiştirilmiştir. Liberalizasyon politikası

---

⁸³ Yekaterina Birkova, *Vneşnyaya Torgovlya Rossii v 2017 godu: İtogi Pervovo Polugodiya*, 2017, <http://xn--b1ae2adf4f.xn--p1ai/article/43722-vneshnyaya-topgovlya-rossii-v-2017-godu-itogi-pepvogo-polugodiya.html>. (24.01.2018).

sonucunda Rusya ihracat yapısının geliştirilmesi ve iyileştirilmesi için daha çok piyasa mekanizmalarının kullanılması kabul edilmiştir. Mart 1993'te sanayi ihracatını teşvik eden Devlet Komisyonu ve aynı yılın Temmuz ayında Rusya İhracat-İthalat Bankası kurulmuştur.

1995 yılında ihracatın beklentilerin altında kalması sonucunda, aktif bir biçimde ihracatı teşvik eden devlet politikası oluşturulması kararı alındı. Aynı dönemde, makine ve teknik ürünlerin desteklenmesi için ilk program belgelerinin oluşturulmasına başlandı. Bu zaman kabul edilen en önemli kanunlardan biri 13 Ekim 1995'te imzalanan 'Rusya Federasyonu'nda Dış Ticaret Faaliyetinin Düzenlenmesine Dair Kanun' idi. Bu kanunun altıncı maddesinde özellikle dış ticaret teşviki ve tanımına yer verilmiştir.

İhracatı artırma yönünde yapılan devlet teşvik uygulamaları mali, vergisel, gümrük tarifeleri ve ihracatçılara yönelik örgütsel teşvik mekanizmalarını içermektedir. Bu teşvik unsurlarını aşağıdaki gibi açıklamak mümkündür.

A. İhracata yönelik mali teşvikler

1990'lı yıllarda mali teşvikler Rusya'da çok aksak bir şekilde idi. Mesela, 1996 yılında ihracatı artırma yönünde bütçeden 900 milyon, 1997 yılında ise 1.1 milyar ADB doları ayrılması planlanmasına rağmen kullanılamamıştır. 1998-2001 bütçelerinde ihracat desteği için herhangi bir mali yardıma yer verilmemiştir. Bu dönemde aslında, ihracatçılara yönelik devlet mali desteğinin tek yolu kısa vadeli bütçe kredilerinin verilmesi idi. Benzer krediler, Rusya Maliye Bakanlığı tarafından, mevcut mali yılı aşmamak şartı ile, sadece makine ihracatçılara verildi. Toplamda 1990'lı yılların sonuna kadar 290 milyar ruble değerinde kredi verilmiş olmakla birlikte bu da öngörülen meblağın çok altında kalmıştır. Yani, sadece sınırlı sayıda ihracatçı bu dönemde ihracatını artırmak için devletten mali yardım alabilmiştir.

Bir diğer öngörülen ama uygulanmayan devlet mali desteği, Rusya Maliye Bakanlığı tarafından kuruluşlara ayrılacak olan *işletme sermayesi yardımı* ve *teminatları* idi. Bu teşvik unsurunun ihracata yönelik projeleri finanse eden kredi kuruluşları aracılığı ile kullandırılması benimsenmiş, ancak başarılı biçimde uygulanamamıştır.

B. İhracata Yönelik Vergi ve Gümrük Tarifesi Çerçevesinde Teşvikler

Bu başlık altında yapılan teşvik uygulamalarının en önemlisi KDV'nin düşürülmesi veya tamamen ihracatçıdan alınmamasıdır. Esasen KDV indirimi ihracat için üretilen ürünlerin üretimde kullanılan malzemeleri için öngörülmüştür. KDV indirimi hakkında kanun 11 Ekim 1995 tarihinde kabul edildi. 1995 yılına kadar ihracatçılar devlete yurtdışına yaptıkları ihracat hakkında belge vermek yetkisine sahiptirler, ama KDV indirimi kanunu yürürlüğe girdikten sonra artık belgelerin yetkili devlet kurumlarına verilmesi zorunlu hale geldi. Ama burada da bir sorun yaşandı. İhracatçılar üretimi yurtdışı piyasaları için yaptıklarını belgelerle devlete bildirseler de, bazen ürettikleri ürünleri Rusya iç piyasasında satışa sunuyorlardı. Buna önlem almak için, devlet KDV indirimi artık satış gerçekleştikten sonra uygulama kararını aldı. İhracatçılar gümrükten malın yurtdışına çıktığını ispat eden belge alarak, onu vergi kurumlarına veriyorlardı. Vergi dairesi incelemeyi yaptıktan sonra, ürünlerin gerçekten yurtdışına çıkarıldığını onayladıktan sonra KDV indirimi uygulamaya başlamıştır. Daha sonra, buna ek olarak, ihracatçıdan varış ülkesi gümrüğünden ürünlerin gerçekten bu ülkeye giriş yaptığını ispat edecek belgeler de talep edilmeye başlanmıştır.

İhracata yönelik vergisel teşvik uygulamalarının ikincisi gümrük vergileri konusundadır. Gümrük vergi muafiyeti başlangıçta makine üreticilerini ve ihracatçıları kapsama alacak şekilde sınırlı ölçüde kullanılmıştır. Daha sonra bu gümrük vergisi kolaylıklarından diğer alan üreticileri de yararlandırılmaya başlanmıştır.

Burada üreticiler önce üretimlerini ihracat için yaptıklarını devlete belgelerle iletiyorlardı. Bundan sonra, üretim için gerekli malzemeleri yurtdışından ithal edecek olurlarsa, gümrüğe ithalat vergisi ödemesinden muaf tutulacaklardır. Gümrük organları bu durumda ithal edilen malzemenin gerçekten bu niyetle olduğunu kontrol etmek zorundadır. Bazı ürünlerin ihracatında ise gümrük haraları sadece erteleniyordu. Yani, bu ertelenme süresi, ürünlerin tümünün yurtdışında satıldıktan sonraki döneme uzatılabilirdi. Üretici gümrük vergisini ihracat zamanı değil de, satış gerçekleştirildikten sonra ödeme yetkisini almıştır.

C. Örgütsel Teşvik Mekanizmaları

Rusya Dış Ekonomik İlişkiler Bakanlığı farklı örgütlere ve kurumlara yerli ürünlerin yurtdışına çıkarılması ve orada tanıtılması için bir görev vermiştir. Tanıtım

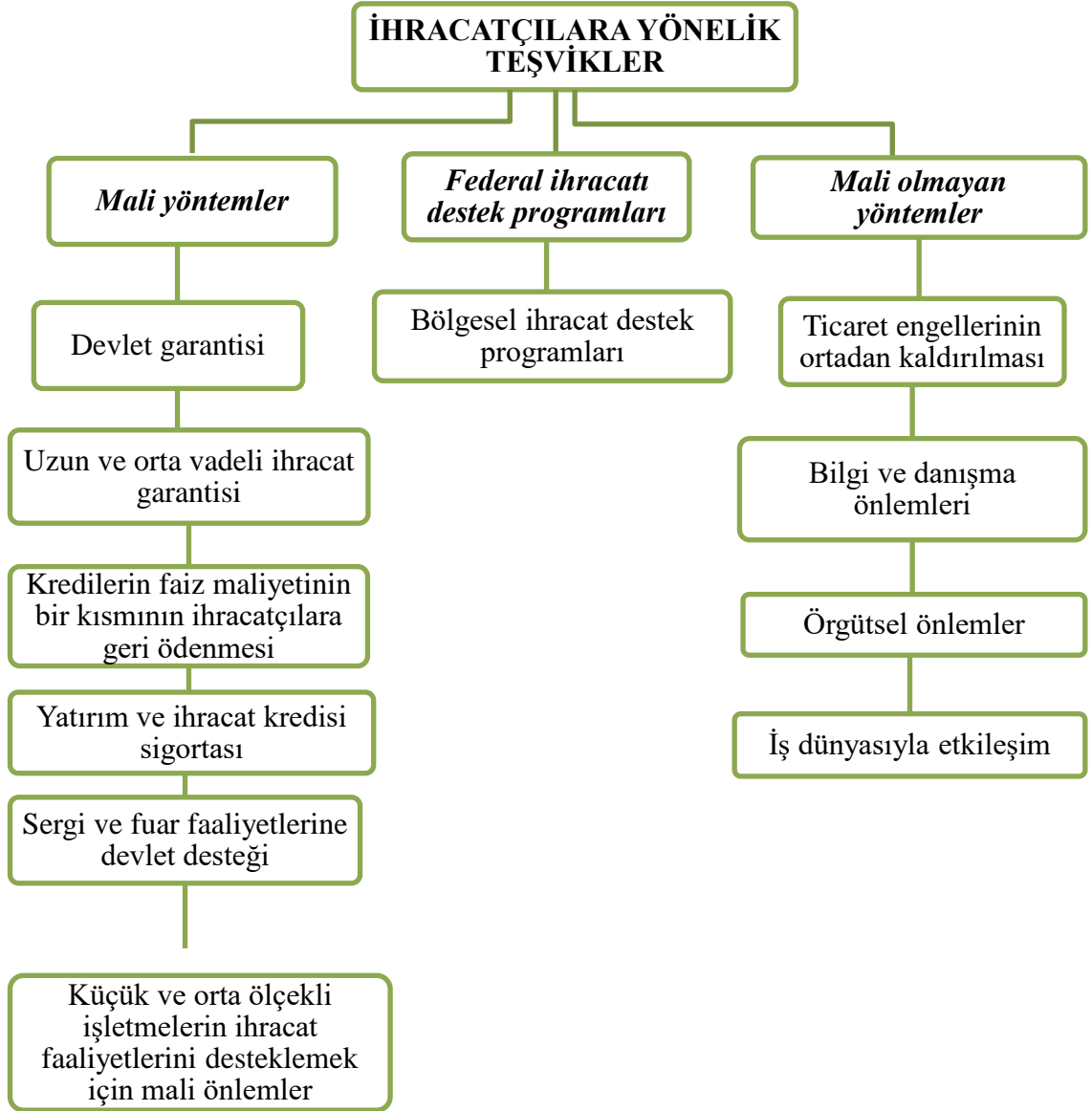
yurtdışında fuarların, sempozyumların ve konfransların organize edilmesi, ürün ve hizmet ihracatını geliştirecek reklam kampanyalarının yapılması ile gerçekleştiriliyordu. Devletin yurtdışında yerli ürünleri tanıtmaya için en önemli vasıta sergi ve fuarların yapılmasıdır. Sergi ve fuarlar Rusya firmalarına kendi ürünleri ile dış pazarlara girme fırsatı sağlıyor. Fuar ve sergilerin organizasyonu için 2001 yılında Rusya Sergi ve Fuar Komisyonu kuruldu. Komisyon fuara katılacak olan firmalara üç tür devlet desteğini öngörüyor: finansal, örgütsel ve bilgilendirici. Komisyonun görevleri arasında aşağıdakileri gösterebiliriz: sergiye ve fuara ev sahipliği yapacak ülkenin medyasında buraya Rusya'dan katılacak olan firmalar hakkında bilgi sağlanması; Rusya firmalarının yurtdışındaki potansiyel ortaklarının ilgisini yapılacak etkinliğe çekmek; Rusya firmalarına fuara katılım koşulları hakkında detaylı bilgi vermek⁸⁴.

Tüm bu adımlara rağmen, Rusya'da ihracatı teşvik edecek uygulamalar öngörülen hacimlerde gerçekleşmemiştir. Mesela, 2004 yılından ihracatı garanti altına alacak yeni bir teşvik uygulaması başlatıldı. Ancak bu uygulamadan yalnız çok büyük ihracatçılar yararlanıyordu, çünkü küçük firmalar birçok bürokratik işlemlerden dolayı teşvik uygulamasından vazgeçiyorlardı. Bunun sonucu olarak, 2005 yılında ihracat garantileri için ayrılan 600 milyon ABD dolarının sadece 215 milyonu, 2006 yılında ise ayrılan 1 milyar ABD dolarının sadece 650 milyonu kullanıldı. Başka bir deyişle, ihracat için ayrılan fonlar az olsa bile, ihracatçılar onları kullanmamayı tercih ediyorlardı. Uzmanlar bunun sebebinin yapılan uygulamaların büyük şirketler için daha uygun olduğunu, orta ve küçük işletmeler için ise koşulların uymadığı olduğunu söylüyorlar. Bu sorunu çözmek için teşvik uygulamalarının merkezden ziyade yerinden yani bölgelerden gerçekleştirilmesi benimsenmiştir. Bu karar sonrasında ihracatı desteklemek için farklı bölgesel teşvik kurumları kuruldu: Krasnodar bölgesi, Rostov bölgesi vs. Fakat bu uygulama da soruna çözüm getirmedi, aksine durum daha da kötüleşti. Teşvik için ayrılan bütçe fonları farklı bölgelere ve hatta o bölgelerde hizmet eden memurlara dağıldı. Bu durumda teşvik uygulamalarının etkisi daha da azaldı.

---

⁸⁴ Geçiş Ekonomisi Enstitüsü, a.g.e., s. 74. <http://iep.ru/files/text/usaid/Eksp-dejat.pdf>

Grafik 5. Rusya’da 2012 Öncesi İhracatçılara Yönelik Teşvik Yöntemleri.

2008-2009 yıllarından sonra mevcut ihracatı destek sistemi şekillendi ve hala da uygulanmaktadır. Bu aşamada sübvansiyonların rolü azaltılarak sigorta ve kredi uygulamalarına etkinlik kazandırıldı. Dış Ekonomi Bankası (DEB) büyük ihracat projelerine uzun vadeli krediler sağlıyor; Rusya İhracat Kredileri ve Yatırımları Sigortacılığı Ajansı yapılan ihracatı ve yabancı yatırımları ticari ve politik risklere karşı sigortalıyor; Rusya Eximbank'ı ihracatçılara devlet garantisi veriyor; leasing işlemlerini ise DEB içinde ayrı bir şube üstleniyor.

2.1.2.2. DTÖ Üyeliği Kapsamında ve Sonrasında Yapılan Uygulamalar

Rusya DTÖ'ye katıldığı zaman bir sıra hedefleri izlemekteydi – dış ticaretin geliştirilmesi, yerli ürünlerin kalitesini ve rekabet gücünü artıracak şartların oluşturulması, Rusya'nın uluslararası ticarete imajının iyileştirilmesi vs. Ancak her şeyden önce, Rusya için dış ticaretin gelişimi önemlidir. Dış ticaretin gelişimi dediğimizde hammadde ürünlerinin ticareti söz konusu değil – onların ihracatı yeterli hacimde yapılmaktadır. Dış pazarlara daha yüksek teknolojik ürünlerin çıkarılması önemlidir. Fakat Rusya şirketlerinin durumunu, emek maliyetini ve üretimde artık eskimiş teknolojilerin kullanılmasını göz önüne aldığımız zaman, çok az işletmenin ürünlerini dış piyasalara çıkardığını görüyoruz⁸⁵.

Rusya 2012'de DTÖ'ye üye oldu, ancak şimdiye kadar ekonomik ortamlarda bu üyeliğin Rusya ekonomisi için yararlı veya zararlı olacağı hakkında tartışmalar devam ediyor. Dünya Bankası'nın hesaplarına göre, Rusya'nın DTÖ üyesi olduktan sonraki üç yılda GSYH'sında %3.3 oranında artış olacağı öngörülmüştür. Aynı zamanda, Rusya Bilimler Akademisi üyelikten sonra ülke ekonomisinin yılda 7.2 milyar ABD doları (veya GSYH'nın %1) civarında zarar edeceği tahmininde bulunmuş ve zararın çoğunun tarımsal sanayi alanında olacağını değerlendirilmiştir. Birçok uzman ise, Rusya'nın DTÖ'ye katılımının iş dünyası ve ekonomi açısından etkisinin üç ile beş yıl arası süreçten daha erken hissedilmeyeceğini ileri sürüyorlar⁸⁶.

Rusya'nın DTÖ'ye katılımı dünya piyasalarına erişimi kolaylaştıracak. Yabancı ülkeler ise Rusya ürün ve hizmetlerine, çeşitli sözleşmelerde yer alan kurallar

⁸⁵ Yekaterina Birkova, *Gosudarstvennaya Podderjka Eksporta v Rossii i VTO*, 2013, s. 24, <http://xn--b1ae2adf4f.xn--p1ai/article/4438-gospodderzka-wto.html>. (29.01.2018).

⁸⁶ Tatyana Başkova, 'Gosudarstvennaya Podderjka Eksporta Rossii', Moskova, Genç Bilim Adamı Degisi, S. 1 (2015), s. 181-186. <https://moluch.ru/archive/81/14598/>. (25.01.2018).

çerçevesinde, avantaj sağlamak zorundadırlar. Bu da Rusya ihracatçıları için bir takım kolaylık sağlayacaktır. Resmi verilere göre, DTÖ'ye üye olmadan önce Rusya ürünleri dünyada en ayrımcı tutum gören ürünler arasında ilk onda idi. DTÖ üyeliği sonucunda, Rusya ürünlerinin dış piyasalara girmesini engelleyen birtakım kısıtlamalar otomatik olarak ortadan kalktı. Buna ek olarak, DTÖ'ye üyelik bu kurumun bir takım araçlarının kullanılmasına izin veriyor. Mesela, anti-damping araştırmalarından yararlanarak, Rusya hükümeti yabancı ülkelerde Rusya üretilen mallara karşı mevcut ticaret politikasını engelleyebiliyor. Üyeliğin bir olumlu yanı da, Rusya'nın gözlemci olarak ticaret tartışmalarında yer alabilmesi ve kendi çıkarlarını savunabilmesidir⁸⁷.

DTÖ'ye katılım, mevcut ihracatı artırma yönünde yapılan teşvik uygulamalarına da bazı değişikliklerin getirilmesini talep ediyordu. DTÖ ile anlaşma doğrultusunda, Rusya'da son yıllarda çok sık kullanılan, ihracatı artırma yönünde bazı sübvansiyonlar durduruldu. Ayrıca, ürünlerin ihracat için doğrudan sübvansiyon edilmesi yasaklandı. DTÖ, artık üretilen ürünlerin ihracatı için yalnız devlet ihracat kredisi yoluyla maddi destek almasına izin veriyor.

DTÖ'ye göre, ihracatı kredilendirme için yapılacak devlet desteği aşağıdakileri içeriyor:

- a) ihracat kredisi sigortası ve garantisi;
- b) ihracat kredilerinin doğrudan finanse edilmesi;
- c) devlet veya devlet kurumları tarafından faiz oranlarının sübvansiyon edilmesi⁸⁸.

Şunu da belirtmek gerekir ki, DTÖ'ye üyelikten önce Rusya'da ihracata yönelik kredilendirme sistemi bu kurumun koşulları ile uyumlu hale getirilmiştir. 2011-2012 yılları arasında ihracat için öngörülen devlet mali desteğinin mevcut unsurlarında bazı değişiklikler yapıldı. Ancak yüksek teknoloji ürünlerinin ihracatı için teşvikler konusunda önemli bir değişiklik olmamıştır.

---

⁸⁷ Taisya Pogodayeva, 'Gosudarstvennaya Podderjka Eksporta Rossii: Otnoşeniya s VTO', Tümen, Tümen Devlet Üniversitesi Dergisi, S. 4 (2014), s. 40-50. <https://cyberleninka.ru/article/n/%20gosudarstvennaya-podderzhka-eksporta-v-rossii-napravleniyarazvitiya-v-usloviyah-vto-regulirovaniya>. (25.01.2018).

⁸⁸ Aleksey Andreyev, 'Gosudarstvennaya Podderjka Nesiryevovo Eksporta', Moskova, Rossiyskoye Predprinimatelstvo Dergisi, S.1 (2013), s. 4-10. <https://creativeconomy.ru/lib/7924>. (25.01.2018).

İhracatı artırmak yönünde yapılan teşvik uygulamaları farklı kurum ve kuruluşlar arasında bölünmüştür: Rusya Sanayi ve Ticaret Bakanlığı, Rusya Maliye Bakanlığı, Rusya Ekonomik Kalkınma Bakanlığı, Rusya hükümeti tarafından yetkilenen Rosximbank ve DEB. Ama bu kuruluşların da koordinasyonu günümüze kadar tam oluşmamıştır. Bu bağlamda, DTÖ üyeliği sonrasında, Rusya hükümeti bu örgüte üye olan diğer ülkelerin ihracatı artırma yönünde yaptıkları teşvik uygulamalarını kendine örnek almalıdır. Bundan sonra dış piyasalarda yerli ürünlerin etkin biçimde talep görmesi sağlanacaktır⁸⁹.

Teşvik uygulamalarının ne kadar doğru çalıştığını kontrol etmek için 2015 yılında Rusya Ekonomi Okulu tarafından bir araştırma yapıldı⁹⁰. İhracatçılardan alınan cevaplara göre, devlet desteği sorunu dış ticarete 15 en etkin sorundan biri olarak belirlendi. Ankete katılan firmaların %5.5'i devlet desteği sorunuyla mevcut ihracat faaliyetleri sırasında, %5.6'ı ise yeni piyasalara girerken karşılaştıklarını belirttiler. Bundan başka, anket uygulandığı dönemde ihracatçı firmalarının ne kadarının devlet desteğinden yararlandığı araştırıldı. Sonuçta, firmaların yalnız %3'nün devlet desteği almak için başvuruda bulunduğu ortaya çıktı. Bu da devletde, teşvik desteğinin firmalara doğru bir şekilde sunacak kurumun olmamasını gösterdi. Bu soruna çözüm hala bulunamadı, birçok firma farklı nedenlerden dolayı devlet desteğinden yararlanmıyor ve son 10-20 yılda bu durumda bir değişiklik yaşanmıyor.

İhracat teşvik sisteminin zayıf olması istatistiksel veriler, devlet programlarının uygulanma derecesi ve katılımcıların görüşleri ile teyit edilmektedir. Rusya'nın ihracat teşvik sistemi Sovyetler Birliği'nin dağılmasından bugüne kadarki dönemde etkili olmamış ve 25 yıldır hem finansman hem de iş mekanizmaları açısından geride kalmıştır. DTÖ üyeliği sonrasında Rusya ihracatçı firmaları daha sistematik, şeffaf ve belirli bir teşvik uygulama mekanizması ile buluşmuştur. Böylece, teşvik sisteminin dağılımıktan kaynaklanan sorunlar azaltılarak ihracatçıların daha etkin kullanacağı bir ihracat teşvik mekanizması kurulabilmiştir.

---

⁸⁹ Yekaterina Birkova, a.g.m., s. 29.

⁹⁰ Yekaterina Birkova, a.g.m., s. 32.

2.2. Kazakistan'ın İhracat Teşvik Sistemi

2.2.1. Dış Ticaret İlişkileri ve Genel İhracat Yapısı

Kazakistan ekonomisinin büyümesi ve sosyo-ekonomik programlarının uygulanmasında dış ticaret ilişkilerinin büyük rolü vardır. Dış ticaretin Kazakistan için önemi, hem genel olarak piyasa reformlarının uygulanması hem de ülkenin ekonomik potansiyelinin en etkin biçimde kullanılmasında inkar edilemez. Çok büyük doğal kaynaklara ve dar iç piyasaya sahip olması nedeniyle, Kazakistan ekonomisinin potansiyeli yalnız dünya piyasalarına eriştiği zaman tam şekilde gerçekleşebilir. Ayrıca, ülkede üretim için kullanılan makine ve teknolojilerin yurtdışından ithal edilmesi, yine de ekonominin ne kadar dış ticarete bağlı olduğunu gösteriyor⁹¹.

Ülkenin ihracat potansiyeli esasen yakıt, metal ve kimyasal ürünleri içeren hammadde ürünlerinden oluşuyor. İhracatta en büyük oran %68.5'la petrol ve petrol ürünlerinin payına düşüyor. İhracatta diğer önemli ürünler ise metaller (%8.9), cevherler (%4) ve tahıl (%1.5) ürünleridir.

BDT ülkelerinin ekonomik açıdan en ortak özelliği SSCB'den aldığı miras olan üretim malları sanayiinde geri kalmış olmasıdır. Bu özellikleri BDT ülkelerinin toplam ithalat içinde makine ve üretim malı ithalatının yüksel olmasına neden olmaktadır. Bu bağlamda Kazakistan da en çok yatırım malları ithalatı gerçekleştirmektedir. Yoğun olarak gerçekleştirilen ithal malları makine ve teçhizat, taşıma araçları, mineral yakıt, kimyasal ürünler ve bitmiş ürünlerden oluşmaktadır⁹².

Kazakistan'ın başlıca ticaret ortakları BDT ve Baltık devletleridir. Kazakistan toplam ihracatının %59'u ve toplam ithalatının da %63'ünü bu ülkelerle gerçekleştirmektedir. Rusya hala dış ticarete Kazakistan'ın en büyük ortağı konumunu korumaktadır. BDT dışında ise Almanya, Çek Cumhuriyeti, İsviçre, Türkiye, İtalya, Çin, ABD, Güney Kore ve Büyük Britanya ile ticari ilişkiler gelişmektedir. Dış ticaret cirosu 2014 yılına kadar hep artış göstermiştir. Ama 2014 yılında toplam dış ticaret işlemleri %10.5 oranında azalarak, 119.4 milyar ABD dolarına kadar indi. 2015 yılında

⁹¹ Elmira Baybekova, 'Kazakistan – Mirovoy Lider dlya Privleçeniya i Realizacii Investicionnih Proektov', Astrahan, Astrahan Devlet Üniversitesi Dergisi, S. 3 (2014), s. 233-239. <https://elibrary.ru/item.asp?id=28888257>. (29.01.2018).

⁹² Usen Alimbetov, 'Vneşnetorgovaya Politika Respubliki Kazakistan', Almatı, Turan Üniversitesi Dergisi, S. 1 (2017), s. 9-14. <https://elibrary.ru/item.asp?id=28888257>. (29.01.2018).

ise petrol fiyatlarındaki düşüş ihracattın azalmasına neden olmuştur. Yukarıda da belirttiğimiz gibi, Kazakistan ihracatı genelde hammadde ürünlerinden oluşmakta ve dünya pazarlarında bu ürünlerin fiyatlarındaki istikrarsızlıklar ekonomiyi doğrudan etkilemektedir. Bu nedenle Kazakistan ihracatta ürün çeşitlendirmesine gitmek adına yoğun bir çaba içindedir⁹³.

Son 20 yılda Kazakistan'ın dış ticaret hacminde artış eğilimi görülüyor. Sadece 2009 ve 2014 yıllarında krizden dolayı dış ticaret cirosunda düşüş yaşandı. 1997'ye kıyasla günümüzde ihracat 17.2 kez artarken, ithalat da 11.5 kat artış gösterdi. Aynı zamanda, 2009'taki krizle karşılaştığımız zaman, ihracat seviyesi 2 kat, ithalat seviyesi ise 1.6 kat arttı. Verilerin analizi şunu gösteriyor ki, 1995 yılından 2013'e kadar dış ticaret cirosu sürekli artarak 9 milyar ABD dolarından 133.5 milyara ulaştı. Sadece krize denk gelen 2009 yılında ciro 71.6 milyar ABD dolarına kadar indi. Dünya piyasalarında petrol ürünlerinin fiyatının düşmesi sonucunda, 2014 yılında dış ticaret cirosu bir önceki yıla göre %9.5 oranında azalarak 119.4 milyar ABD doları seviyesine gerilemiştir. 2017 yılında ihracat 78.2 milyar (%65.5), ithalat ise 41.2 milyar ABD doları (%34.5) kadar gerçekleşti⁹⁴.

Kazakistan, dış ticaretini coğrafi olarak genişletme hedefine yönelmiştir. Bu çerçevede Rusya'nın Kazakistan'ın toplam ticaretindeki %45,1'lik payı zamanla azalarak, 2014 yılında %7 düzeyine gerilemiştir. Tablo 13 incelendiğinde bu durum net olarak görülebilir. Rusya'nın payı azalırken özellikle gelişmiş batı ülkelerinin payı önemli ölçüde artmıştır. Kazakistan'ın 180'den fazla ülke ile ticari bağlantıları olmasına rağmen, en önemli ticari ortakları arasında 11 ülke bulunmaktadır: İran, Hollanda, Rusya, Çin, İtalya, Fransa, Ukrayna, İsviçre, Türkiye, Almanya ve Japonya. Bu ülkelerle yapılan ticaretin toplam ticaret içindeki payı %70 düzeyinde olup, kalan %30'luk oran ise yaklaşık 170 ülkeye aittir. 1997-2014 yılları arasında Hollanda, İtalya ve Çin'in Kazakistan dış ticaretindeki payları istikrarlı biçimde artmıştır. En fazla artış gösteren ülkenin İtalya olduğu görülmektedir.

---

⁹³ Saida İskenderova, 'Torgovaya Politika Kazakistana', Almatı, Turan Üniversitesi Dergisi, S. 4 (2014), s. 77-81. <https://elibrary.ru/item.asp?id=27424118>. (03.02.2018).

⁹⁴ Asel Kairova, 'Problemi i Perspektivi Eksporta Kazakistanskikh Tovarov', Almatı, Turan Üniversitesi Dergisi, S. 4 (2014), s. 82-88. <https://elibrary.ru/item.asp?id=27424119>. (03.02.2018).

Tablo 13. 1997-2014 Dönemi Kazakistan'ın İhracat Yaptığı Önemli Ülkeler (Milyon \$).

Ülke	Ülkelere göre ihracat yapısı							
	1997		2008		2010		2014	
	İhracat Hacmi	Oran (%)	İhracat Hacmi	Oran (%)	İhracat Hacmi	Oran (%)	İhracat Hacmi	Oran (%)
Rusya	2365.8	45.1	4070.8	9.0	6228.0	8.7	6388.5	6.7
Hollanda	511.5	9.7	3453.3	6.2	4638.7	6.5	8724.2	11.3
Çin	297.0	5.7	5617.0	10.0	7676.6	10.8	9799.4	12.6
İsviçre	188.6	3.6	8856.1	15.8	11281.4	15.8	4539.2	5.8
Almanya	171.1	3.3	-	-	614.2	0.9	444.7	0.6
İtalya	142.5	2.7	9761.6	17.4	11920.3	16.7	16051.6	20.5
Ukrayna	121.5	2.3	1675.8	3.0	2003.3	2.8	1673.0	2.1
Türkiye	70.4	1.3	1521.8	2.7	1903.8	2.7	2272.4	2.9
İran	49.2	0.9	1691.2	3.0	2039.5	2.9	892.5	1.1
Japonya	45.2	0.8	-	-	803.9	1.1	741.0	0.9
Fransa	11.3	0.2	4256.8	7.6	5388.7	7.6	4690.3	6.0
Diğer ülkeler	1276.1	24.31	14214.8	25.3	16685.2	23.4	23243.0	29.5
Toplam	6497.2	100.0	71183.2	100.0	60270.8	100.0	79459.8	100.0

Kaynak: Jibek Rahmetulina, 'Problemi Vneşneekonomiceskoy Deyatelnosti Kazakistana', Almatı, Turan Üniversitesi Dergisi, S. 2 (2017)

Yaklaşık 180 ülkeyle ticaret gerçekleştirmiş olmakla birlikte, 2014 yılında Rusya, Hollanda, Çin ve İtalya'nın toplam oranı %51.1 olarak gerçekleşmiştir. Bu durum, Kazakistan'ın ticaret gerçekleştirdiği ülkeleri çok ta çeşitlendiremediğini göstermektedir. Bu ilkelerin herhangi birinin politik veya ekonomik sıkıntı yaşaması Kazakistan ekonomisini doğrudan etkileyebilmektedir⁹⁵.

Dış ticaret yapısını daha nitel şekilde incelemek için, ülkenin ihrac ettiği ürünlerin hangi türde olduğuna bakmamız gerekir. İhracatın temelini hammadde ürünleri oluşturmaktadır. Hammadde ürünlerinin toplam hacim içinde payı 1997'de %39.7 iken, 2014 yılına kadar %80.4 seviyesine ulaştı. Bu veriler, yine ülke ekonomisinin petrol ve doğal gaz olmakla, iki üründen asılı olduğunu göstermektedir, aynı zamanda gelişmiş ülkelerde bu grup en az 15-20 farklı üründen oluşmaktadır. Geri

⁹⁵ Jibek Rahmetulina, 'Problemi Vneşneekonomiceskoy Deyatelnosti Kazakistana', Almatı, Turan Üniversitesi Dergisi, S. 2 (2017), s. 25-31. <https://elibrary.ru/item.asp?id=29369211>. (06.02.2018).

kalan %19.6'lık payı metal ürünleri (%8.5), kimyasal ürünler, plastik ve kauçuk (%4), gıda ürünleri (%3.3) ve makine, ekipman, araç ve cihazlar (%2.4) oluşturmaktadır⁹⁶.

Tablo 14. 1997-2014 Dönemi Kazakistan'ın Ana İhraç Ürünleri (Milyon \$).

Ürün grubu	1997		2008		2010		2014	
	İhracat Hacmi	Oran (%)	İhracat Hacmi	Oran (%)	İhracat Hacmi	Oran (%)	İhracat Hacmi	Oran (%)
Tüm ürünler	6497.2	100	71183.5	100	60270.8	100	79459.8	100
Hammadde ürünleri	2579.3	39.7	51987.3	73.0	45034.3	74.7	63890.5	80.4
Hayvancılık ve bitki ürünleri	718.1	11.1	2981.2	4.2	1987.8	3.3	2637.7	3.3
Metal ve metal ürünleri	1870.3	28.8	10811.1	15.2	8127.1	13.5	6771.4	8.5
Kimyasal ürünler	547.0	8.4	2472.3	3.5	3073.0	5.1	3176.2	4.0
Makine, ekipman, araç	317.0	5.4	1284.3	1.8	565.5	0.9	1941.1	2.4
Diğer ürünler	465.5	7.1	1647.3	2.3	1483.1	2.5	1042.9	1.4

Kaynak: Nikita Çernov, 'Analiz Vneşney Torgovli Possovetskih Stran', Moskova, Devlet Yönetimi Üniversitesi Degisi, S. 6 (2017)

2014'te başlayan dış ticaret hacmindeki daralma düşüş sonraki yıllarda da devam ederek, 2015 yılında toplam ihracat hacmi 46 milyar, 2016 yılında ise bu rakam 36.8 milyar ABD dolarına kadar gerilemiştir. 2016 yılında dış ticaret hacmi 2007 rakamlarının altına düşmüştür. Bu düşüşün esas nedeni olarak, dünya piyasalarında hammadde ürünlerinin fiyatlarının minimum seviyelere kadar gerilemesi olduğunu söyleyebiliriz. Dış ticaret hacmindeki bu daralmaya rağmen ihracat gelirlerinin GSYH'ya oranı %32 düzeyinde gerçekleşmiştir. Ki bu oran pek çok gelişmiş ülke için bile yüksek bir oran olarak değerlendirilmektedir.

İhracatın yapıldığı esas ülkeler değişmesede, oranlarda bazı değişiklikler yaşandı. Mesela, İtalya'nın oranı artarak %25.6'ya, Çin %11.4, Hollanda %10.2, Fransa %9.4 ulaştı.

⁹⁶ Nikita Çernov, 'Analiz Vneşney Torgovli Possovetskih Stran', Moskova, Devlet Yönetimi Üniversitesi Degisi, S. 6 (2017), s. 92-99. <https://elibrary.ru/item.asp?id=29711348>. (08.02.2018).

Dış ticaret gerçekleştiren ülkelerin sayısının arttırılmasına yanında dış ticaret konusunda Kazakistan'ın temel hareket noktası hammadde ürünleri piyasalarında rekabeti koruyarak, ihraç ürünlerinin çeşitliliğinin arttırılmasıdır. Diğer sektörlerin güçlenmesi artık devletin yürüteceği teşvik sistemine bağlıdır. Bu konuda yapılacak uygulamalar, Kazakistan ekonomisinin bir tek hammadde ürünlerine bağlı kalmaması için çok önemlidir. Güçlenen ekonomi bir anda dünya piyasasında değişen petrol fiyatları ile sarsılmamalıdır⁹⁷.

2.2.2. İhracat Teşvik Sistemi

2.2.2.1. Kaznex Invest'in Gerçekleştirdiği Teşvik Uygulamaları

Kazakistan devleti dış ticareti ve esasen de ihracatı artırma yönünde teşvik sistemini uygulayacak bir devlet kurumunu kurmayı tercih etti. Bu devlet kurumu, 2008 yılında faaliyete başlayan Kaznex Invest teşkilatıdır. Devlet tarafından sağlanan destekler mali ve hizmet destekleri olarak ikiye ayrılmaktadır. Kaznex Invest daha çok hizmet ve servis alanlarını güçlendirmeyi amaçlamaktadır. Mali destekleri genelde devletin bazı diğer kurumları üstlenmekle birlikte, Kaznex Invest'in de mali destek için yaptığı bazı projeler vardır.

Kurum ilk faaliyete başladığı zaman Kazakistan ihracat sistemini inceleme altına aldı. Teşhis sonucunda, bir tek Kazakistan'ın üretip sunabileceği ürünler açıklanmadı, aynı zamanda ihracatı durduracak sorunlar ve engeller de araştırıldı. Teşhis zamanı, hangi üreticilere ne tür destek gerektiği ve bu desteğin ne kadarı devlet tarafından karşılanabileceği araştırıldı. Kaznex Invest'in uyguladığı bazı servis destekleri şunlardan oluşmaktadır:

Bilgi ve Analitik Destek. Bilgi sahibi olmak bir ihracatçı için en önemli unsurlardan biridir. Kazakistan'da bu sorun çok etkilidir, üreticiler hem dış hem de iç piyasa hakkında yeterli bilgiye sahip değiller. Dışarıda Kazakistan ve onun ürettiği ürünler hakkında da yeterli bilgi mevcut değildir. En iyi ihtimalle, ülke petrol ve metal tedarikçisi olarak tanılır. Ülke içinde ise, üreticiler yurtdışındaki piyasalar, talebin olduğu ürünler hakkında bilgisizlerdir, asıl önemli olan ise, bu bilgiyi nereden ve nasıl bulacakları hakkında da bir fikirlerinin olmamasıdır. Bu nedenle, Kaznex Invest her

---

⁹⁷ a.g.e., s. 94.

sene Rusça ve İngilizce ‘Kazakistan’ın İhracat Ürünleri’ isimli broşür yayınlıyor ve çeşitli kanallar vasıtasıyla dağıtıyor. Broşüre hem kağıt hem de elektronik formatta ulaşmak mümkündür. Broşürde sadece ihracata yönelen ürünler değil, aynı zamanda Kazakistan’da üretilen tüm ürünler hakkında bilgi yer bulmaktadır. Broşürler genelde, Kazakistan’ın yurtdışında bulunan diplomatik organları, Kazakistan’da bulunan yabancı ülkelerin konsoloslukları, yabancı şirketler ve uluslararası kuruluşlar vasıtasıyla dağıtılmaktadır. 2009 yılından buyana da İhracat Rehberi yayınlıyor. Bu rehberden ülke, mevzuat, ticaretin temel kural ve usulleri, bilgi kaynakları ve olası temaslar, kültürel özellikler hakkında ilk gerekli bilgileri almak mümkündür. Aynı zamanda, Kaznex Invest ihracatın yapılabileceği ülke hakkında da bilgi topluyor, bu ülkede hangi ürünlere talep olduğunu araştırıyor ve genelde sözü geçen ülke hangi ürünleri ithal ettiğini bulup kendi üreticilerine sunuyor. Kazakistan’ın dünya piyasalarından mesafe olarak uzakta kalması ulaşım sorununu da meydana getiriyor. Uzun mesafeye ihracat yapanlar nakliye masraflarının yüksek olması sorunuyla karşılaşılıyorlar. Bu sorunu çözmek için, Kaznex Invest yerli malların dış piyasalara taşınması için en uygun güzergahı araştırıyor ve sonuçlarını bir rehber vasıtasıyla üreticilere bildiriyor.

Eğitim Desteği. Dış pazara çıkarken gerekli bilgi, beceri ve eğitim eksikliği, belki de ihracatın önüne çıkan en önemli sorunlardan biridir. Mesela, Kazakistan eğitim sistemi uluslararası ticaret, ticaret hukuku veya yatırımlar üzerine uzman yetiştirmiyor. Ama burada sadece kitaplardan alınacak bilgi yetmeyebilir, uzmanlaşmak için pratik bir eğitimin alınması şarttır. Bu yönde Kaznex Invest’in de yaptığı bazı çalışmalar vardır. Bu çalışmalarını şöyle özetleyebiliriz:

- 1) yerli uzmanların yardımı ile çeşitli konularda eğitim kursları hazırlamak ve yürütmek;
- 2) işletmelerin eğitim masraflarını karşılamak;
- 3) yabancı uzmanların katılımıyla eğitim vermek;
- 4) her sene ‘İhracatçıya Yardım’ adlı eğitim broşürünü yayınlamak.

Kazakistan ürünlerinin tanıtımı. Bu destek yönteminde Kaznex Invest'in hizmetleri birçok ülkede kullanılan klasik destek yöntemlerini içermektedir. Bu yöntemler arasında aşağıdakileri gösterebiliriz:

- 1) Yabancı sergilere katılım desteği. Bu destek, hem genel sergilerde Kazakistan'lı üreticiler için bir standın kurulması, hem de bir ürün için ayrıca bir serginin organize edilmesiyle yapılmaktadır.
- 2) Ticari misyonların organizasyonu ve yürütülmesi. Bu yöntemde, Kazakistan'dan hem kalkınma kurumlarının çalışanlarını hem de ticari temsilcileri içeren bir delegasyonun yurtdışında bir ülkeye giderek, ülke ihracat potansiyelini ve üretimde olan ürünlerin tanıtımını gerçekleştirmek söz kokusudur.
- 3) Satıcı ve alıcıların görüşmelerinin organize edilmesi. Her sene iki kez Kazakistan'ın farklı bölgelerinde potansiyel ortakların görüşleri organize edilmektedir.
- 4) Diğer ülkelere yapılan ziyaretler sırasında iş forumlarının organizasyonu. Forumlar, ziyarette bulunan devlet kurumlarının talebi üzerine oluşturuluyor.
- 5) Endüstri markalarının geliştirilmesi ve tanıtımı. Dört sanayi için pilot bazında marka gelişimi yapılıyor – gıda, tekstil, eczacılık ve makine mühendisliği. Marka verilen işletmeler daha sonra düzenlenen diğer etkinliklerden de destek alıyorlar.

Kaznex Invest'in ihracata yönelik mali destekleri. Kaznex Invest, finansal bir kurum olmayıp, temel amacı ihracatın çeşitlendirilip arttırılmasına yönelik hizmet desteği sağlamaktır. Buna rağmen, Kaznex Invest ihracatçı firmaların ihracata yönelik faaliyetleri kapsamında katlandığı maliyetin %50 oranında karşılandığı bir program uyguluyor. Bu program kapsamında geri ödenen maliyetler şunlardır:

- 1) ürünlerin yurtdışında tescili,
- 2) ürünlerin yurtdışında belgelendirilmesi,
- 3) yabancı temsilcilerin ve satış noktalarının tescili,
- 4) ihtisaslaşmış fuarların finanse edilmesi,
- 5) yurtdışında ürün tanıtımı maliyetlerinin karşılanması.

Kaznex Invest finansman desteğini bazı banka ve diğer kurumların vasıtasıyla yapmaktadır. Bunların bazıları ve işlevleri hakkında kısa açıklamaları aşağıdaki gibi verebiliriz.

Kazakistan Kalkınma Bankası esasen finansal bir kurumdur. Rekabetçi ve ihracata yönelik sanayilerin oluşturulması ve modernizasyonu için orta ve uzun vadeli finansman hizmetleri sunmaktadır. Sağlanan kredi tutarı 5 milyon ABD dolarını aşmamaktadır. Bankanın verdiği esas hizmetler şunlardır: kredi verme, acentelik hizmetleri, yatırım bankacılığı ve banka garantileri. İhracat kredisinin minimum değeri 1 milyon ABD doları olup 5 yıllık bir vadede kullanılmaktadır.

İhracat Kredi Sigorta Şirketi; yerli ihracatçıları, dış ticaret işlem süreçlerinde karşılaşılabilecekleri ticari ve siyasi risklere karşı sigortalıyor. Buna ilave olarak, ilk kez yurtdışına ürün ihraç eden üreticiler için kredi sağlamak gibi de bir fonksiyonu mevcuttur. Destekten yararlanmak için, ihracatçı firma onun ürününü ithal edecek firmayla kontrat imzalamalı ve kontratın bir kopyasını kuruma iletmelidir. Daha sonra, sevkiyat gerçekleşikten sonra ihracatçı firma kuruma sevkiyat belgelerini sunmalıdır. Bundan sonra, Sigorta Şirketi gereken miktarda mali desteği ihracatçının hesabına yatırıyor.

İhracat Kredi Sigorta Şirketi yerli ihracatçıların ihracat işlem risklerini sigortalamak yanında Kazakistan'dan Kazakistan menşeli ürün ithal eden yabancı firmalara da kredi desteği sağlamaktadır. Bu kapsamda sağlanan kredinin süresi en fazla 1 yıl vadeli olup, miktarı maksimum 1 milyon ABD dolarıdır.

İhracatçı firmaların kur risklerini en aza indirmek amacıyla 'Damu İş Geliştirme Fonu' isminde bir yapı mevcuttur. Bu fon ürünlerinin %10'dan fazlasını ihrac eden firmaların kur riskini azaltılmaya yönelik sübvansiyon sağlıyor ve kredileri kısmi de olsa garanti altına alıyor.

2.2.2.2. Diğer Kurum ve Kuruluşlar Tarafından Sağlanan Destekler.

Devlet destekleri, yalnız üretimi ve ihracatı değil, aynı zamanda hizmet sektörünü de kapsamaktadır. Bu destekler ihracat süreçlerinden ziyade ihracata yönelik alt yapı niteliğindeki faaliyetleri kapsamaktadır. Esasen bu desteklerle ihracatçı firmaların kendi üretim yapılarına uygun bir program veya araç bulmalarına yardımcı

olma amacı güdülmektedir. Bu bağlamda hem büyük projeler hem de küçük ve orta ölçekli işletmeler için destek programları mevcuttur. Aşağıda örnek olabilecek bazı program ve araçlara yer verilmiştir.

Kalkınma Bankası çeşitli leasing işlemlerini finanse etmektedir. Genelde bu banka farklı üretim sektörlerini teçhizatla temin etmek için kredi ve leasing sağlıyor. Kredilendirme için para devlet bütçesinden veya Ulusal Fondan sağlanılıyor.

Mühendislik ve Teknoloji Transferi Merkezi satın alma, uyum, test ve belgelendirme, tasarım ve prototip oluşturma ve eğitim konularında yardımcı oluyor. İmalat sanayisi üreticileri için modern yönetim ve üretim teknolojilerinin kullanıma sunulması için gereken masrafların %70'ni karşılamakla yetkilendirilmiştir.

'KazAgro' ulusal yönetim şirketi tarımsal sanayiye finansal ve hizmet desteği vermek için kurulmuştur. Mali destek, genelde tarımla uğraşan işletmelere gerekli malzemeleri almak için veriliyor. Hizmet desteği kapsamına ise danışmanlık ve bilgi desteği dahildir. Programlar ve destek araçları şirketin parçası olan kalkınma kurumları tarafından uygulanmaktadır.

Ekonomik Kalkınma ve Ticaret Bakanlığı üst yönetici eğitimini gerçekleştiriyor. Eğitim yabancı uzmanların katılımıyla ülke içinde veriliyor, ama daha sonra yurtdışında staj olanağı da sağlanmaktadır.

Yöresel yürütme organları Astana ve Almatı şehirlerinde talep olan uzmanlık alanlarında, devlet bütçesi sayesinde, eğitim hizmeti vermektedir.

Kazakistan'da ihracat teşvik sistemi daha yeni kurulmaktadır. Bunun için de sistemin çok iyi çalıştığını söyleyemeyiz. Desteklerden yararlananların sayısı hala düşüktür ve yürütülen programlar tüm üretim alanlarını kapsamamaktadır⁹⁸.

---

⁹⁸ Kazakistan Cumhuriyeti Yatırım ve Kalkınma Bakanlığı, 'Kazakistan İhracat Desteği Araçları', İhracatçıya Yardım Amaçlı Yayınlanan Broşür, Astana, 2014, s. 4-29. <file:///C:/Users/ASUS/Downloads/%D0%98%D0%BD%D1%81%D1%82%D1%80%D1%83%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D1%82%D1%8B%20%D0%BF%D0%BE%D0%B4%D0%B4%D0%B5%D1%80%D0%B6%20%D1%80%D1%83%D1%81.pdf>. (10.02.2018).

2.3. Ukrayna İhracat Teşvik Sistemi

2.3.1. Dış Ticaret İlişkileri ve Genel İhracat Yapısı

Ukrayna 24 Ağustos 1991 yılında Sovyeter Birliği'nden ayrılarak, bağımsızlığını ilan etti. Ukrayna, Sovyeter Birliği'nin üçüncü en büyük ekonomisine sahipti. Bunun için, uluslararası arenada bu ülkeden beklentiler çok yüksektir. Ama bağımsızlıktan bu yana iktidara gelen her yeni hükümet ülkenin yüksek ekonomik potansiyelini başarı ile kullanamamıştır. Ekonominin mevcut potansiyelini hayata geçirememesinin nedeni siyasal istikrarını sağlayamamış olmasıdır. Bunda Rusya'nın Ukrayna üzerindeki nüfuzunu kaybetmek istememesi etkili olduğu söylenebilir. Bu istikrarsızlıkta önemli olan bir diğer unsur da iki farklı ekonomik sistem ve kültür arasında kalmasıdır. Bu iki kültürel yapının ülke üzerindeki hakimiyet mücadelesi Ukrayna'nın sürekli batı ve doğu arasında git-geller yaşamasına ve kendine özgü bir gelişme yolunu çizememesinde etkili olmuştur⁹⁹.

Planlı ekonomik sisteme alışmış Ukrayna, bağımsızlığını kazandıktan sonra kapitalist ekonomik sisteme geçişte önemli sıkıntılar yaşamıştır. Bununla birlikte, Ukrayna sanayisi üretimde bir çok diğer Sovyeter Birliği ülkeleri ile bağlantılı olduğu için, bu bağların kopması ülke sanayisini birkaç sene geriye atmıştır. Bağımsızlığın ilanından sonra Ukrayna GSYH'nin %40'ını kaybetmiştir. Bu düşüşte Rusya'nın SSCB döneminde ülkeler arasında kurduğu ekonomik bağımlılık ilişkisinden kaynaklandığı söylenebilir.

Ukrayna ekonomisi 1990'lı yılların sonuna kadar eski rakamları yakalayamamıştır. Ülke için en olumlu dönem 2000'li yılların başından 2008'e kadarki dönem olmuştur. Bağımsızlık ilanından sonraki en önemli ekonomik büyüme de bu dönemde gerçekleşmiştir. Ancak ekonomik başarı, hükümetin aldığı kararlarla veya uyguladığı reformlarla ilişkili olduğunu söylemek yanlış olacaktır. Bu sonucun ortaya çıkmasında etkili olan unsur Ukrayna'nın üretim ve ihracatında önemli yer tutan, özellikle metalürji ve kimyasal ürünlerin uluslararası piyasa fiyatlarında gözlenen önemli artışlardır. 2008 yılında yaşanan küresel ekonomik krizin etkisiyle düşen fiyatlar ekonomik büyümeyi olumsuz etkilemiştir.

⁹⁹ Gençlik Analitik Grubu, *İtög Nezavisimosti Ukraini – Otsutstviye Uverennosti v Buduşem*, 2016, <https://www.planet-kob.ru/articles/4950>. (08.02.2018).

Ekonomik istikrarı olumsuz etkileyen diğer nedenlerden biri de, yaşanan kamu finansman sorunudur. Kısa bağımsızlık döneminde, Ukrayna birkaç kez borç ertelemesi ilan etmek zorunda kalmıştır. Uzun süren müzakerelerden sonra, Maliye Bakanlığı yaklaşık 4 milyar ABD doları civarında dış borcun iptal edilmesine ve 15.6 milyar ABD doları tutarında ödemenin de 4 sene ertelenmesini sağlayabilmiştir. Tüm bu çabaya rağmen, Maliye Bakanlığı'nın verilerine göre, toplam devlet dış borcu 67.1 milyar ABD dolarının altına indirilememiştir. Kıyaslama yapmak için şunu belirtmemiz gerekir ki, 1990'lı yılların başında dış borcun miktarı 0.4 milyar, iç borcu da hesaba katarsak, 3.1 milyar ABD doları idi¹⁰⁰. Finansal istikrar arayışında olan Ukrayna, IMF ile kredi anlaşmaları gerçekleştirmiş ancak hiç birinde yaptığı kredi anlaşmalarının gereklerini yerine getirememiştir¹⁰¹.

Son yıllarda Ukrayna para birimi büyük değer kaybı yaşamış olup, en büyük kayıp 2014-2015 yıllarında gerçekleşmiştir. Yaşanan iç siyasal istikrarsızlıklarla birlikte banka sistemi ciddi kriz içine girmiş, güçlü bir para ikamesi ortaya çıkmış ve devalüasyona mecbur kalınmıştır. Gerçekleştirilen devalüasyon enflasyonist bir sürecin başlamasına neden olmuştur. Bu süreçte enflasyon: 2014 yılında %24.9, 2015'de ise %43.3 seviyelerine ulaşmıştır. Bu, fiyatların 1996 yılından sonra en keskin yükselişi idi. Sonuçta Ukraynalıların harcama gücü azaldı ve ekonomi neredeyse 90'lı yıllara kadar geriledi. Ülke ekonomisinin birçok sektörü krize girdi, vatandaşlar eski yaşam standartlarının altında kalmak mecburiyetiyle karşılaştılar¹⁰².

Bu süreçte ülkenin dış ticaret yapısı ve coğrafi bileşenleri de önemli ölçüde değişime uğramıştır. Bu değişimi aşağıdaki gibi ortaya koymak mümkündür. Bu süreçte Ukrayna dış ticaretinde Doğu ülkelerinin rolü azalarak, Batı'ya bir kayma yaşanmıştır. AB artık Ukrayna'nın esas ticaret ortağı konumuna gelmiştir. Bununla birlikte, ülkeler bazında baktığımız zaman, Rusya ve Çin'in hala ilk sıralarda olduğunu görüyoruz. Aynı

---

¹⁰⁰ *Kakuyu Pribil Natorgovala Ukraina Za 26 Let Nezavisimosti*, 10 Ağustos 2017, <http://dengi.ua/finance/300091-Kakuyu-pribil-natorgovala-Ykraina-za-26-let-nezavisimosti>. (10.02.2018).

¹⁰¹ Jeopolitik Çalışmalar İçin Bağımsız Analitik Merkezi, *Vneşnetorgoviye Otnoşeniya Ukraini: polojeniya, razvitiye, opasnosti i riski*, 16 Mayıs 2014, <http://bintel.com.ua/ru/article/vneshekonom/>. (11.02.2018).

¹⁰² Kapital Dergisi, *Kak İzmenilas Jizn Ukrainsev Za Godı Nezavisimosti*, 22 Ağustos 2016, <https://www.capital.ua/ru/publication/72871-kak-izmenilas-zhizn-ukrainsev-za-gody-nezavisimosti>. (11.02.2018).

zamanda, Rusya ve Ukrayna arasındaki ticari kısıtlamalar nedeniyle her dönem Rusya ve Ukrayna arasındaki ticaret hacmi giderek azalmaktadır.

2016 yılında Ukrayna ürünlerinin esas üç ithalatçısı Rusya (%8.5), Çin (%7.9) ve Mısır (%6.5) olmuştur. Bir sene önce bu üçlü biraz farklı idi: üçüncü sırada %7.3'lük oranla Türkiye yerleşmişti, Mısır ise dördüncü sırada idi. Rusya'nın oranı da daha yüksekti, o dönem Rusya Ukrayna ürünlerinin %11.8'ni ithal ediyordu. 2016 yılında AB ile olan toplam ticaret değeri arttı. BDT ülkelerinin oranı ise aksine geriledi, düşüşün esas nedeni ise Rusya ile olan ilişkilerin kötüleşmesiydi. Ama diğer BDT ülkeleriyle olan ticarete de gerileme gözlenmektedir. Mesela, Beyaz Rusya ve Moldova'dan ithalat artsada, bu ülkelere yapılan ihracat azalmıştır. BDT ülkeleri arasında en büyük düşüş Kazakistan'la gerçekleştirilen ticarete gerçekleşmiştir. 2016 yılında azalma oranı %47.9'a ulaştı. Ukrayna Ekonomik Kalkınma ve Ticaret Bakanlığının açıklamasına göre, Kazakistan da dahil olmakla Kafkasya ve Orta Asya'ya yapılan ihracattaki düşüş yıl başında Rusya tarafından uygulanan transit kısıtlamalarından kaynaklanmıştır¹⁰³.

Ukrayna Devlet İstatistik Komitesi'nin raporuna göre, AB ve Ukrayna arasındaki Ortaklık Anlaşması'nın (1 Ocak 2016) yürürlüğe girmesinden bir yıl sonra, Ukrayna'nın AB'ye ihracatında artış yaşanmıştır. Söz konusu artış oldukça mütevazı olmasına rağmen (+ %3.7), Ortaklık Anlaşması'nın ve özellikle AB ile Ukrayna arasında Serbest Ticaret Alanının kurulması ülke için faydalı olduğu muhakkaktır. Dünyanın diğer bölgelerine yapılan ihracatın azaldığı (%8.9 oranında) bu dönemde, AB ile ticari ilişkilerin güçlenmesi ülke ekonomisi için bir çıkış olmuştur. Sonuçta, Ukrayna toplam ihracatının %37,1'lik kısmını AB ülkelerine gerçekleştirmekte ve bu AB'ni Ukrayna'nın en önemli ticari partneri konumuna taşımıştır. AB ile kurulan serbest ticaret alanının gümrüksüz ticaret imkanı sağlaması sonucunda, ticaret hacmi %8.1 oranında artmıştır. 2014 yılından bu yana Ukrayna'nın AB'ne yaptığı sanayi ihracatının %94.7'si ve gıda ihracatının ise %83.4'ü AB pazarına gümrükten muaf olarak gerçekleştirilmektedir¹⁰⁴.

---

¹⁰³ Kapital Dergisi, *Glavniye Torgoviye Partneri Ukraini – Rossiya i Kitay*, 17 Haziran 2016, <https://www.capital.ua/ru/publication/69332-glavnye-torgovye-partnery-ukrainy-rossiya-i-kitay>. (12.02.2018).

¹⁰⁴ *Torgoviye Otnoşeniya mejdu Ukrainoy i ES*, 6 Kasım 2017, <http://slovakiainvest.ru>. (13.02.2018).

2017 yılında Ukrayna toplam 159 ülke ile ticaret işlemleri gerçekleştirdi: 158 ülkeye mal ihrac edildi ve 155 ülkeden de ithalat yapıldı. 2017 yılının rakamlarına bakarsak, toplamda 43.2 milyar ABD doları tutarında ihracat yapıldı, ithalat ise 49.6 milyara vardı. Bu da Ukrayna'nın 2017 yılını 6.3 milyar ABD doları tutarında ticari açıkla kapatmasına neden oldu. Aynı durum 2018 yılı için de geçerlidir. Bu yılda ihracat hacmi %9 oranında artarak, 47 milyara ulaştı. Aynı zamanda ithalat hacminde de %15'lik bir oranla artım gerçekleşti ve toplam ithalat hacmi 56.8 milyara ulaştı. Böyle bir durumda ticari açık da artarak 9.5 milyar ABD doları seviyesine ulaştı¹⁰⁵.

Her ne kadar ihracat hacminde artış gözlense de son yıllarda ticaret açığı artış göstermektedir. Mesela, 2016 yılının aynı döneminde bu rakam -2.9 milyar ABD dolarına eşit idi se, 2017 yılında artarak -4.6 milyara ulaşmıştır. Devlet İstatistik Kurumu'nun verilerini incelersek, Ukrayna'nın her sene ithal ettiği ürün çeşidinin artırdığını görebiliriz. Tüketici açısından bakıldığı zaman, bu sevindirici bir olaydır. Ancak ekonomi açısından bu hiç de iyi bir durum değil, çünkü ihracat ve ithalat arasındaki fark ithalata doğru kayıyor ve ticaret açığı meydana geliyor. Bunun için yerli ihracatçılar kolay olmayan, ancak umut verici ve talep açısından ilginç piyasalara yönelmeye başlamıştır. Bu dönemde Türkiye'ye yapılan ihracatın miktarı %18.7, Hindistan'a %31.7, Çin'e %1.4 ve Birleşik Arap Emirlikleri'ne %37.3 oranında artmıştır¹⁰⁶.

Ukrayna ihracatında en önemli yeri tutan ürünleri de incelememiz gerekir. Genel olarak, Ukrayna ekonomisi en büyük kazancı metalurji ürünleri (2017 yılı verilerine göre 8.7 milyar ABD doları), tarımsal ürünler (8.1 milyar), yağlar (4.1 milyar), makine imalatı ürünleri (3.8 milyar) ve gıda ürünleri (2.5 milyar) ihracatından elde ediyor. Ancak 2017 yılında kalay (+ %64), çinko (+ %60) ve bakır (+ %158) ihracatı da büyük oranlarda artmıştır. Artış gözüken ürünler tek bunlarla sınırlı kalmamıştır. Örneğin, mineral yakıt ihracatı %56, barut ve patlayıcı ihracatı ise %35 oranında büyüdü. Yurtdışına daha fazla kürk (+ %51), et, balık, tahıl, un ve kimyasal ürünler ihrac

---

¹⁰⁵ *Za God v Ukraine İmport Previsil Eksport Poçti na 10 Milyardov*, 9 Ocak 2019, <https://strana.ua/news/180287-za-2018-hod-v-ukraine-import-prevysil-eksport-na-20-protsentov-ili-9-5-mlrd.html>. (13.02.2018).

¹⁰⁶ *Kakuyu Ukrainskuyu Produktiyu Pokupayut Za Granitsej?*, 27 Ocak 2017, <https://delo.ua/economyandpoliticsinukraine/kakuju-ukrainskuju-produkciju-pokupajut-za-granicej-i-kakie-pers-327484> (13.02.2018).

edilmeye başlandı. Parasal değerine bakarsak, Rusya'yı saymamak şartı ile, en büyük gelir Polonya (2.22 milyar), Türkiye (2 milyar) ve İtalya'dan (1.9 milyar) sağlandı. Ama yine de, bu ülkelerin çoğundan yapılan ithalat ihracatı geride bırakmış ve ticaret açığı verilmiştir.

AB'nin Ukrayna ürünlerine olan ilgisi çeşitli ve bazen de oldukça beklenmeyen bir şekildedir. Mesela, Büyük Britanya'nın Ukrayna'dan ithal ettiği tüm ürünlerin %45'ni izole edilmiş kablolar oluşturuyor. Almanya da Ukrayna'dan genelde kablo, boru ve cevher ithal etmektedir.

2017 yılında Ukrayna en büyük ticaret fazlasını Mısır ve Hindistan'la ticarete sağlamıştır. Mesela, Mısır'dan 62.6 milyon ABD doları tutarında ithalat yapıldı, ihraç edilen ürünlerin değeri 1.5 milyardı. Hindistan'a ise 4.5 milyonluk ithalata karşın 1.8 milyarlık ihracat gerçekleştirilmiştir. İhracatı Geliştirme Bürosunun verilerine göre, Ukrayna'dan, Hindistan'a genelde ayçiçek yağı, buğday, fasülye ve diğer sebzelerin yanında amonyak ve diğer mineral gübre türlerinin de ihracatı yapılmaktadır.

Aslında, Ukrayna'dan tarım ve gıda ürünleri tüm kıtalara ihraç edilmektedir. Ukrayna'da üretilen un geçtiğimiz yılda İsrail ve Filistin, Moldova ve Endonezya, Azerbaycan, Sierra Leone, Angola, Benin, Kamboçya, Ruanda, Nijerya, Libya, Irak ve diğer ülkelere satıldı. Aynı zamanda, ihracata yönelen unun %50'sinden fazlası Kuzey Kore'ye gönderildi. İlgiyi çeken bir ülke de Arjantin'dir. Buraya metalurji ürünlerinden hariç, buzdolabı ve sandalye ihracatı yapılıyor. Japonya'ya en çok tütün ürünleri satılıyor. Gana'ya Ukrayna'dan dondurma, Tanzanya'ya şarap, İsveç'e ise yatlar ihraç ediliyor¹⁰⁷.

Diğer BDT ülkelerinde de gözlendiği gibi Ukrayna da ihracat pazarlarını genişletme çabası içindedir. Bu aslında oldukça anlaşılır bir durum olarak değerlendirilebilir. Çünkü, ekonomik yapı ve sahip olunan teknolojik birikim düzeyi itibariyle birbirine benzer ve ikame özellikleri taşıyan ülkeler arası ticaretin geliştirilmesi oldukça güçtür. Ticaretin gelişebilmesi için ekonomilerin tamamlayıcılık ilişkisi içinde olmaları önemlidir.

---

¹⁰⁷ *İmport Ukraini: Samiye Popularniye i Neojidanniye Tovari*, 27 Aralık 2017, <https://www.segodnya.ua>. (16.02.2018).

Ukrayna ihracat pazarının genişletilmesi ve ihraç ürünlerinin sayısını artırma çabası içindedir. Bu çaba çerçevesinde oluşturduğu teşvik sistemini aşağıdaki gibi açıklamak mümkündür.

2.3.2. İhracat Teşvik Sistemi

Ukrayna’da ihracatı artırma yönünde yapılan teşvik uygulamaları ve genelde teşvik sisteminin kendisi birçok Avrupa ülkesinden geride kalmaktadır. Dünya bazında teşvik sistemi denildiği zaman, esas 4 teşvik aracı akla geliyor: hizmet veya servis desteği, kredi ve finans desteği, vergi ve gümrük işlemlerinde destek, yasama ve altyapı desteği. Ukrayna’da sadece kredi ve finans desteği konusunda yapılan bazı uygulamalar mevcuttur. Diğer araçlarda da bazı uygulamalar yürütülüyor, ama onların önemi o kadar azdır ki, ihracatı çok cuzi bir şekilde etkiliyor.

Ukrayna’da kredi ve finansal teşvik uygulamaları 2000 yılında başlamıştır. Akabinde kredi finansal teşvik uygulamaları ‘2000-2004 yılları için “Ekonomik Strateji” programının gündemine girmiştir. Bu programda, teşvik uygulamalarının genelde yüksek teknoloji ürünlerini desteklemeye yönelik olacağı belirtilmiştir. Bu yönde devlet ihracat kredisi, kredi sigortası ve devlet teminatı içeren bir teşvik programı üzerinde durmuştur. 26 Ekim 2001 tarihinde Ukrayna Bakanlar Kurulu, aşağıda çerçevesi verilen, ihracat teşvik programını onaylamıştır¹⁰⁸. Buna göre,

- 1) ihracatın teşviki için üreticilere kredi kuruluşları tarafından orta ve uzun vadeli krediler sağlanacaktır;
- 2) dış ekonomik risklere karşı korunmak için devlet, ticari bankalar ve finans kuruluşları tarafından ihracat kredilerinin sigortalanmasına yönelik tedbirler alacak ve yabancı alıcının yerli üreticiye ödeme yapmama riskine karşı ihracat kredi sigortası uygulayacaktır.

1992 yılında, devletin dış ekonomik faaliyetlerine hizmet etmek amacıyla Ukrayna Devlet İhracat-İthalat Bankası kuruldu. 2000 yılında bu bankanın hukuki yapısında bazı değişiklikler yapıldı ve Ukreximbank gibi faaliyet göstermeye başladı. Banka, dış ticaretin finansmanı konusunda uzmanlaşmış Batı bankalarının yaptığı

---

¹⁰⁸ Vasiliy Furman, ‘Stimulirovaniye Razvitiya Eksporta na Ukraine’, 18 Mayıs 2018, <https://zn.ua/macrolevel/stimulirovanie-razvitiya-ekonomiki-opyt-turcii-i-ukrainskie-realii-284258.html>. (21.05.2018).

görevleri üstlendi, yani ihracatçılara kredi vermeyi esas faaliyet alanı olarak belirledi. Seçilen stratejiye göre, Ukreximbank Ukrayna'nın ekonomik potansiyelinin büyümesi, rekabet gücünün artması, uluslararası entegrasyona katılması için katkıda bulunmalı idi. Fakat pratikte, bu kurumun yetkileri kademeli olarak arttı, ama sadece evrensel bir banka sınırlarını yakaladı. Aynı yıl içinde, Ukrayna Ekonomi Bakanlığı, Maliye Bakanlığı, Dışişleri Bakanlığı ve Ukreximbank tarafından 'Sigorta ve İhracat Kredilendirme Desteği Hakkında' kanun taslağı önerildi ve 28 Kasım 2005 tarihinde kabul edilerek yürürlüğe girmiştir. Kanun, Ukrayna'da ihracat teşvik sistemi için bir mekanizma geliştirdi. Bu mekanizmaya göre, destek devlet bütçesinden yapılacaktı ve aşağıdakileri içeriyordu:

- a) Ukrayna ihracatçılara verilen kredilerin faiz oranlarını kısmen karşılamak;
- b) Ukrayna ihracatçılara yurtdışındaki ihalelere katılım zamanı teminat sağlamak;
- c) Ukrayna ihracatçılara alacaklı bankalar tarafından verilen kredileri sigortalamak.

Ağustos 2008'de Ukrayna Ekonomi Bakanlığı, bir devler şirketinin kurulmasını öngören 'İhracat Sigortası ve Kredisi Hakkında' kanun taslağını yayınladı. Bu taslağa göre, Ukreximbank ihracat kredisi ve sigortası konularında devlet politikasını uygulayacak kurum olarak tayin edildi. Projeyi hazırlayanlar, yabancı alıcıların yerli ihracatçılarla sözleşmelerinden doğan yükümlülükleri yerine getirmemesi halinde ortaya çıkacak kayıpların devlet veya sözügeçen banka tarafından telafi edileceğini planlamışlardır. Projeye göre, Ukrayna ihracatı yılda %3 oranında (yani o dönem yaklaşık 500 milyon ABD doları) artmalıydı, ancak yetkili kurumların bu amaca varmak için nasıl çalışacaklarına ve birbirleriyle nasıl etkileşim kuracaklarına dair bir fikir üretilememiştir. Bu nedenle, sözü geçen kanun taslağı da pratikte tam olarak uygulanamamıştır.

Mart 2009'da yeni bir kanun taslağı hazırlandı. 'Ukrayna menşeli malların (hizmetlerin) ihracatı için devlet destek sistemi' olarak adlandırılan bu kanuna göre, yeni bir kurumun oluşturulması öngörülmüştür. Bu kurum ihracatçılara ve onların müşterilerine kredi vermek, ihracat kredilerini sigortalamak ve aynı zamanda ihracat kredilerinin faiz oranlarını kısmen telafi etmek gibi amaçlarla donatılmıştır.

Diğerlerinden farklı olarak, bu kanun yürürlüğe girmiş ve ekonomide bazı başarıların yakalanmasına imkan sağlamıştır. Program sonucunda, Ukrayna menşeli malların ihracatı yıllık %1 oranında, yani 670 milyon ABD doları değerinde artmıştır¹⁰⁹.

Son olarak, 2016 yılında Ukrayna hükümeti ihracatı teşvik etmek için Ukrayna İhracat Teşvik Ajansını kurma kararı almıştır. Ajansın yetki alanına gıda ürünleri, hafif sanayi malları, makine mühendisliği ürünleri, uçak ve gemi yapımı, nükleer reaktörler, elektrik makineleri ve demiryolu taşımacılığı gibi 15’den fazla ürün türü girmektedir. Ayrıca, ajans gönüllü olarak sigorta işlemlerini üstlenmek, ihracat sözleşmelerini garanti altına almak ve ihracat kredilerindeki faiz oranlarının kısmen telafi edilmesine yönelik programlara katılmak gibi görevler verilmesi planlanmaktadır¹¹⁰. Ancak Ajans henüz ekonomik gerekçelerle faaliyete geçirilememiş olup, 2019 yılı sonuna kadar faaliyete geçirileceği ifade edilmektedir.

Ukrayna ihracatının artırılmasında Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası’nın (EBRD) da rolü büyüktür. 1999 yılından bu yana EBRD dünyanın 28 ülkesinde toplam 12.8 milyar ABD doları tutarında işlem yapmıştır. EBRD sayesinde Ukrayna’nın yerleştiği bölgede hep ihracat finansmanı desteklenmiştir. En son olarak, Kasım 2017’de EBRD Ukrayna’nın tahıl ihracatını artırmak için bir destek programı uygulamaya başlamıştır. Bu programa göre, tahıl ürünlerinin ihracatını yapan şirketlere 20 milyon ABD doları tutarında kredi sağlanması öngörülmüştür. Bu kredi, tahıl ürünlerinin köylerden satın alınması ve depolanması, işletme sermayelerinin karşılanması ve tahıl depolarının genişletilmesi için gerekli ekipmanların alınması için kullanılabilir. Özellikle, tahıl ürünlerinin ihracat öncesi işlenmesine yönelik yatırımların bu kredi vasıtasıyla finanse edilmesi amaçlanmıştır. Daha sonra, Aralık 2017’de EBRD Çin, Japonya, Güney Kore ve Afrika’nın büyük bankalarının temsilcilerini Ukrayna’ya davet etmiş ve yeni iş ortaklıklarının kurulmasına vesile olmuştur¹¹¹.

---

¹⁰⁹ *Ukrayna İhracatını Teşvik Etmek İçin Kullanılan Kredi ve Finansal Araçlar*, 2016, <http://start-olimp.ru/ekonomika/kreditno-finansovye-instrumenty-stimulirovaniya-eksporta-v-ukraine> (18.02.2018).

¹¹⁰ *Ukrayna İhracat Kredi Ajansı*, 30 Ocak 2017, <https://economics.unian.net>. (19.02.2018).

¹¹¹ *Evropeyskiy Bank Rekonstruksii i Razvitiya Videlil 20 Milyonov Dollarov Dlya Stimulirovaniya Ukrainskogo Eksporta*, 11 Kasım 2017, <https://mediavektor.org/11817-ebrr-vydelil-20-mln-dollarov-dlya-stimulirovaniya-eksporta-ukrainskogo-zerna.html>. (20.02.2018).

Tüm yapılanları analiz ettiğimiz zaman, şu kanaate geliyoruz ki, Ukrayna Avrupa'da, ihracatçıların ve yaptıkları ihracatları koruma anlamında en az devlet desteği alan ülkelerden biridir. Eksik bir teşvik sisteminin olması, Ukrayna ürünlerinin dünya piyasalarına çıkışta ve orada tanıtılmasında ciddi engellerle karşılaşıyor. Devletin, yetkili bankalar eliyle hangi koşullarda kredi sağlayacağı hakkında yasalarına hala tam bir açıklık getirilmemiştir. Önümüzdeki yıllarda ihracat faaliyetlerini finanse etmek için devlet bütçesinden ayrılacak para miktarı da belirlenmemiştir. İhracatçıların hangi şekilde vergilendirilmesi gerektiği hakkında da tam bir strateji kurulamamıştır.

2.4. Azerbaycan'ın İhracat Teşvik Sistemi

2.4.1. Dış Ticaret İlişkileri ve Genel İhracat Yapısı

Azerbaycan Cumhuriyeti 1991'de bağımsızlığını yeniden kazandıktan sonra egemenlik haklarını ekonomik alanda da kullanmaya ve bağımsız politika izlemeye başlamıştır. Bu politikaların esas istikameti kapitalist bir ekonomik sistem kurma yönünde olmuştur. Bu çerçevede, özel mülkiyeti esas alan piyasa ekonomisine geçiş ve dünya ekonomisine uyum sağlama amaçlanmıştır.

Bu amaç doğrultusunda gelişmeler iki aşamada incelenebilir. İlk aşama 1991-1995 yıllarını kapsayan ekonomik kaos veya durgunluk dönemidir. Bu aşama, sistem değişiminin beraberinde getirdiği belirsizlikler içerisinde geçmiştir. Bu süreçte devlet otoritesinin tesisi ve mülkiyet haklarının tanımlanması çalışmaları yürütülmüştür.

İkinci aşama ise, 1996 yılından bu yana devam eden makroekonomik istikrar ve dinamik ekonomik gelişme aşamasıdır. 1995'den sonra ekonomide esas amaçlardan biri ülke petrolünün dünya pazarları ile buluşturulmasıydı. Bu maksatla 1996 yılında Bakü – Novorossiysk, 1999 yılında ise Bakü – Supsa ihraç boru hatları kullanıma girdi, bu arada bir de Bakü–Tiflis-Ceyhan ana ihracat petrol boru hattının inşası hakkında kontrat imzalanmış ve bu hatlardan petrol ihracatı başlatılmıştır. Bu süreçte petrol ve gaz sektörü, ekonominin diğer sektörlerinin gelişmesinde anahtar rol oynamıştır.

1996 yılından sonraki gelişmelerle birlikte makroekonomik istikrarın ve sürdürülebilir ekonomik büyümenin sağlanması amacıyla ekonominin tüm sektörlerinde reformlar başlatılmış ve nüfusun yaşam standartlarının iyileştirilmesine yönelik ciddi adımlar atılmıştır.

Girişimciliğin geliştirilmesi, olumlu iş ve yatırım ortamı yaratılması ve petrol dışı sektörel gelişmenin sağlanması amacıyla, yerli ve yabancı yatırımların artırılması iktisat politikasının tipik özelliklerinden biri olmuştur. Uygulanan önlemlerin bir sonucu olarak, Azerbaycan'da girişimciliğin desteklenmesi ülkenin sosyo-ekonomik kalkınmasında özel sektörün rolünü artırmıştır.

Ekonomideki özel mülkiyet haklarının korunması amacıyla yapılan çalışmalar, sürdürülebilir ekonomik kalkınmaya olumlu katkı sağlamıştır. Özelleştirme başladığında, özel sektörün GSYH içindeki payı %10 oranındayken, günümüzde bu oran %83'e ulaşmıştır.

Azerbaycan Cumhuriyeti'nin, başlıca dış ekonomik politikalarından biri de uluslararası finansal yapılarla ilişkiler kurmak olmuştur. Azerbaycan 1992'de Uluslararası Para Fonu, Dünya Bankası, Avrupa Yeniden Yapılanma ve Kalkınma Bankası, İslam Kalkınma Bankası ve 1999'da Asya Kalkınma Bankası da dahil olmak üzere neredeyse tüm etkin uluslararası örgütlere katıldı. Böylece uluslararası ekonomik işbirliklerine taraf bir aktör haline gelerek, uluslararası ekonomik gelişmeleri daha yakından takip edip, uyum sağlama imkanı elde etmiş oldu.

2003-2013 senelerini kapsayan 10 yıllık devirde Azerbaycan'da GSYH oranı 3,4 kat artarken, petrol dışı sektörlerdeki büyüme ise 2,7 kat artış göstermiştir. Petrol ihracat alt yapısının güçlendirilmesi, ülkenin stratejik döviz rezervlerini 30 kat artırarak, 50 milyar dolara ulaşmasını sağlamıştır. İzlenen ekonomik politikalar 1.2 milyon iş yeri açılmasına imkan sağlayarak, işsizliğin %5,2 seviyesine indirilmesinde etkili olmuştur. Bu gelişmelerin sonucunda kişi başına düşen gelir 6,1 kat artarken, yoksulluk %6'ya kadar inmiş ve nüfusun refah düzeyi önemli ölçüde artırmıştır¹¹².

Tablo 15'de 1991-2016 yılları aralığında, yani neredeyse bağımsızlığın ilan olduğundan günümüze kadarki süreçte, toplam dış ticaret cirosu rakamlarla verilmiştir. Bağımsızlığın ilan edildiği ilk senelerde, petrol üretimi hala devam ediyordu ve bütçeye 4 milyar ABD doları gibi bir gelir sağlamıştır. Daha sonra, Rusya'nın çekilmesi petrol üretiminin neredeyse tamamen durmasına ve 1999 yılına kadar dış

¹¹² *Azerbaycan Ekonomisi Hakkında Genel Bilgiler*, 2016, http://azerbaijan.az/portal/Economy/General/generallInfo_01_a.html. (27.09.2017).

ticaret açığının oluşmasına neden olmuştur. 1999 yılında yabancı petrol firmalarıyla imzalanan anlaşmalar sonrasında, petrol üretimi artarak Sovyetler döneminde gerçekleştirilen üretim düzeylerine ulaşmıştır. En önemli artışın küresel krizden önce yaşandığını görebiliriz. 2008 yılında Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattı kullanıma sunuldu ve ihracatta %788.3 oranında çok büyük bir artış yaşanmış ve ancak patlak

Tablo 15. Azerbaycan'ın Dış Ticaret Hacmi (Milyon \$).

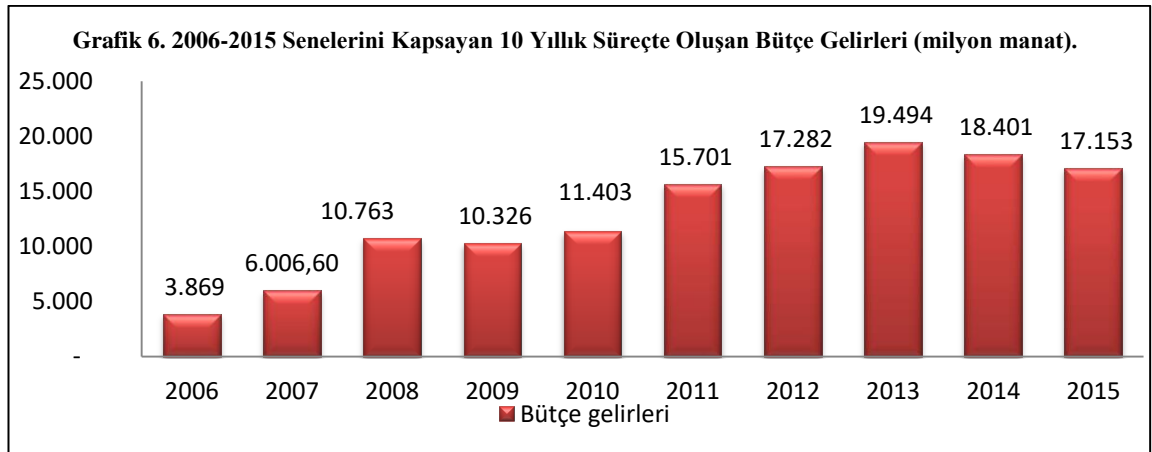
	Toplam	İthalat	İhracat	Denge	Toplam	İthalat	İhracat
1991	4002.2	1881.2	2121.0	239.8	%	%	%
1992	2423.8	939.8	1484.0	544.2	60.6	50.0	70.0
1993	1353.5	628.8	724.7	95.9	55.8	66.9	48.8
1994	1430.6	777.9	652.7	-125.2	105.7	123.7	90.1
1995	1304.9	667.7	637.2	-30.5	91.2	85.8	97.6
1996	1591.9	960.6	631.3	-329.3	122.0	143.9	99.1
1997	1575.7	794.4	781.3	-13.1	99.0	82.7	123.8
1998	1682.6	1076.5	606.1	-470.4	106.8	135.5	77.6
1999	1965.1	1035.9	929.7	-106.2	116.8	96.2	153.4
2000	2917.3	1172.1	1745.2	573.1	148.4	113.1	187.7
2001	3745.3	1431.1	2314.2	883.1	128.4	122.1	132.6
2002	3832.9	1665.5	2167.4	501.9	102.3	116.4	93.7
2003	5216.6	2626.2	2590.4	-35.8	136.1	157.7	119.5
2004	7131.4	3515.9	3615.5	99.6	136.7	133.9	139.6
2005	8558.4	4211.2	4347.2	136.0	120.0	119.8	120.2
2006	11638.9	5266.7	6372.2	1105.5	136.0	125.1	146.6
2007	11771.7	5713.5	6058.2	344.7	101.1	108.5	95.1
2008	54926.0	7170.0	47756.0	40586.0	466.6	125.5	788.3
2009	20824.5	6123.1	14701.4	8578.3	37.9	85.4	30.8
2010	33160.7	6600.6	26560.1	19959.5	106.5	105.0	125.3
2011	44161.7	9756.0	34405.7	24649.7	104.0	145.3	92.6
2012	43813.5	9652.9	34160.6	24507.7	95.5	96.9	95.1
2013	43554.1	10712.5	32841.6	22129.1	102.7	109.1	100.7
2014	39407.5	9187.7	30219.8	21032.1	95.7	85.4	99.0
2015	25809.0	9216.7	16592.3	7375.6	99.9	99.5	100.1
2016	21650.8	8532.4	13118.4	4586.0	92.9	90.1	94.5

Kaynak: Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet İstatistik Kurumu, <https://www.stat.gov.az>

veren küresel kriz Azerbaycan'ı da doğrudan etkilemiştir. Kriz sonrası dönemde istikrar yeniden sağlansa da, uluslararası petrol fiyatlarının aşırı artış göstermemesi bütçe gelirlerinin beklentilerin altında kalmasına neden olmuştur¹¹³.

Aslında 2008 küresel ekonomik krizi sonrasında ortaya çıkan ve günümüzde de halen etkili olan küresel ekonomideki belirsizlik, 2015 sonrasında Çin'in ekonomik büyümesindeki yavaşlamanın etkisiyle de, küresel ekonomik büyümeyi olumsuz bir şekilde etkilemiştir. Küresel ekonomideki bu daralma sonucu, uluslararası petrol fiyatlarındaki düşüş 2014 yılından sonra hızlanmaya başlamış ve 2015 yılında petrolün varil fiyatı 36 ABD doları ile son yedi yılın en düşük seviyesine gelmiştir. Bu durum Azerbaycan da dahil olmak üzere, bir çok petrol ülkesine etkisini göstermiştir.

Petrol fiyatlarındaki düşüşe bağlı olarak bütçe imkanları daralan Azerbaycan da, bütçe açıklarını kapatmak için devalüasyon gerçekleştirmek zorunda kalmıştır. Bunun sonucu olarak GSYH'nin büyüme oranında önemli düşüş gerçekleşmiş ve 2011 yılını dikkate almazsak, 1995 senesinden sonra % 1.1 ile en düşük büyüme oranı yaşanmıştır.

Grafik 6, son on yılda bütçe gelirlerin büyüme çizelgesini göstermektedir. 2009, 2014 ve 2015 yıllarında bütçe gelirlerinde azalma gözlemlenmektedir. Bunun esas nedeni petrol fiyatlarındaki değişimdir. 2015 yılının bütçe gelirleri 19.438 milyon

¹¹³ Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet İstatistik Kurumu, *Azerbayca'nın Dış Ticareti*, 2017, <https://www.stat.gov.az/source/trade/>. (25.01.2018).

Manat olarak öngörülürken, bir önceki yılın aynı dönemine göre yaklaşık 1.2 milyar daha azalarak 17.153 milyon Manat olarak gerçekleşmiştir¹¹⁴.

2017 yılına girerken, petrol fiyatlarında bir canlanma görüldü. Ocak ve Şubat aylarında 50 ABD dolarının üzerine çıkan fiyatlar bütçeye, geçen senenin aynı dönemiyle kıyasla, daha fazla gelirin sağlanmasına neden oldu. Ama sonraki aylarda fiyat yine düştü ve ilk altı ayın sonucunda GSYH oranında %1.3'lük bir gerileme meydana geldi. Bu yılda toplam ihracat hacmi artsa da, fiyatların düşük seviyede kalması devlet bütçesine sağlanan geliri artırmamıştır.

Tablo 16. Azerbaycan İhracatının Coğrafi Dağılımı (%).

Yıllar	Avrupa	Asya	Amerika	Afrika	Okyanusya
1992	54.3	42.8	2.7	0.1	0.1
1993	48.3	51.2	0.4	0.0	0.1
1994	48.8	51.1	0.0	0.0	0.1
1995	42.8	56.9	0.2	0.0	0.1
1996	32.8	66.8	0.4	0.0	0.0
1997	42.7	56.6	0.7	0.0	0.0
1998	48.2	49.0	2.5	0.3	0.0
1999	64.2	28.9	5.7	1.2	0.0
2000	76.4	22.0	1.0	0.6	0.0
2001	79.7	17.6	1.3	1.4	0.0
2002	77.5	19.4	2.9	0.2	0.0
2003	76.9	20.5	2.5	0.1	0.0
2004	63.8	35.3	0.7	0.2	0.0
2005	63.4	34.7	1.0	0.9	0.0
2006	63.4	34.7	1.7	0.2	0.0
2007	37.7	54.4	7.9	0.0	0.0
2008	59.4	23.9	16.3	0.4	0.0
2009	51.9	30.7	16.0	1.4	0.0
2010	59.1	29.7	9.5	1.6	0.1
2011	71.5	18.9	8.6	1.0	0.0
2012	52.9	38.5	6.7	1.8	0.1
2013	54.0	39.9	4.1	2.0	0.0
2014	57.2	35.7	4.6	2.5	0.0
2015	58.0	35.3	4.4	2.3	0.0
2016	49.8	46.1	1.6	2.5	0.0

Kaynak: Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet İstatistik Kurumu, <https://www.stat.gov.az>

¹¹⁴ 2015 Yılında Azerbaycan Ekonomisi - rapor, 2016, <http://caspienbarrel.org/az/2016/02/2015-ci-il-az-baycan-iqtisadiyyatinin-neft-d-n-asililiq-numun-si-kimi-hesabat/>. (25.09.2017).

Küresel ekonomik dalgalanmalara açık bir yapıya sahip olan ihracat pazarlarında coğrafi genişleme sağlamaya çalışmaktadır. Dış ticaret pazarlarındaki coğrafi dağılımı Tablo 16'dan izlemek mümkündür. Azerbaycan, Avrupa ve Asya ülkelerini ana ihracat grubu ülkeler olarak görmektedir. 1999 yılına kadar toplam ihracatın yarıdan fazlası Asya'ya yapılmıyordu. Burada BDT ülkelerinin rolü büyük olup, Rusya, Kazakistan, Özbekistan ve Türkmenistan gibi eski Sovyetler Birliği ülkeleri ana ihracat pazarlarını oluşturmaktaydı. Ancak, 1999 yılında imzalanan petrol anlaşmaları Avrupa'yı Asya'nın önüne geçirmiştir.

Günümüzde Azerbaycan ihracatının %70'inden fazlasını Avrupa piyasalarına gerçekleştirmektedir. Bu durum 2008 krizine kadar devam etti. Tablodan da göreceğimiz gibi, kriz sonrasında Azerbaycan ürünleri, eskiden etkin olmayan, Amerika pazarlarına çıkarılmaya başlandı. 2008 ve 2009 yıllarında Kuzey ve Güney Amerika'nın Azerbaycan ihracatında toplam oranları %16'yı buldu. Afrika'ya da 2008 krizinden sonra ihracatın arttığını söyleyebiliriz. Eskiden bu kıtanın oranı %1'den az idi se, son yıllarda %2.5'u bulunduğu görülüyor. Okyanusya piyasaları ise hala Azerbaycan ihracatçıları tarafından keşfedilmemiştir¹¹⁵.

2017 yılının tamamını incelersek, bu senede Azerbaycan dünyanın 187 ülkesiyle ticari ilişkilere girmiştir: bunlardan 113'ne ürün ihracatı, 180'inden ise ithalat gerçekleştirmektedir. 2017 yılının ilk 10 ayında toplam dış ticaret hacmi 19.4 milyar ABD dolarına ulaşmış olup, bunun 12.5'u ihracat, 6.9 milyarı ise ithalattan oluşmaktadır. Toplam ihracatın %22.9'u İtalya'ya, %12.7'si Türkiye'ye, %5.0'i Rusya'ya, %4.9'u İsrail ve Çek Cumhuriyeti'ne, %4.8'i Çin'e, %4.2'si Gürcistan'a, %4.0'ü Kanada'ya, %3.8'i Portekiz'e, %3.7'si Almanya'ya, %3'ü Hindistan ve Tayvan'a, %2.5'u Endonezya'ya ve geri kalan %20.6'sı ise dünyanın diğer ülkelerine yapılmaktadır. İthalatda ise en etkin ülkelerin Rusya (%17.3), Türkiye (%14.6), Çin (%9.7), ABD (%9.3) ve Ukrayna (%5.2) olduğunu belirtmemiz gerekir. 2017 yılının bir diğer artı yönü de ihracatta petrol dışı sektörün rolünün artmasıdır. Bu yılda bu sektörün

---

¹¹⁵ Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet İstatistik Kurumu, *Azerbaycan'da Ticaret*, 2017, <https://www.stat.gov.az/source/trade/>. (27.01.2018).

oranı, bir önceki yıla kıyasla, %22.8 arttı. Ama yine de, Azerbaycan'ın ihracatında petrol ve petrol ürünlerinin oranları %70-80 seviyelerindedir¹¹⁶.

Buraya kadar yapılan açıklamalarda Azerbaycan ekonomisinin, özellikle ihracat yapısının petrol ve türevi ürünlere dayandığı, ihracat pazarlarında ürün çeşitlenmesine gidemediği gözlenmektedir. Azerbaycan bu durumun farkında olarak ihracatta ürün çeşitlenmesini sağlamak ve tek ürüne bağıllığın neden olduğu küresel krize açık yapısından kurtulmak amacıyla ihracatın teşvikine yönelik çalışmalara ağırlık vermektedir. Bu konuda yapılan çalışmaları aşağıdaki gibi ortaya koyabiliriz.

2.4.2. İhracat Teşvik Sistemi

Birçok eski Sovyetler Birliği ülkeleri gibi, Azerbaycan'da da ihracat teşvik sisteminin gerekli seviyede gelişmediğini söyleyebiliriz. Petrol dışı sektörün geliştirilmesine o kadar da önem verilememiştir. Petrol dışı sektörler gösterilen önemi vurgulama açısından, Tarım Bakanı'nın 2014 yılında yaptığı açıklamayı örnek gösterebiliriz. Bakan bu açıklamada, tarımsal ürünlerin ihracatı için üreticilere devlet yardımı verilmesine tam karşı olduğunu belirtmiştir. Karşı duruşun temel gerekçesi teşvik uygulamalarının, bazı ülke örneklerinde olduğu gibi, olumsuz sonuçlar doğuracağı ve oluşan temellerin sarsılabileceğine olan inancı olmuştur¹¹⁷.

Bu bakış açısı bağımsızlığın kazanılmasından sonra, Azerbaycan ekonomisinin genelde petrol ve doğal gaz ihracatına dayanan bir yapıya mahkum kalmasına neden olmuştur. Bu sektörün GSYH içinde önemli bir paya sahip olması ekonominin kırılgan bir karaktere sahip olması sonucunu doğurmuştur. Dolayısıyla tek bir ürün piyasasına dayalı ekonomik yapıya bağlı yaşanan ekonomik krizler, yönetimi petrol dışı sektörü geliştirmek ve bu alanda ihracatı artırmak için reel adımlar atmaya zorlamıştır.

Bu konuda ilk yasal uygulamalar 2016 yılında gerçekleşti. 18 Ocak 2016 tarihinde Cumhurbaşkanı kararı ile 'Petrol dışı ürünlerin ihracatını teşvik etmek için' işlem başlatıldı; 1 Mart 2016 tarihinde 18 Ocak kararına ilaveler edildi ve ihracatçılara daha fazla yetkiler tanındı; 5 Ekim 2016 tarihinde Cumhurbaşkanı fermanı ile

---

¹¹⁶ *Bu Yılda Oluşan İhracat İstatistikleri*, 13 Aralık 2017, <http://strateq.az/iqtisadiyyat/219589/bu-il-az%C9%99rbaycanin-ixrac-statistikasi.html>. (01.03.2018).

¹¹⁷ Galib Gafarlı, 'Eksportniy Potencial Azerbaycana', Bakü, Bakü Devlet Üniversitesi Degisi, S. 5 (2017), s. 75.

yurtdışında Azerbaycan ürünlerinin tanıtımını yapan firmalara devlet bütçesinden destek verilmesi kararı alındı. Tüm bu karar ve fermanlar ülkenin petrol dışı sektörünü geliştirmeyi amaçlıyordu, çünkü Azerbaycan bu anlamda çok geride kalmıştır. Bu amaçla Bakanlar kurulunun yetkisi altında ihracatta öncelikli ürün ve sektörler belirlenerek destek oranları kararlaştırılmıştır. Bu çerçevede tarım sektörü öncelikli sektör olarak belirlenmiş ve teşvik kapsamına alınmıştır¹¹⁸. Bir sonraki aşamada Cumhurbaşkanı devlet destekleri konusunda Ekonomi Bakanlığı'nı da yetkilendirmiştir. Aynı işleri yapmaya başlayan Bakanlık, öncelikli ürünleri ihraç eden işletmelerin, oransal olarak daha fazla devlet desteğinden yararlanmasını sağlayacak bir sistem oluşturmuştur¹¹⁹.

İhracatı teşvik etme yönünde yapılan bir diğer uygulama 2016 yılında elektronik portalın oluşturulması idi. Portalın esas amacı ülkede üretilen ürünlerin uluslararası platformda tanıtılması ve satışının artırılmasıdır. Bundan başka, portal ihracat potansiyelini güçlendirmeyi, dış ticaret ortakları ile ilişkilerin kurulmasını, uluslararası standartlara uygun yerli ürünleri dış piyasalara çıkarmayı kendine hedef almıştır. Portalda, ülkede üretilen petrol dışı ürünler, ekonominin farklı alanlarında faaliyet gösteren şirketler, yerli ürünlerin ihraç edildiği ülkeler, ihracatta hedef alınan ülkeler ve şirket sertifikaları hakkında tüm bilgilere sahip olmak mümkündür. Portaldan yararlanmak için yerli ve yabancı şirketlerin buraya kayıt yapmaları gerekiyor; daha sonra portalda kendi şirket ve ürünleri hakkında bilgi yayınlayıp ve diğer firmalar hakkında bilgi sahibi olabilirler. Şu anda portal azerbaycanca ve ingilizce hizmet sunmaktadır, ileri zamanda rusca da faaliyet göstermesi planlanıyor¹²⁰.

Aslında petrol dışı sektörlerin geliştirilmesi amacıyla daha önceki senelerde de bazı adımlar atılmış ancak 2016 yılına kadar fazla etkili olamamıştır. Azerbaycan İhracat ve Yatırım Destekleme Vakfı (AZPROMO) kurulması bunlardan biridir. Bu Vakıf Ekonomi Bakanlığı tarafından 2003 yılında yabancı yatırımı çekmek ve petrol dışı sektörde ihracatı teşvik etmek amacıyla kurulan bir kamu-özel kuruluşudur.

---

¹¹⁸ *İhracat Nasıl Desteklenir?*, 14 Mayıs 2015, <http://www.novoye-vremya.com/w45721/.../#.WvKxnYiFPIW>. (03.03.2018).

¹¹⁹ Gafarlı, a.g.e. s. 76-80.

¹²⁰ *Azerbaycan'da Ürün ve Hizmetlerin İhracatını Artırmak İçin Bir Elektronik Portal Oluşturuldu*, 24 Ekim 2016, <https://www.trend.az/business/economy/2676459.html>. (04.03.2018).

AZPROMO, Azerbaycan'a yatırım yapmak isteyen yabancı şirketlere bilgi sağlıyor ve danışmanlık hizmetleri sunuyor. Bununla birlikte, Azerbaycan'da kurulan ve dış piyasalara girmeyi amaçlayan firmalara ortaklık ve destek teklifinde bulunuyor. AZPROMO'nun uluslararası arenada da ilişkileri bulunuyor. Kurum, ayrıca Dünya Yatırım Promosyon Ajansları Birliği'nin (WAİPA) üyesidir. AZPROMO'nun Gürcistan, Avusturya, İtalya ve Çin'de Bakü'deki merkezi ofis tarafından koordine edilen şubeleri olup, bu şubeler ilgili firmalara kısa bir süre içerisinde gerekli hizmeti vermektedir. Bu hizmetleri sunmak için, kurum dünyanın 37 farklı ülkesinde faaliyet gösteren 80'den fazla firma ile anlaşma imzalamıştır¹²¹.

Her ne kadar Azerbaycan petrol dışı sektörlere dayalı bir ihracat yapısı kurma hedefi benimsemiş olsa da aslında ithal ikameci ekonomi politikalarını benimsediğini söylemek yanlış olmayacaktır. Azerbaycan'ın petrol dışı ürün ihracatçılarının 17 Nisan 2017 tarihinde yapılan ilk ulusal toplantısında Cumhurbaşkanı öncelikli olarak iç talebi karşılayacak bir üretim yapısının kurulmasının önemine dikkat çekmiştir. Yerli üretimin ilk önce iç talepleri karşılaması ve daha sonra ihracata yönelmesi gerektiğini söyledi. Yani, ülke içi üretimle ilk önce ithalatın azalması daha sonra yurtdışı piyasalara çıkış gerçekleştirilmesi amaçlanmaktadır. Üretimin artırılması için öncelikle üretim alanlarına yenilik ve gerekli son teknolojilerin getirilmesinin doğru olacağı değerlendirilmektedir. Bu teknolojilerin getirilebilmesi için de ülkeye yapılan yabancı yatırım miktarı artırılmalıdır. Cumhurbaşkanı'nın yaptığı konuşmada, son dönemde bu alanda 130 yabancı yatırımcıya gerekli belgelerin verildiği ve ülke ekonomisine 1 milyar 250 milyon ABD doları değerinde paranın aktarıldığının altını çizmiştir.

Petrol dışı ürün ihracatçılarının ilk ulusal toplantısında, Cumhurbaşkanı silah sanayiinin öncelikli sektör olarak belirlenmesi gerektiğine işaret etmiştir. Silah sanayiindeki gelişmelere bağlı olarak Azerbaycan bütçesi içinde silah satışı gelirlerinin payını arttırdığı ifade edilmektedir. Şu anda, ülkede en son teknolojilere uygun binden

---

¹²¹ Azerbaycan İhracat ve Yatırım Teşvik Vakfı, *Genel Bilgi*, 2018, <http://azpromo.az/ru/about-us/azpromo>. (05.03.2018).

fazla çeşit silah sanayii ürünü üretilmektedir¹²². Bu nedenle savunma silah sanayii alanında önemli devlet destekleri sağlanmaktadır.

Yatırımlar bir tek üretim merkezi olan Bakü'ye değil, aynı zamanda bölgelere de yapılmaktadır. Yabancı sermaye yatırımları lisansa bağlanmıştır. Ancak yabancı yatırımcıların lisans almadaki zorlukları yatırım artışını olumsuz etkilediği gerekçesiyle lisans maliyetleri azaltılarak, süreci hızlandırılmıştır. Bu çerçevede alınması gereken lisansların sayısı 59'dan 37'e indirilerek, lisans karşılığı alınan harçlar düşürülmüş ve prosedür süreci önemli ölçüde azaltılmıştır.

Azerbaycan'ın ekonomik açıdan uluslararası alanda tanıtımını sağlamak, ihracatını artırmak ve 'Made in Azerbaijan' markasını dünyaya tanıtmak amacıyla tanıtım ofislerinin¹²³ yaygınlaştırılması çalışmalarına önem verilmektedir. İlk tanıtım ofisi Beyaz Rusya'nın Minsk şehrinde faaliyete başlamıştır. Bu ofis pazarlama araştırması yapmakta, sergi ve fuarlara katılım sağlamakta, potansiyel alıcıları belirleyerek, onlarla bağlantı kurmaktadır.

Yapılan incelemeler göstermiştir ki, Azerbaycan için petrol dışı ürün ihraç imkanları o kadar da gelişmiş değildir. Ekonomik faaliyet çeşitliliğinin sağlanamamış olması Azerbaycan'da ihracata gerekli önemin verilmesi önünde ciddi bir engel olarak görülmektedir. Ülkenin öncelikli hedefi özellikle tüketim malları piyasasında ithalata bağımlılığın azaltılmasına odaklı olduğu söylenebilir. Tüm be gerekçeler ve önceliklerden hareketle sistematik bir ihracat teşvik yapısının kurulamadığı söylenebilir.

---

¹²² Rauf Nasirov, 'Azerbaycan'ın İhracat Perspektifi İçin Güvenilir Bir Temel', 21 Nisan 2017, <http://www.1news.az/news/nadezhnaya-osnova-vygodnoy-dlya-azerbaydzhana-eksportnoy-perspektivy>. (09.03.2018).

¹²³ Tanıtım ofisleri, Azerbaycan resmi yazışmalarında "Ticaret Evleri" olarak tanımlanmaktadır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE VE SEÇİLMİŞ BAĞIMSIZ DEVLETLER TOPLULUĞU ÜLKELERİ ARASINDAKİ TİCARET POTANSİYELİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

1. Türkiye Ekonomisinin İhracat Teşvik Sistemi ve Potansiyeli

1.1. İhracat Yapısının Genel Görünümü

Türkiye ekonomisi, Cumhuriyetin kurulduğu 1923 yılından sürekli bir değişim ve gelişim içindedir. İlk yıllarda Türkiye dış ticarete bazı kısıtlamalarla yüz yüze kalmıştır. Bu dönemde hükümet Lozan Anlaşması'na ek olarak Ticaret Sözleşmesini imzalamıştır. Bu sözleşmeden sonra, Türkiye'yi kısıtlayan ihracat ve ithalat yasakları ortadan kaldırılmış ve bundan sonra da hükümet ilk kez bir gümrük tarifesini uygulayabilmiştir. Aynı dönemde Türkiye ihracatının büyük kısmını tarım ürünleri oluşturuyordu. Tarım ürünlerinin Türkiye ihracatında ağırlığı 1980'lere kadar devam etmiştir. Bu dönemde ülke ekonomisinde bir sıra değişimler yaşanmış ve 1961-1980 aralığında Türkiye'de planlı ekonomi uygulanmıştır.

1980 yılından sonra Türkiye ihracata dayalı büyüme modeline geçmiştir. Bu değişim, Türkiye ekonomisinin dünya piyasaları ile entegre olmasına imkan sağlamıştır.

Bu dönemden sonra, ülke ihracatında tarım ürünlerinin yerini sanayi ürünleri almaya başlamış ve 2011 yılına gelindiğinde, sanayi ürünlerinin toplam ihracat içindeki payı %90'nın üzerine çıkmıştır¹²⁴. İhracatta ön plana çıkan sanayi ürünleri ise giyim ve konfeksiyon, otomotiv, petrol ürünleri, demir-çelik ve makine sanayii ürünleridir.

Türkiye ihracatını etkileyen bir diğer faktör 1995 yılında AB ile imzalanan Gümrük Birliği Anlaşması'dır. Bu Anlaşmayla Türkiye, AB'nin ortak ticaret politikasının bir üyesi olmuştur. 1996 yılında Gümrük Birliği'nin yürürlüğe girmesiyle birlikte, Türkiye - AB ortaklık ilişkileri güçlenmiş ve bu uluslararası piyasalara girişi kolaylaştırmıştır. Çünkü Türkiye menşeli sanayi ürünlerinin önündeki tarife bazlı ticari engeller ortadan kalkmıştır. Anlaşma şartlarına uygun olarak da Türkiye üçüncü ülkelere karşı Ortak Gümrük Tarifelerini uygulamaya başlamıştır. AB'nin serbest ticaret anlaşmalarını tanıma zorunluluğu gereği Türkiye üçüncü ülkelerle, 16 adedi yürürlükte olan, 28 adet Serbest Ticaret Anlaşması imzalamıştır. Bu anlaşmalar sayesinde, Türkiye üçüncü ülke piyasalarına girişte, AB üyesi ülkelerle rekabet edebilecek duruma gelmiştir. Serbest Ticaret Anlaşmaları'nın imzalandığı ülkelere yapılan ihracatın oranı 2000-2010 yıllarında % 468'lik artış sergilemektedir¹²⁵.

2002 yılından sonra ihracat yeni dönem içerisine girmiştir. İlk 10 yıl içerisinde, yani 2002-2011 yılları aralığında, toplam ihracat hacmi yaklaşık 3.7 kat arttı. 2002'den sonra her sene artış gösteren ihracat rakamları 2007 yılında ilk kez 100 milyar ABD dolarının üzerine çıktı. Bir sonraki senede artış devam etmiş ve rakamlar 132 milyara varmıştır. Ama bu seneden sonra Türkiye de dünyanın bir çok gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeleri gibi küresel krizin etkisi altında kaldı. 2009 yılında ihracat hacminde keskin düşüş yaşandı, ama rakamlar 100 milyar ABD dolarının altına düşmedi. Daha sonra ekonomide yine canlanma yaşandı ve 2012 yılında toplam ihracat hacmi ilk kez 150 milyarın üzerine çıktı. 2015 ve 2016 yıllarında yaşanan düşüş sonrasında 2017'de ekonomik durumun yine nispeten normale döndüğünü aşağıdaki Tablo 17'den görebiliriz.

İhracatın arttığı bu son yıllarda toplam ithalat hacmi oransal olarak daha fazla arttığı için dış ticaret dengesi sürekli açık vermektedir. Tablo 17'ye baktığımız zaman,

¹²⁴ T.C. Ekonomi Bakanlığı, *2023 Türkiye İhracat Strajesi ve Eylem Planı*, 2017 s. 4, http://geka.gov.tr/Dosyalar/o_1adq0ifbp1ic11m4nlc81rpsr178.pdf. (21.01.2019).

¹²⁵ a.g.e., s.5.

ithalatın hep ihracattan daha fazla olduğunu görebiliriz ve bunun sonucunda sürekli ticaret açığı meydana gelmektedir. İthalat rakamlarını ve dış ticaret dengesini

Tablo 17. Yıllara Göre Türkiye Dış Ticareti (Bin \$ ve %).

Yıllar	İhracat (1)		İthalat (2)		Dış Ticaret Dengesi	Dış Ticaret Hacmi	½ (%)
	Değer	Değişim	Değer	Değişim	Değer	Değer	%
1923	50 790	-	86 872	-	-36 082	137 662	58.5
1929	74 827	-15.2	123 558	8.7	-48 731	198 385	60.6
1940	80 904	-18.8	50 035	-45.9	30 869	130 939	161.7
1950	263 424	6.3	285 664	-1.6	-22 240	549 088	92.2
1960	320 731	-9.3	468 186	-0.4	-147 455	788 917	68.5
1970	588 476	9.6	947 604	18.3	-359 128	1 536 081	62.1
1975	1 401 075	-8.6	4 738 558	25.4	-3 337 483	6 139 633	29.6
1980	2 910 122	28.7	7 909 364	56.0	-4 999 242	10 819 486	36.8
1990	12 959 288	11.5	22 302 126	41.2	-9 342 838	35 261 413	58.1
1991	13 593 462	4.9	21 047 014	-5.6	-7 453 552	34 640 476	64.6
1992	14 714 629	8.2	22 871 055	8.7	-8 156 426	37 585 684	64.3
1993	15 345 067	4.3	29 428 370	28.7	-14 083 303	44 773 436	52.1
1994	18 105 872	18.0	23 270 019	-20.9	-5164 147	41 375 891	77.8
1995	21 637 041	19.5	35 709 011	53.5	-14071 970	57 346 052	60.6
1996	23 224 465	7.3	43 626 642	22.2	-20402 178	66 851 107	53.2
1997	26 261 072	13.1	48 558 721	11.3	-22297 649	74 819 792	54.1
1998	26 973 952	2.7	45 921 392	-5.4	-18947 440	72 895 344	58.7
1999	26 587 225	-1.4	40 671 272	-11.4	-14084 047	67 258 497	65.4
2000	27 774 906	4.5	54 502 821	34.0	-26727 914	82 277 727	51.0
2001	31 334 216	12.8	41 399 083	-24.0	-10064 867	72 733 299	75.7
2002	36 059 089	15.1	51 553 797	24.5	-15494 708	87 612 886	69.9
2003	47 252 836	31.0	69 339 692	34.5	-22086 856	116 592 528	68.1
2004	63 167 153	33.7	97 539 766	40.7	-34372 613	160 706 919	64.8
2005	73 476 408	16.3	116 774 151	19.7	-43297 743	190 250 559	62.9
2006	85 534 676	16.4	139 576 174	19.5	-54041 499	225 110 850	61.3
2007	107 271 750	25.4	170 062 715	21.8	-62790 965	277 334 464	63.1
2008	132 027 196	23.1	201 963 574	18.8	-69936 378	333 990 770	65.4
2009	102 142 613	-22.6	140 928 421	-30.2	-38785 809	243 071 034	72.5
2010	113 883 219	11.5	185 544 332	31.7	-71661 113	299427 551	61.4
2011	134 906 869	18.5	240 841 676	29.8	-105934 807	375748 545	56.0
2012	152 461 737	13.0	236 545 141	-1.8	-84 083 404	389 006 877	64.5
2013	151 802 637	-0.4	251 661 250	6.4	-99 858 613	403 463 887	60.3
2014	157 610 158	3.8	242 177 117	-3.8	-84 566 959	399 787 275	65.1
2015	143 838 871	-8.7	207 234 359	-14.4	-63 395 487	351 073 230	69.4
2016	142 529 584	-0.9	198 618 235	-4.2	-56 088 651	341 147 819	71.8
2017	157 019 765	10.2	233 799 619	17.7	-76 779 854	390 819 384	67.2

Kaynak: TÜİK

de Tablo 17’de inceleyebiliriz. Burada altını çizmemiz gereken olay şu ki, hep kriz yıllarında ticaret açığı azalıyor, yani Türkiye yurtdışından daha az ürün ithal ediyor, ama kriz dönemi bittikten sonra ticaret açığı yeniden artmaya başlıyor. Mesela, 1994, 2009, 2015 ve 2016 yıllarının rakamlarına baktığımız zaman, ticaret açığının kriz zamanı azaldığının ve daha sonra yine artışa geçtiğinin şahidi olabiliriz. Ticaret açığının bu kadar yüksek olmasının esas nedeni, Türkiye’nin enerji ihtiyaçlarını dışarıdan karşılamasıdır. Ülkede petrol ve doğal gaz kaynaklarının olmaması, ihracattan gelen tüm kazancın ve daha fazlasının enerji ihtiyacının karşılanması için kullanılmaktadır. Her sene ihracat rakamları artsa da, ithalatın daha hızlı artması ticari açığın büyümesini ve ekonomik istikrarın sağlanmasını zorlaştırmaktadır.

Tablo 17’de altını çizmemiz gereken bir diğer veri de ihracatın ithalatı karşılama oranıdır. Karşılama oranı ihracattan gelen gelirin ithalatın ne kadarını karşıladığını ortaya çıkarıyor. Bu veriyi yüzde şeklinde almak için, ihracat rakamını ithalat rakamına bölüp, sonra da 100’le çarpmamız gerekiyor. Son senelere bakarsak, en iyi rakamın %72.5’le 2009 yılında gerçekleştiğini görüyoruz. Bundan sonra oranda gerileme yaşandı ve hatta % 50’lere kadar düştü. 2016 yılında oran yine %70’in üzerine çıktı ve geride bıraktığımız 2017 yılında % 67.2 ile yine geriledi. Bu da Türkiye’nin dış ticarete hala planlanan durumdan çok daha uzak olduğunu göstermektedir¹²⁶.

Türkiye’nin ihracata konu ana ürünleri ve toplam ihracattaki paylarını Tablo 18 üzerinden değerlendirebiliriz. 2017 yılında toplam ihracat rakamı 157 milyar ABD dolarını aşmıştır. Buradaki ürünleri tarım ve ormancılık, balıkçılık, madencilik, imalat sanayi, elektrik, gaz ve su, toplam ve perakende ticaret, gayrimenkul ve diğer sosyal hizmetler gibi esas gruplara ayırabiliriz. Görüldüğü gibi, imalat sanayisi diğer ürün gruplarını çok geride bırakarak, Türkiye ihracatının temelini oluşturmaktadır. İmalat sanayisinden gelen toplam gelir 147 milyar ABD dolarına ulaşırken, bir zamanlar Türkiye ihracatının esasını sağlayan tarım sektörünün geliri 5 milyar ABD doları seviyelerinde kalmıştır.

---

¹²⁶ Buket Çetin, ‘Türkiye’nin Orta Doğu ve Kuzey Afrika Ülkelerine Yaptığı İhracatın Analizi’, 2014, s. 3, <http://acikerisim.iku.edu.tr/bitstream/handle/11413/1176/Buket%C3%87etinUEK2014.pdf?sequence=1&isAllowed=y>. (23.01.2019).

İmalat sanayi grubunu daha geniş bir şekilde inceleyebiliriz. Tablodan da görülebileceği gibi, burada ağır basan alt gruplar 25.5 milyarla motorlu kara taşıtı, 18.9 milyarla ana metal sanayi, 12.8 milyarla makine ve teçhizat, 14.2 milyarla tekstil ürünleri ve 12.2 milyar ABD doları tutarında giyim eşyası ihracatıdır. Türkiye ihracatında gıda ürünleri ve içecek, kimyasal madde ve ürünler, mobilya, plastik ve kauçuk ürünleri, metal eşya ürünleri ve elektrikli makine ve cihazlar da önemli paya sahip ürün gruplarıdır. Bu veriler Türkiye ekonomisinin ve ihracatının genel olarak imalat sanayisi üzerine yoğunlaştığını göstermektedir.

Tablo 18. Türkiye'nin 2017 yılı İhraç Ürün Dağılımı (Bin \$).

A. Tarım ve ormancılık	5 287 514
B. Balıkçılık	450 702
C. Madencilik ve taşokcakçılığı	3 509 433
D. İmalat sanayi	147 151 132
1. Gıda ürünleri ve içecek	10 678 699
2. Tütün ürünleri	596 563
3. Tekstil ürünleri	14 203 024
4. Giyim eşyası	12 275 945
5. Dabaklanmış deri, bavul, el çantası, saraciye ve ayakkabı	1 129 909
6. Ağac ve mantar ürünleri (mobilya hariç)	759 421
7. Kağıt ve kağıt ürünleri	2 078 939
8. Basım ve yayım; plak, kaset vb.	124 558
9. Kok kömürü, rafine edilmiş petrol ürünleri ve nükleer yakıtlar	4 017 107
10. Kimyasal madde ve ürünler	7 901 570
11. Plastik ve kauçuk ürünleri	6 817 227
12. Metalik olmayan diğer mineral ürünler	3 731 919
13. Ana metal sanayi	18 933 443
14. Metal eşya sanayi (makine ve teçhizatı hariç)	6 787 287
15. Başka yerde sınıflandırılmamış makine ve teçhizat	12 883 509
16. Büro, muhasebe ve bilgi işleme makinaları	164 198
17. Başka yerde sınıflandırılmamış elektrikli makina ve cihazlar	5 326 423
18. Radyo, televizyon, haberleşme teçhizatı ve cihazları	1 828 519
19. Tıbbi aletler; hassas optik aletler ve saat	920 247
20. Motorlu kara taşıtı ve römorklar	25 532 849
21. Diğer ulaşım araçları	3 327 192
22. Mobilya ve başka yerde sınıflandırılmamış diğer ürünler	7 132 584
E. Elektrik, gaz ve su	81 881
F. Toptan ve perakende ticaret	510 085
G. Gayrimenkul, kiralama ve iş faaliyetleri	760
K. Diğer sosyal, toplumsal ve kişisel hizmetler	14 931
Toplam	157 006 438

Kaynak: TÜİK

Türkiye ihracatının coğrafi yapısını ve hangi ülke gruplarının etkin olduğunu ise Tablo 19'dan izleyebiliriz. Tablo 19, Türkiye'nin ülke gruplarına göre yıllık ihracat rakamlarını gösteriyor. Tablodan da görüldüğü gibi, 1995 yılında AB ile imzalanan

Tablo 19. Türkiye'nin Ülke Gruplarına Göre Yıllık İhracatı (Milyon \$).

Ülke grubu	2017	2016	2015	2014	2013	2012	2011
A. Avrupa Birliği	73 914	68 343	63 998	68 514	63 039	59 398	62 589
B. Türkiye Serbest Bölgeleri	1 994	1 821	1 906	2 269	2 412	2 294	2 544
C. Diğer ülkeler	81 097	72 364	77 933	86 825	86 350	90 768	69 772
1. Diğer Avrupa	9 806	9 736	14 141	15 183	14 213	14 166	12 734
2. Kuzey Afrika	7 524	7 755	8 527	9 757	10 041	9 443	6 700
3. Diğer Afrika	4 149	3 650	3 921	3 996	4 103	3 913	3 633
4. Kuzey Amerika	9 700	7 404	7 066	7 292	6 580	6 662	5 459
5. Orta Amerika ve Karayipler	1 170	846	848	938	1 004	769	626
6. Güney Amerika	1 295	1 094	1 309	1 852	2 126	2 191	1 840
7. Yakın ve Orta Doğu	35 338	31 304	31 085	35 383	35 574	42 451	27 934
8. Diğer Asya	11 271	9 684	10 307	11 590	12 016	10 574	10 199
9. Avustralya ve Yeni Zelanda	647	735	619	600	538	490	480
10. Diğer Ülkeler	191	152	105	230	149	105	163
D. Seçilmiş Ülke Grupları							
1. OECD ülkeleri	82 734	77 419	75 368	76 674	68 683	66 289	67 113
2. EFTA ülkeleri	1 638	3 266	6 202	3 795	1 661	2 601	1 887
3. KEİ	15 636	13 078	14 590	19 687	20 367	18 791	17 767
4. EİT	8 105	9 602	9 566	11 716	11 898	16 563	9 291
5. BDT	9 104	7 749	10 568	15 616	16 924	15 074	13 376
6. Türk Cumhuriyetleri	4 165	3 992	5 289	7 107	6 908	5 840	5 039
7. İİT	45 134	41 232	42 737	48 625	49 370	55 218	37 325
Toplam	157 006	142 529	143 838	157 610	151 802	152 461	134 906

Kaynak: TÜİK

KEİ – Karadeniz Ekonomik İşbirliği, EİT – Ekonomik İşbirliği Teşkilatı, BDT – Bağımsız Devletler Topluluğu, İİT – İslam İşbirliği Teşkilatı.

Gümrük Birliği Anlaşması sonucunda ihracatın esas yönünü AB üyesi olan 28 ÷lke oluşturuyor. 2011 yılından günümüze kadar bu rakamlarda artış görüyoruz. 2011 yılında AB'ye toplamda 62 milyar ABD doları tutarında ihracat gerçekteşmişti, 2017 yılında ise bu rakam 73.9 milyara ulaştı. Türkiye serbest bölgelerine yapılan ihracat hacminde ise aksine azalma gözlemleniyor. 2011 yılında 2.5 milyar seviyesinde olan rakam, 2017 yılına gelindiğinde 1.9 milyara gerilemiştir.

Diğer ÷lke gruplarına yapılan ihracatın da artış eğilimi içinde olduğu gör÷lmektedir. 2011 yılından buraya yapılan ihracat hacmi 69.7 milyar ADB doları olarak gerçekteşirken, 2017 yılında bu rakam 81 milyar ABD doları olarak gerçekteşmiştir. Diğer ÷lke gruplarını daha detaylı incelediğimizde, bu artışta Yakın ve Orta Doğu'nun ağır bastığına şahit oluyoruz. 2017 yılında Yakın ve Orta Doğu'ya yapılan ihracat hacmi 35.3 milyar ABD doları olarak gerçekteşmiştir.

Diğer Asya ÷lkeleri de Türkiye ihracatçılarının dikkatini çeken bölgelerden biridir. 2017 yılında buraya yapılan toplam ihracat 11 milyara ulaşmıştır. Türk iş adamlarının ve firmalarının merakını çeken bölgelerden biri de Afrika'nın Kuzeyinde yerleşen Arap ÷lkeleridir. Buraya yapılan ihracat hacmi 2013 yılında 10 milyarla en yüksek rakama ulaşmıştır, ama 2017 yılına geldiğimizde burada bir gerileme yaşandığını anlıyoruz. Aynı durum AB haricinde kalan diğer Avrupa ÷lkeleri için de geçerlidir. Bu ÷lkelere yapılan toplam ihracat son senelerde azalmıştır. 2014'te 15 milyara ulaşan ihracat hacmi, 2017'de 9 milyar ABD dolarına kadar geriledi. Kuzey Amerika, Türkiye ihracatçılarının son dönemlerde giderek daha çok merakını kazanan bölgedir. Bunu her sene artan rakamlar da ispatlamaktadır. Güney Amerika, Karayipler ve Avustralya piyasaları ise Türkiye ihracatçıları tarafından hala etkin bir derecede araştırılmamıştır.

Seçilmiş ÷lke gruplarına baktığımız zaman ise OECD üyesi olan ÷lkelere yapılan ihracatın büyük rakamlara sahip olduğunu görüyoruz. Her sene artan bu rakamlar sonucunda, 2011 yılında 67 milyar ABD Doları olan ihracat, 2017 yılı sonunda 82.7 milyar ABD dolarına ulaşmıştır. Önemli bir oran da İşlam İşbirliği Teşkilatının payına düşüyor. Türkiye İşlam devletlerine 2017 yılında toplamda 45 milyar ABD Doları tutarında ürün ve hizmet ihraç etmiştir. Bir diğer önemli yere sahip olan ise 12 üyesi olan Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütüdür. Burada rakamlar

sürekli dalgalanma içerisindedir. 2011 yılında 17 milyar ABD Doları seviyesinde olan ihracat, 2013'te 20 milyara ulaştı, ama daha sonra düşüşe geçerek, 2017 yılında 15 milyar ABD doları olarak gerçekleşmiştir. BDT ülkelerine yapılan ihracatta da gerileme gözlemlenmektedir. Bunun esas sebebi 2014-2015 yıllarında Rusya ile kötüleşen ilişkiler olmuştur. Çünkü BDT'ye yapılan ihracatın en önemli kısmını Rusya üzerinden transit olarak gerçekleştirilmektedir. Türk Cumhuriyetleri ile birlik kurmak Türkiye'nin en önemli siyasi amaçlarından biri olsa da, buraya yapılan ihracat hacmi bir çok diğer bölgelerin gerisinde kalmaktadır.

Tablo 20. Türkiye'nin Ülke Gruplarına Göre Yıllık İhracatı (%).

Ülke grubu	2017	2016	2015	2014	2013	2012	2011
A. Avrupa Birliği	47.1	48.0	44.5	43.5	41.5	39.0	46.4
B. Türkiye Serbest Bölgeleri	1.3	1.3	1.3	1.4	1.6	1.5	1.9
C. Diğer ülkeler	51.7	50.8	54.2	55.1	56.9	59.5	51.7
1. Diğer Avrupa	6.2	6.8	9.8	9.6	9.4	9.3	9.4
2. Kuzey Afrika	4.8	5.4	5.9	6.2	6.6	6.2	5.0
3. Diğer Afrika	2.6	2.6	2.7	2.5	2.7	2.6	2.7
4. Kuzey Amerika	6.2	5.2	4.9	4.6	4.3	4.4	4.0
5. Orta Amerika ve Karayipler	0.7	0.6	0.6	0.6	0.7	0.5	0.5
6. Güney Amerika	0.8	0.8	0.9	1.2	1.4	1.4	1.4
7. Yakın ve Orta Doğu	22.5	22.0	21.6	22.5	23.4	27.8	20.7
8. Diğer Asya	7.2	6.8	7.2	7.4	7.9	6.9	7.6
9. Avustralya ve Yeni Zelanda	0.4	0.5	0.4	0.4	0.4	0.3	0.4
10. Diğer Ülkeler	0.1	0.1	0.1	0.1	0.1	0.1	0.1
D. Seçilmiş Ülke Grupları							
1. OECD ülkeleri	52.7	54.3	52.4	48.6	45.2	43.5	49.7
2. EFTA ülkeleri	1.0	2.3	4.3	2.4	1.1	1.7	1.4
3. KEİ	10.0	9.2	10.1	12.5	13.4	12.3	13.2
4. EİT	5.2	6.7	6.7	7.4	7.8	10.9	6.9
5. BDT	5.8	5.4	7.3	9.9	11.1	9.9	9.9
6. Türk Cumhuriyetleri	2.7	2.8	3.7	4.5	4.6	3.8	3.7
7. İİT	28.7	28.9	29.7	30.9	32.5	36.2	27.7

Kaynak: TÜİK.

KEİ – Karadeniz Ekonomik İşbirliği, EİT – Ekonomik İşbirliği Teşkilatı, BDT – Bağımsız Devletler Topluluğu, İİT – İslam İşbirliği Teşkilatı

Tablo 19’da verilen rakamların yüzde şeklini ise Tablo 20’de inceleyebiliriz. Buradan da malum oluyor ki, 2017 yılında % 47.1 ile AB ülkeleri Türkiye ihracatının büyük bir kısmını ithal ediyorlar. Dünyanın tüm diğer bölgelerine yapılan ihracat ise, %51.7 ile sadece AB’yi küçük bir oranda üsteliyor. Seçilmiş ülke gruplarının oranlarına baktığımız zaman ise, OECD ülkelerinin payına % 52.7’lik oranla Türkiye toplam ihracatının yarısından fazlası düşüyor. İslam İşbirliği Teşkilatı ülkeleri Türkiye ürünlerinin % 28.7’sini ithal ediyorlar..

Türkiye’nin en çok ihracat yaptığı ülkeleri Tablo 21’e bakarak inceleyebiliriz. Burada Almanya’nın açık ara ileride olduğunu görebiliyoruz. 2011 yılında toplam ihracat hacmi 13.9 milyar ABD dolarına ulaşmıştır. Bundan sonraki senelerde rakamlar benzer şekilde devam etmiştir. 2014 yılında Almanya’ya yapılan ihracat hacmi 15 milyarı bulsa da, sonraki iki senede bu rakamlar yine 13 milyara gerilemiştir. 2017 yılı sonunda yine 15 milyar ABD doları tutarında ihracat gerçekleştirilmiştir.

Tablo 21. Türkiye’nin En Çok İhracat Yaptığı 20 Ülke (Milyon \$).

Sıra	Ülke	2017	2016	2015	2014	2013	2012	2011
1	Almanya	15 119	13 998	13 417	15 147	13 702	13 124	13 950
2	İngiltere	9 604	11 685	10 556	9 903	8 785	8 693	8 151
3	BAE	9 184	5 406	4 681	4 655	4 965	8 174	3 706
4	Irak	9 055	7 636	8 549	10 887	11 948	10 822	8 310
5	ABD	8 654	6 623	6 395	6 341	5 640	5 604	4 584
6	İtalya	8 474	7 580	6 887	7 141	6 718	6 373	7 851
7	Fransa	6 584	6 022	5 845	6 464	6 376	6 198	6 805
8	İspanya	6 302	4 988	4 742	4 749	4 334	3 717	3 917
9	Hollanda	3 864	3 589	3 154	3 458	3 538	3 244	3 243
10	İsrail	3 407	2 955	2 698	2 950	2 649	2 329	2 391
11	İran	3 259	4 966	3 663	3 886	4 192	9 921	3 589
12	Belçika	3 151	2 548	2 557	2 939	2 573	2 359	2 451
13	Romanya	3 139	2 671	2 815	3 008	2 616	2 495	2 878
14	Polonya	3 070	2 650	2 329	2 401	2 058	1 853	1 758
15	Çin	2 936	2 328	2 414	2 861	3 600	2 833	2 466
16	Bulgaristan	2 803	2 383	1 675	2 040	1 971	1 684	1 622
17	Rusya	2 734	1 732	3 588	5 943	6 964	6 680	5 992
18	Arabistan	2 734	3 172	3 472	3 047	3 191	3 676	2 763
19	Mısır	2 360	2 732	3 124	3 297	3 200	3 679	2 759
20	Cezayir	1 712	1 726	1 825	2 078	2 002	1 813	1 470
21	Diğerleri	48 849	45 119	49 442	54 406	50 770	47 181	44 241
Toplam		157 006	142 529	143 838	157 610	151 802	152 461	134 906

Kaynak: TÜİK

Almanya'yı her biri 9 milyar ABD doları civarında İngiltere, Birleşik Arap Emirlikleri (BAE) ve Irak takip etmektedir. İngiltere'ye yapılan toplam ihracatta son 2 seneye nazaran gerileme olduğu gözüküyor. 2015 ve 2016 yıllarında 10 milyarın üzerinde olan toplam ihracat hacminde 2017 yılında 9.6 milyara kadar düşüş yaşanmıştır. Irak'a yapılan ihracat 2011 yılından itibaren hiç artış göstermemiş olup, BAE'ye yapılan ihracatta önemli bir artış gözükmemektedir. BAE'ye gerçekleştirilen toplam ihracat hacmi 2011 yılında 3 milyar seviyesindeyken, düzenli olarak artış göstermiş ve 2017 yılında ihracat hacmi 5 milyardan 9 milyara kadar önemli ölçüde artmıştır.

Sonraki sıraları, her biri 8 milyar ABD dolarının üzerinde olan, ABD ve İtalya tutuyorlar. ABD Türkiye'nin Kuzey Amerika'da en önemli ticari müttefikidir. 2017 yılında bu bölgeye yapılan toplam 9.7 milyarlık ihracatın 8.6 milyarı ABD'nin payına düşüyor. Burada da 2011 yılından sonra her sene artış görmemiz mümkündür. İtalya ise dalgalanmalı bir grafik çiziyor, ihracat hacmi her sene değişiyor, ama 2017 yılında 8.4 milyarla en yüksek rakamını bulmuştur. Türkiye'nin en çok ihracat yaptığı ilk 10 ülke arasında Fransa, İspanya, Hollanda ve İsrail de vardır. Burada dikkat etmemiz gereken ülke İsrail'dir. Son yıllarda siyasi anlamda Türkiye ile ilişkileri pek iyi sayılmayan bu ülke, Türkiye ihracatında kendine ilk 10'da yer buldu.

İkinci 10 ülke grubunda bulunan Avrupa ülkeleri genelde AB üyeleridir. Bunlar Belçika, Romanya, Polonya ve Bulgaristan'dır. AB üyesi olmayan tek Avrupa ülkesi Rusya'dır. Rusya'ya yapılan ihracat rakamlarına baktığımız zaman önemli gerileme olduğunu görüyoruz. Bunun nedeni, bilindiği gibi, 2015 yılında yaşanan 'Uçak Krizi' ve sonrasında ilişkilerin kötüye gitmesidir. Rakamlar da bu durumu ispatlıyor. 2011 yılında 5.9 milyar ABD dolarına ulaşan ihracat hacmi, sonraki iki yılda 6 milyarın üzerine de çıktı. Kasım 2015'de yaşanan krizden sonra, aynı senenin rakamları 3 milyara kadar geriledi. 2016 yılı en büyük düşüşün meydana geldiği senedir. Rusya'ya yapılan toplam ihracat hacmi 1.7 milyara kadar geriledi ve son yılların en düşük sonucunu meydana getirdi. 2017'de durum biraz düzeldi ve ihracat hacmi 2 milyarın üzerine çıktı. Bu grupta diğer Asya ülkelerini de görebiliriz. Bunlar İran, Çin ve Suudi Arabistan'dır. 2011'den sonra İran'la ticari ilişkiler neredeyse hep stabil olarak 3 milyar ABD doları civarlarındaydı. Yalnız 2012 yılında 9 milyar değerinde yüksek bir artış oldu, ama sonrasında rakamlar yine eski seviyesine döndü. Çin'e yapılan ihracat da son

senelerde stabil olarak 2-3 milyara yakındı, ama Suudi Arabistan’a yapılan ihracatta bir gerileme yaşandığını görebiliriz. İlk 20’nin son 2 sırasında Kuzey Afrika’da yerleşen arap ülkeleri, Mısır ve Cezayir vardır. Bu ülkeler Kuzey Afrika bölgesi ile ticarette en önemli paya sahiptirler.

Yukarıda bahs ettiğimiz ülkelerin rakamlarının bir önceki yıla göre değişimine Tablo 22’de yer verilmiştir.

Tablo 22. Türkiye’nin Ülkelere Göre İhracatının Bir Önceki Yıla Göre Değişimi (%)

Sıra	Ülke	2017	2016	2015	2014	2013	2012	2011
1	Almanya	8.0	4.3	-11.4	10.5	4.4	-5.9	21.5
2	İngiltere	-17.8	10.7	6.6	12.7	1.1	6.7	12.7
3	BAE	69.9	15.5	0.5	-6.2	-39.3	120.5	11.2
4	Irak	18.6	-10.7	-21.5	-8.9	10.4	30.2	37.7
5	ABD	30.7	3.6	0.9	12.4	0.6	22.3	21.8
6	İtalya	11.8	10.1	-3.6	6.3	5.4	-18.8	20.7
7	Fransa	9.3	3.0	-9.6	1.4	2.9	-8.9	12.4
8	İspanya	26.3	5.2	-0.2	9.6	16.6	-5.1	10.8
9	Hollanda	7.7	13.8	-8.8	-2.2	9.0	0.0	31.8
10	İsrail	15.3	9.5	-8.6	11.4	13.7	-2.6	15.0
11	İran	-34.4	35.5	-5.7	-7.3	-57.7	176.4	17.9
12	Belçika	23.7	-0.4	-13.0	14.2	9.1	-3.7	25.0
13	Romanya	17.5	-5.1	-6.4	15.0	4.8	-13.3	10.7
14	Polonya	15.9	13.8	-3.0	16.7	11.1	5.4	16.9
15	Çin	26.1	-3.6	-15.6	-20.5	27.1	14.9	8.7
16	Bulgaristan	17.6	42.2	-17.9	3.5	17.0	3.8	8.4
17	Rusya	57.8	-51.7	-39.6	-14.7	4.2	11.5	29.5
18	Suudi Arabistan	-13.8	-8.7	14.0	-4.5	-13.2	33.0	24.6
19	Mısır	-13.6	-12.5	-5.2	3.0	-13.0	33.3	22.6
20	Cezayir	-1.3	-4.9	-12.2	3.8	10.5	23.3	-2.3
	Diğerleri	8.3	-8.7	-9.1	7.2	7.6	6.6	16.7
	Toplam	10.2	-0,9	-8.7	3.8	-0.4	13.0	18.5

Kaynak: TÜİK

İlk önce toplam rakamlara bakarsak görüyoruz ki, iki senelik gerilemenin ardından 2017 yılında toplam ihracat hacmi % 10.2 oranında arttı. Bu senede ihracat oranlarında en büyük artış yaşanan ülkeler % 69.9’la BAE, % 30.7 ile ABD, % 26.3’le İspanya, %23.7 ile Belçika, %26.1 ile Çin ve %57.8 ile Rusya’dır. Irak, İtalya, İsrail, Romanya, Polonya ve Bulgaristan gibi ülkelere de yapılan ihracat hacmi geride bıraktığımız senede belli bir oranda arttı. İran, İngiltere, Suudi Arabistan ve Mısır’a yapılan ihracat hacimlerinde ise düşüş gözden kaçmıyor. En büyük düşüşün % 34.4’lük

oranla İran'ın payına düştüğünü de belirtmemiz gerekir. Tüm bu ülkeler arasında sadece ABD'ye yapılan ihracat oranları son 7 senede hep artış gösterdi. Polonya ve Bulgaristan'a yapılan ihracat oranları da bir sene dışında hep arttı. Ama bunların aksine, son zamanlar İran, Suudi Arabistan, Mısır ve Cezayir'e yapılan toplam ihracat hacmi giderek azalmaktadır. Geri kalan tüm diğer ülkelere yapılan ihracat oranları da, toplam oranlar gibi, iki senenin ardından % 8.3'lük bir oranla artış gördü.

1.2. İhracat Teşvik Sistemi

Türkiye, kuruluşundan günümüze sürekli olarak teşvik uygulamalarına yer vermiş bir ülkedir. Birinci İzmir İktisat Kongresinde temel ekonomik hedef ulusal sermaye birikiminin oluşturulması olarak tanımlanmıştır. Bu hedef doğrultusunda kaynak tahsisinin sağlanması amacıyla yatırım teşvikleri yoğun olarak kullanılmıştır. Yaklaşık 90 yıllık süreçte farklı dönemlerde bazı yapısal değişikliklere uğrayan farklı teşvik sistemleri kurulmuş ve işletilmiştir.

Uluslararası ekonomik sisteme belli ölçüde entegre olan Türkiye ulusal politikalarını şekillendirirken uluslararası ekonominin temel ilke ve kurallarına bağlı kalmaktadır. Bu bağlılık ilişkisinin ihracat teşvik sisteminin oluşmasında da etkili olduğu söylenebilir. DTÖ Kurucu Anlaşmasının 1995 yılında imzalanmasıyla birlikte DTÖ sübvansiyonlar Anlaşması da otomatik olarak kabul edilmiştir. Bu anlaşma, birinci bölümde de açıklandığı gibi, üye ülkelerin teşvik sistemlerini piyasa ekonomisinin işleyişine duyarlı biçimde kurmaları ve işletmeleri zorunluluğu getirmektedir. Bu gereklilikten hareketle Türkiye'nin ihracat teşvik sistemi DTÖ düzenlemeleri ile uyumlu biçimde kurulmuştur.

Türkiye'nin mevcut ihracat teşvik sistemi kullanılan teşvik araçlarından hareketle üçlü bir yapıda incelenebilir. Bunlar; "Mali nitelikli teşvik uygulamaları", "Finansal nitelikli teşvik uygulamaları" ve "Regülasyon içerikli teşvik uygulamaları" olarak gruplandırılabilir. Mali nitelikli teşvikler kamu harcamaları ve vergilerde yapılan ayarlamalar şeklinde kullanılmaktadır. Finansal nitelikli teşvikler ise daha çok para piyasası araçları üzerinde kullanılan teşviklerdir. Bu bağlamda düşük kur politikası, sigorta programları ve düşük maliyetli kredi kullandırılması gibi uygulamaları sayabiliriz. Finansal nitelikli teşvik uygulamaları ağırlıklı olarak Türk Eximbank aracılığı ile kullandırılmaktadır. Türk Eximbank, sevk öncesi ve sonrası olmak üzere

düşük faizli ihracat kredileri, ihracattan doğan alacakların sigortalanması gibi sigorta destekleri sağlamaktadır.

Regülasyon nitelikli teşvik uygulamaları ise ihraç pazarlarına ulaşılması konusunda yaşanan bürokratik engellerin azaltılması amacıyla uygulanan teşvik uygulamaları olarak tanımlanabilir. Bu çerçevede Türkiye’de finansal serbestleştirme ve dış ticaret liberalizasyonu alanında yapılan çalışmaların tümünü regülatif teşvikler kapsamında değerlendirebiliriz. Yine gümrük işlemlerin sadeleştirilip basitleştirilmesi adına getirilen düzenlemeler de bu bağlamda değerlendirilebilir. Örneğin, ekonomik faaliyetlere özel gümrük işlem prosedürlerinin oluşturulmuş olması, ihracatçıların yerinden gümrükleme hakkından yararlanmalarının sağlanması gibi uygulamalar söz konusudur. İlk bakışta önemsiz gibi görünen regülatif teşvik düzenlemeleri devletin, dış ticaret önündeki engellerin kaldırılmasında etkili olmaktadır.

Mali nitelikli teşvik uygulamaları ise yukarıda da ifade edildiği gibi kamu harcamaları ve vergiler üzerinde yapılan ayarlamalardan oluşmaktadır. Bu çerçevede Türkiye önemli destekler sağlayabilmektedir. Örneğin, gümrük beyannameleri üzerinden alınan damga vergisi ihracat beyannamelerinden alınmamaktadır. Özel gümrük rejimi uygulamaları bağlamında kullanılan dahilde işleme rejimi ile tüm gümrük yükümlülükleri ihracat yapma taahhüdü karşılığında teminata bağlanmakta ve ihracatın gerçekleştirilmesi kaydıyla teminatlar iade edilmektedir. Böylece dünya ile entegre olmuş bir üretim yapısının kurulması sağlanabilmektedir.

Türkiye ekonomisinin genel ekonomik ve dış ticaret yapısını bu biçimde ortaya koyduktan sonra seçilmiş bazı BDT ülkeleri ile olan mevcut ticari ilişkileri ve geliştirilebilir yönleri hakkında analizleri aşağıdaki gibi ortaya koyabiliriz.

2. Türkiye – Ukrayna Ticari İlişkileri

Ukrayna, ikinci bölümde de incelendiği gibi BDT ülkeleri arasında Rusya ve Kazakistan’dan sonra en büyük ve sistematik ticaret sistemine sahiptir. Gerek üretim yapısının görece olarak gelişmiş olması ve kapitalist ekonomik sisteme taraf ülkelere fiziki olarak yakın olması Ukrayna’yı potansiyel ticaret yapılabilir ülke konumuna

getirmektedir. Ukrayna ve Türkiye arasındaki mevcut ticari ilişkinin düzeyi ve geliştirilebilir yönleri aşağıda incelenmiştir.

2.1. Türkiye ve Ukrayna Arasındaki Ticari İlişkilerin Gelişimi

Bağımsızlığını ilan ettikten sonra Ukrayna, Batı ve Rusya arasında tercih yapmak durumunda kalmış ve bu da Ukrayna'nın jeopolitik anlamda ne kadar önemli role sahip olduğunun bir göstergesidir. Bunun için de Türkiye devleti her zaman Ukrayna ile arasında iyi bir politik ve ticari ilişkinin oluşmasını amaçlamıştır. İki ülke arasında ilk ticari ilişki 4 Mayıs 1992 tarihinde imzalanan “Ticaret ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması” sonrasında kurulmuştur. Sözü geçen anlaşma 20 Nisan 1994 tarihinde parlamentolar tarafından onaylanarak yürürlüğe girmiştir. Bu anlaşma sonucunda iki ülke arasında Hükümetlerarası Ticari ve Ekonomik İşbirliği Komisyonu'nun (TEİK) kurulmasına karar verilmiştir. Günümüze kadar TEİK'in toplamda 10 Dönem Toplantısı gerçekleştirmiştir. Bu toplantıların tarihleri şu biçimde sıralanmaktadır: 25-27 Kasım 1996 Ankara'da, 13-16 Aralık 2000 Kiev'de, 29-30 Ocak 2002 Ankara'da, 25-26 Şubat 2004 Kiev'de, 5-6 Haziran 2005 Ankara'da, 27-29 Mart 2007 Kiev'de, 25 Mayıs 2010 İstanbul'da, 3-4 Mayıs 2012 Kiev'de, 24-25 Haziran 2013 Ankara'da ve 12-13 Mayıs 2016 Kiev'de. Her Komisyon Toplantısı sonunda bir sıra anlaşmalardan ilave Toplantı Protokolleri de taraflarca imzalanmıştır¹²⁷.

Sözgeçen toplantılardan ilave olarak hükümetler arası ikili ilişkilerde de karşılıklı ticaretin artırılması hedefi canlı tutulmuştur. 2023 yılında ticaret hacminin 20 milyara çıkarılması hedefi doğrultusunda ticaret, güvenlik, askeri ve medya alanlarında işbirliğini artıracak anlaşmalar imzalanmıştır¹²⁸. Türkiye ve Ukrayna arasında bugüne kadar ticari ve ekonomik alanda imzalanan en önemli anlaşmaları şöyle sıralanabilir¹²⁹:

- ❖ Ticari İlişkilerin Geliştirilmesine Dair Protokol;
- ❖ İş Konseyi Kurulmasına Dair Anlaşma;
- ❖ Ticaret ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması;
- ❖ Teknik, Bilimsel ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması;

¹²⁷ T.C. Kiev Ticaret Müşavirliği, *Ukrayna Ekonomik Görünüm Raporu*, 26 Ağustos 2017, s. 32, <http://tuid.org.ua/ukrayna-ekonomik-gorunum-raporu-t-c-kiev-ticaret-musavirliigi>. (27.08.2018).

¹²⁸ Burak Çalışkan, ‘Stratejik Ortaklık: Türkiye-Ukrayna İlişkileri’, 12 Eylül 2017, https://insamer.com/tr/stratejik-ortaklik-turkiye-ukrayna-iliskileri_827.html. (27.08.2018).

¹²⁹ T.C. Kiev Ticaret Müşavirliği, a.g.e., s. 37.

- ❖ Enerji İşbirliği Anlaşması;
- ❖ Uluslararası Karayolu Taşımacılığı Anlaşması;
- ❖ Veterinerlik Alanında İşbirliği Anlaşması;
- ❖ Turizm Alanında İşbirliği Anlaşması;
- ❖ Ticari Deniz Taşımacılığı Anlaşması;
- ❖ Hava Taşımacılığı Anlaşması;
- ❖ Gümrük İşbirliği Anlaşması;
- ❖ Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunmasına İlişkin Anlaşma;
- ❖ Çifte Vergilendirmenin Önlenmesi Anlaşması;
- ❖ Balıkçılık Sektöründe İşbirliğine Dair Anlaşma;
- ❖ Finansal İşbirliği Anlaşması.

Bu anlaşmaların sağladığı iklim içinde gerçekleşen ticari ilişkilerin ulaştığı seviye aşağıdaki gibi açıklanabilir.

2.2. Türkiye ve Ukrayna Arasındaki Ticaret Hacmi ve Niteliği

Bu başlık altında son yıllarda Türkiye ve Ukrayna arasında oluşan ticari ilişkinin hacmi ve daha çok hangi ürünlerin ticaretinin yapıldığı incelenmiştir. Bu konuya ilişkin değerlendirmelerimizi Tablo 23 üzerinden yapabiliriz. Tabloda 2005-2018 aralığını kapsayan 14 yıl içerisinde Türkiye'nin Ukrayna'ya yaptığı ihracat, ithalat, toplam ticaret hacmi ve denge rakamlarına yer verilmiştir.

İlk önce ihracat rakamlarına bakabiliriz. 2005 yılından 2013'e kadar Türkiye'nin yaptığı ihracatın arttığının şahidi oluyoruz. İlk yıllarda 500 milyon ABD dolarına eşit olan ihracat hacmi giderek artış göstermiş ve 2013 yılında 2 milyar ABD dolarına ulaşmıştır. Ukrayna'nın 2014 yıldan itibaren büyük politik sorunlar yaşaması ticaret hacminin daralmasında etkili olmuştur. Ülkede yaşanan siyasi olaylar sonucunda 27 Şubat 2014 tarihinde Rusya hükümeti Kırım'ı kendi kontrolü altına almış, bu da tüm Karadeniz bölgesinde yeni bir dönemin başlamasına sebep olmuştur. Yaşanan tüm bu olaylar Ukrayna'yı hem siyasi hem de ekonomik krizin içerisine sürüklemiş ve ülkede alım gücü bir hayli sarsılmıştır. Bunun sonucunda 2014 yılından sonra Türkiye'nin buraya yaptığı ihracat hacmi 2 milyar ABD dolarının altına gerilemiş ve 2015 yılına kadar azalan ihracat hacminde son 3 senede bir canlanma ortaya çıkmıştır. Ancak, buna

rağmen hala 2013 yılında gerçekleşen 2 milyar ABD dolarındaki ihracat seviyesi yakalanamamıştır¹³⁰.

Tablo 23. Türkiye ve Ukrayna Arasındaki Dış Ticaret Hacmi (Bin \$).

Yıllar	İhracat	İthalat	Hacim	Denge
2005	574 021	2 027 513	2 601 534	-1 453 492
2006	737 668	2 389 591	3 127 259	-1 651 923
2007	972 079	3 650 005	4 622 084	-2 677 926
2008	1 950 343	4 633 417	6 583 760	-2 683 074
2009	952 244	2 126 526	3 078 770	-1 174 282
2010	1 260 423	3 832 744	5 093 167	-2 572 320
2011	1 729 760	4 812 060	6 541 820	-3 082 299
2012	1 829 195	4 394 199	6 223 394	-2 565 004
2013	2 189 244	4 516 332	6 705 577	-2 327 088
2014	1 729 293	4 242 612	5 971 905	-2 513 318
2015	1 121 245	3 448 171	4 569 416	-2 326 925
2016	1 254 053	2 547 401	3 801 454	-1 293 347
2017	1 340 709	2 817 133	4 157 842	-1 476 424
2018*	1 013 945	2 123 772	3 137 717	-1 109 827

Kaynak: TÜİK verilerinden yararlanılarak tarafımızdan oluşturulmuştur.

* 2018 yılı ilk 9 aylık verilerdir.

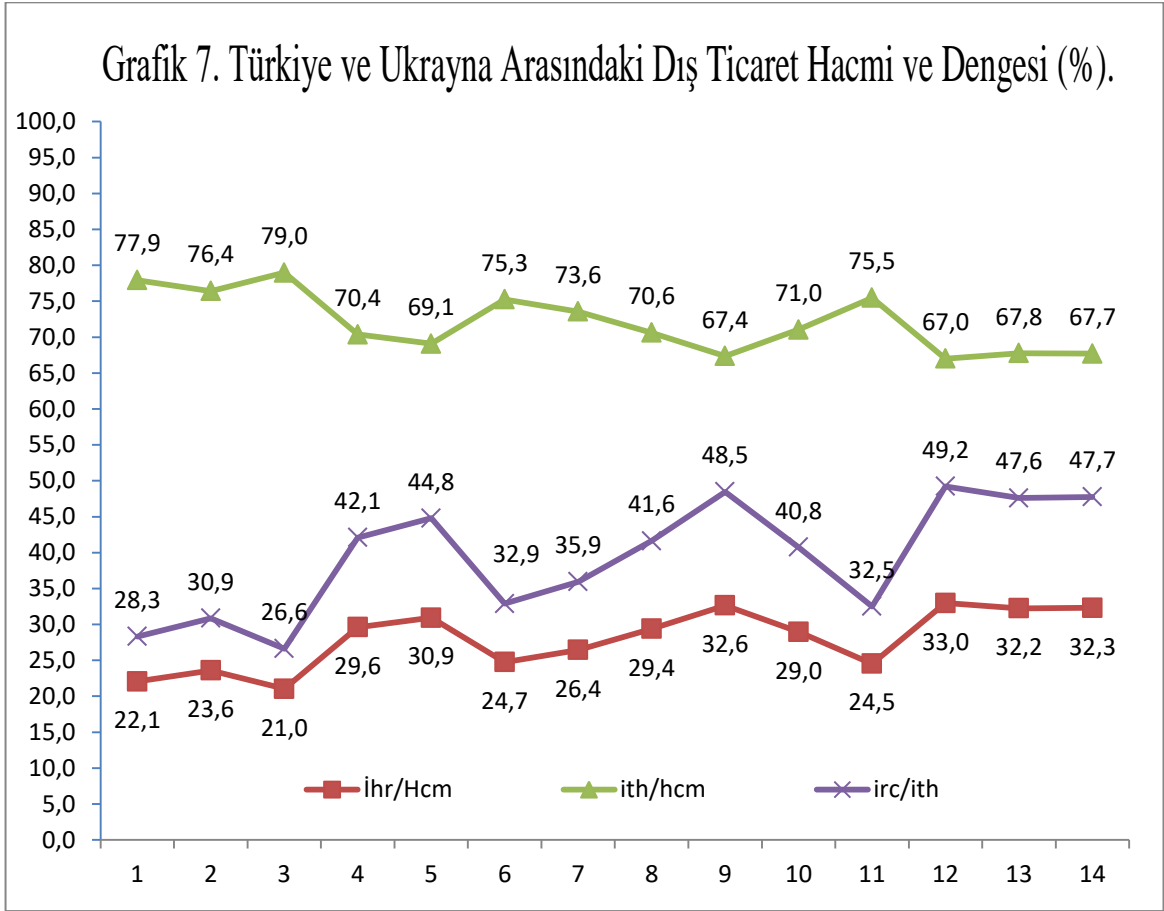
Ukrayna'dan yapılan ithalat hacminde de benzer durum gözükmemektedir. 2005 yılından 2013'e kadar giderek artan rakamlar, bu dönemden sonra düşüşe geçmiştir. 2013 yılında Türkiye'nin toplam ithalatı 4 milyar ABD dolarının üzerine çıkmıştır. Daha sonra ise bu rakamlar 2 milyara kadar gerilemiştir.

Bu arada belirtmemiz gerekir ki, Türkiye'nin Ukrayna ile toplam ticaretinde hep ticari açık sözkonusu olmuştur. Ticaretin en üst seviyeye ulaştığı 2013 yılında Türkiye'nin Ukrayna ile yaptığı ticaret sonucunda oluşan açık 2.3 milyar ABD dolarına ulaşmıştır. Daha sonra ticaret hacmi azaldıkça oluşan ticari açık rakamları da 1.5 milyar Dolara kadar gerilemiştir.

Bu tabloda önem arz eden bir diğer nokta ise iki ülkenin gerçekleştirdiği toplam ticaret hacmi rakamlarıdır. 2005 yılında toplam 2 milyar ABD dolarına eşit olan bu rakam giderek artış gösterdi ve 2013 yılında 6.7 milyara ulaştı. Daha sonra yukarıda da belirtilen nedenlerden dolayı bu rakamlarda da gerileme yaşandı. 2017 yılında ilişkilerin nispeten normalleştiğini görüyoruz ve rakamların da yeniden 4 milyar ABD dolarının

¹³⁰ Burak Çalışkan, Stratejik Ortaklık: Türkiye-Ukrayna İlişkileri, 12 Eylül 2017, https://insamer.com/tr/stratejik-ortaklik-turkiye-ukrayna-iliskileri_827.html. (27.08.2018).

üzerine çıktığı gözüküyor. İki ülke arasındaki mevcut ticaret hacmi iki devletin de hükümetleri tarafından belirlenen hedeflerin daha çok altında olduğu bir gerçektir.

Yukarıdaki Grafik 7’de Türkiye’nin Ukrayna’ya yaptığı ihracatın ve ithalatın toplam iki ülke arasındaki ticaret hacmine oranı yüzdesel olarak verilmiştir. Rakamlar ihracatın hep ithalatın 1/3 civarlarında olduğunu gösteriyor. İhracatta en yüksek yüzde %33 ile 2016 yılında, İthalatta ise en yüksek oran 2007 yılında %79 olarak gerçekleşmiştir. İhracatın ithalata olan oranları ise %26-49 aralığında değişmektedir.

Türkiye’nin Ukrayna ile ticaretinde hangi ürünlerin esas yeri tuttuğunu 2017 yılı bazında inceleyebiliriz. Bu yılda Ukrayna’ya yapılan ihracatın %29’u tekstil ve hazır giyim ürünleri, %14’ü bitkisel ürünler, %10’u taşıt araçları ve %6’sı ise kimyasallardan oluşmaktadır. Aynı yıl içerisinde Ukrayna’dan yapılan ithalatın %46’sı demir ve çelik

ürünleri, %32'si tarım ürünleri, %5'i kimyasallar, %5'i metal cürufu, %1'i ise plastik ve kauçuk ürünleri teşkil etmiştir.¹³¹

Tablo 24. Türkiye'nin Ukrayna'ya En Çok İhraç Ettiği 20 Ürün (2017, bin \$).

Ürün	Değer
Tişört, fanila, atlet, kaşkorse vb. giyim eşyası; pamuktan	36 282
Ayçiçeği tohumu	23 177
Otomobil (silindir hacmi: 1000-1500 cm3)	21 523
Pamuktan diğer örme veya kroşe mensucat; boyanmış	21 446
Mandarin (taze veya kurutulmuş)	20 755
Alaşımli çelik döküntü, hurdaları; paslanmaz çelik	20 163
Dizel/yarı dizel eşya taşımaya mahsus yeni taşıtlar	19 696
Erkek/erkek çocuk için deminden pantolonlar	15 608
Domates (taze veya soğutulmuş)	14 923
Limon (taze veya kurutulmuş)	14 784
Otomobil (silindir hacmi: 1500-1600 cm3)	14 428
Motorin	13 408
Üzüm	12 496
Altından mücevherci eşyası	12 434
Diğer maddelerden merkezi ısıtma kazanları	11 942
Demir/çelikten radyatörler	11 918
Halılar ve diğer yer kaplamaları	11 271
Dokunmamış mensucat	10 663
Portakal	10 325
Plastikten küçük heykeller ve diğer süs eşyası	10 257

Kaynak: TÜİK

Tablo 24'de Ukrayna'ya yapılan ihracatta ilk 20 sırayı tutan ürünler verilmiştir. Burada görüyoruz ki, 2017 yılında ilk sırayı 36.2 milyon ABD doları ile pamuktan hazırlanan tişört, fanila, atlet, kaşkorse ve diğer giyim eşyaları tutmuşlardır. Aynı tabloda otomobil, dizelle çalışan diğer taşıtlar, motorin, kazan ve radyatörler, limon, mandarin, portakal ve üzüm gibi tarım ürünleri de bulunmaktadır.

Tablo 25'de ise Ukrayna'dan Türkiye'ye yapılan ithalatta ilk 20 sırayı tutan ürünler sıralanmıştır. Tabloda da görüldüğü gibi Ukrayna'dan yapılan ithalatı ağırlıklı olarak “demir-çelik”, “tarım ürünleri” ve “kimyasallar” oluşturmaktadır. Bunlardan ilk

¹³¹ T.C. Kiev Büyükelçiliği Ticaret Mişavirliği, *Ukrayna'nı 2017 Yılı Genel Ekonomik Durumu ve Türkiye ile Ekonomik-Ticari İlişkileri*, Haziran 2018, s. 49.

sırayı 276.9 milyon ABD doları değeriyle tohumluk olmayan soya fasulyesi almaktadır.¹³²

Tablo 25. Ukrayna'dan Türkiye'ye İhraç Edilen İlk 20 Eşya (2017 Yılı, Bin \$).

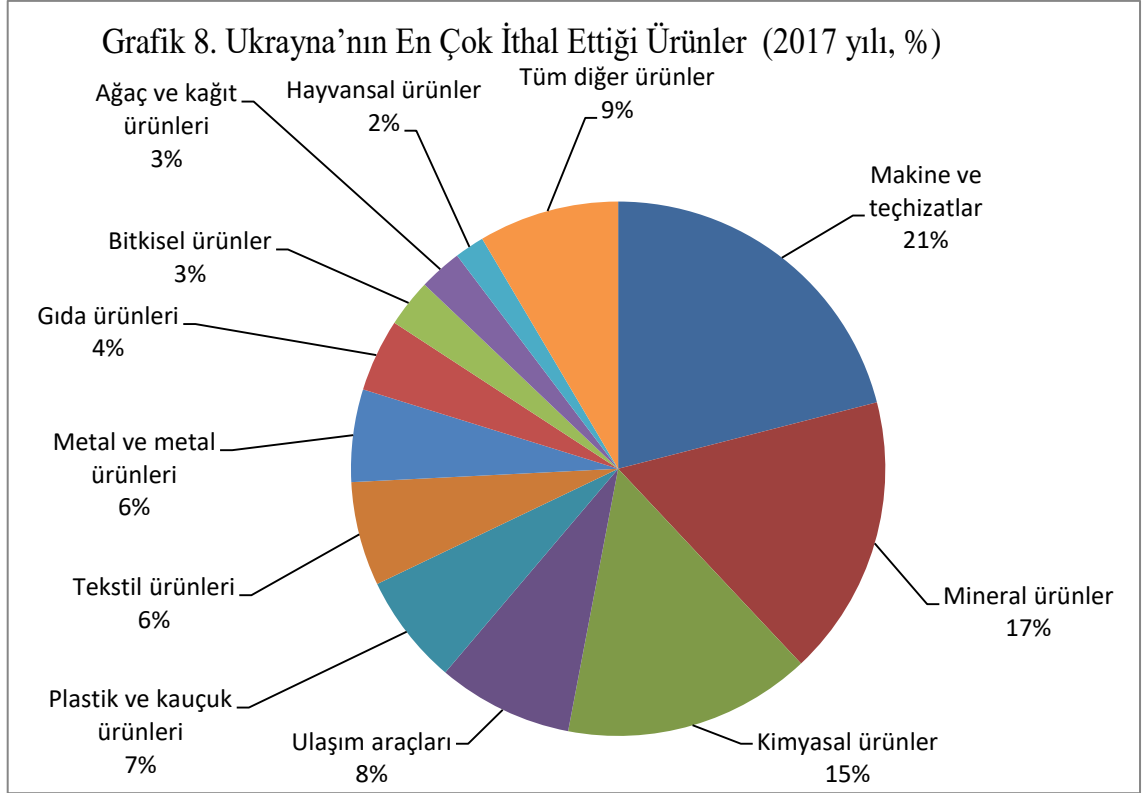
Ürün	Değer
Soya fasulyesi	276 960
Ferro-siliko-manganez	236 095
Demir veya çelikten yarı mamuller (kalınlık >130 mm)	166 885
Ayçiçeği tohumu yağı	146 870
Demir veya çelikten sürekli döküm levha bloklar	112 511
Demir cevherleri	104 530
Demir veya çelikten yarı mamuller (kalınlık <=130 mm)	99 308
Çam ağacından diğer kereste	93 115
Adi buğday; tohumluk olmayan	90 832
Kepekler; buğdaydan nişasta	85 779
Ayçiçeği tohumu yağı üretiminden artakalan katı atıklar	73 814
Demir veya çelikten yassı mamuller (kalınlığı <3 mm)	69 983
Sürekli döküm kültükler	56 314
Demir veya çelikten yassı mamuller (kalınlığı >3=<4.75mm)	53 820
Mısır	52 689
Alaşımız dökme demir	52 104
Rafine edilmiş elektrolitik bakırdan katotlar ve parçaları	51 012
Diğer döküntü ve hurdalar	46 183
Üre	42 580
Demir veya çelikten yassı mamuller (kalınlığı =>5 mm)	42 525

Kaynak: TÜİK

2.3. Ukrayna'nın Toplam İthalatı ve Türkiye'nin İthalattaki Payı

2017 yılında Ukrayna toplam 37.8 milyar ABD doları değerinde ithalat gerçekleştirdi. Bu rakam bir kaç önceki senenin gerisinde kalmıştır. Böyle bir durumun esas nedeni olarak, Ukrayna'nın son senelerde yaşadığı büyük siyasi sorunları gösterebiliriz. Grafik 8 Ukrayna'nın 2017 yılında yurtdışından en çok hangi ürünleri satın aldığını gösteriyor.

¹³² *Torgovlya Mejdu Ukrainoy i Turciyey: Pşenitsa, Med, Orehi*, 5 Nisan 2017, <https://fakty.com.ua/ru/ukraine/ekonomika/20160405-1580613/>. (27.08.2018).

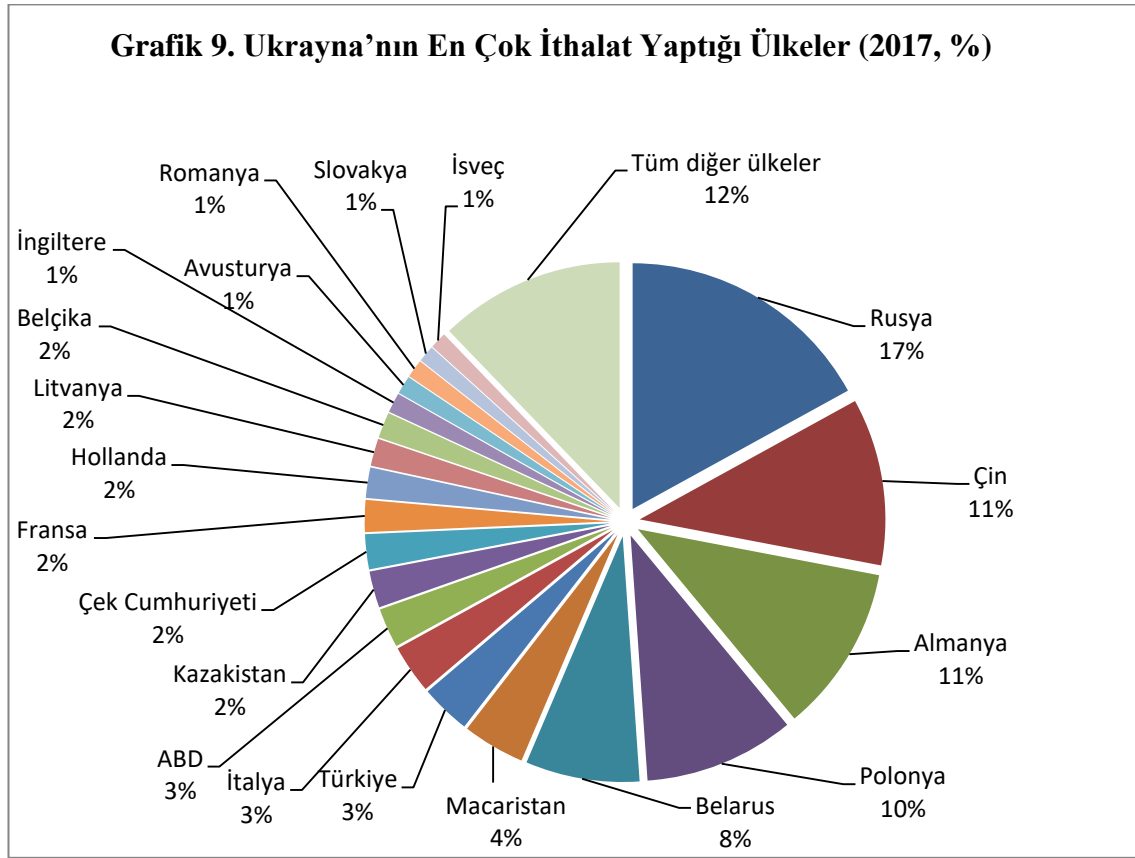

Grafik incelendiğinde % 21'lik oranla makina ve teçhizatın Ukrayna tarafından en çok ithal edilen eşya olduğu görülmektedir. Bu ürün grubu genelde tüm eski Sovyetler Birliği devletlerinin en çok ithal ettiği gruptur. İkinci sırada % 17'lik oranla mineral ürünlerin olduğunu görüyoruz. Bu grupta 3 esas ürün öne çıkmaktadır: petrol ürünleri (toplam ithalatın %8.7'i), kömür (%2.9) ve doğalgaz (%2.5). Ukrayna'ya mineral ürünlerin esas tedarikçisi, siyasi ilişkilerin kötü olmasına rağmen, Rusya'dır. İthal edilen ürün grupları arasında üçüncü sırayı %15'lik oranla kimyasal ürünler alıyorlar. Dördüncü sırada ise %8.2'lik oranla ulaşım araçları yerleşiyor. Bu grubu alt kategorilere bölersek, %3.3 ile araba, %1.4 ile traktör ve %0.95 ile araç yedek parçaları olduğunu görürüz. Sonrasında ise sırasıyla plastik ve kauçuk ürünleri (%6.7), tekstil ürünleri (%6.3), metal ve metal ürünleri (%5.6), gıda ürünleri (%4.4), bitkisel ürünler (%2.9), ağaç ve kağıt ürünleri (%2.6) ve hayvansal ürünler (%1.8) tutuyorlar¹³³.

Ukrayna'nın bu genel ithalat yapısı içinde Türkiye tarafından Ukrayna'ya ihracat potansiyelini değerlendirebiliriz. Bu durumda Tablo 24'e bakarak, Ukrayna ithalatında

¹³³ *Ekspor i İmport Ukraini*, 30 Kasım 2018, <https://atlas.media.mit.edu/ru/profile/country/ukr/>. (25.01.2019).

hangi ürünlerin Türkiye tarafından tedarik edilebileceğini görebiliriz. Tabloda verilen 20 ürünü genel olarak makine ve teçhizat, ulaşım araçları, tekstil ve gıda ürünleri gruplarına ait edebiliriz. Grafik 8’den de anlaşılıyor ki, Ukrayna’da bu ürün gruplarına büyük talep var ve ülke içinde bu yönde üretim düşük seviyelerdedir. Türkiye hükümetine bu durumda yerli firmalara Ukrayna ile işbirliğine girerek, dış ticareti artırması için bazı teşvik uygulamalarını oluşturma ve gerçekleştirme görevi düşüyor.

Grafik 9’da Ukrayna’nın 2017 yılında yukarıda sözü geçen ürünleri genel olarak hangi ülkelerden aldığı gösterilmiştir. Burada ilk sırayı %17’lik oran ve 6.27 milyar ABD doları değeri ile Rusya tutuyor. Ukrayna, Rusya’dan genelde mineral, kimyasal, plastik ve kauçuk ve gıda ürünleri ithal etmektedir. Daha sonra Çin (4.21 milyar), Almanya (4.06 milyar), Polonya (3.76 milyar) ve Belarus (2.83 milyar) geliyorlar. Türkiye bu sıralamada Macaristan’dan sonra yedinci sırada yerleşiyor. 2017 yılında Ukrayna’nın Türkiye’den ithalatı 1.34 milyar ABD doları değerinde olmuştur ve bu rakam Ukrayna toplam ithalatının %3.3’lük kısmını oluşturuyor. Türkiye’nin Rusya, Çin ve Almanya gibi büyük devletlerin gerisinde olması normaldir, ancak yerli üretim

sayesinde ve Ukrayna'nın da ihtiyaçlarını göz önüne koyarsak, Polonya, Belarus ve Macaristan gibi devletleri geride bırakmak ulaşılır bir hedef olarak gözükmektedir. Burada, yine de yukarıda belirttiğimiz gibi, hükümetin doğru teşvik uygulamaları oluşturması gerekmektedir.

3. Türkiye – Kazakistan Ticari İlişkileri

3.1. Türkiye – Kazakistan Arasındaki Ticari İlişkilerin Gelişimi

Türkiye Kazakistan'ın bağımsızlığını tanıyan ilk ülke olup, iki ülke arasında diplomatik ilişkiler 2 Mart 1992 tarihinden başlamıştır. Bir sene sonra taraflar, uzun vadeli işbirliği için temel oluşturan önemli bir devletlerarası anlaşma paketi imzaladılar. İlk aşamada, Ankara tarafı Kazakistan'ı 'Türk Dünyası'na' davet ederek, orada esas rolü üstlenmek istemiştir. Zaman içerisinde Kazakistan, Rusya veya diğer devletlerle olan ilişkilerin zarar görmemesine özen göstererek siyasi, ekonomik ve insani alanlarda işbirliğine hazır olduğunu göstermiştir. Her iki ülkenin uluslararası siyaset ve güvenlik alanlarındaki ortak çıkarları, karşılıklı işbirliği önemli ölçüde gelişmiştir. İkili ilişkilerde ciddi sorunların olmaması ve birçok uluslararası konularda da görüş birliğine varılmasına rağmen, Türkiye, Kazakistan dış siyasetinde en öncül role sahip değildir¹³⁴.

İki taraflı ticari ve ekonomik ilişkileri 1990'lı yıllardan bu yana her geçen gün istikrarlı biçimde artmaktadır. Türkiye'nin BDT ülkeleri ile oluşan dış ticaret dengesi bakımından Kazakistan, Rusya ve Ukrayna'dan sonra ilk üçte yer almaktadır. 1998 yılında iki ülke arasındaki ticaret hacmi 300 milyon Dolara ulaşmıştır. Daha sonra bu rakamlar Asya ve Rusya finansal krizleri yüzünden gerilemiş, 1999 yılında 150 milyon Dolara inen ticaret hacmi, 2000 senesinden yine artışa geçerek 206 milyon ABD dolarına ulaştı. 2000'lerin başında, ikili işbirliğini gözle görülür bir şekilde canlandırabilmek için Kazakistan petrolünün Türkiye üzerinden Avrupa'ya taşınmasını öngörmüşlerdir. Bu doğrultuda, Türkiye hükümeti Kazakistan'ı da gerçekleştiren Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattının ortağı olmaya davet edilmiştir. Ancak, Kazakistan tarafı ise buna karşın, alternatif boru hatlarından vazgeçmeyi

---

¹³⁴ Ortalık Haber Ajansı, *Türkiye – Kazakistan Ekonomik İlişkilerinde 26 Yıl*, 2 Mart 2018, <https://orhaajans.com/turkiye-kazakistan-ekonomik-iliskilerinde-26-yil/>. (25.10.2018).

düşünmemiş ve Rusya üzerinden kurulacak diğer bir petrol ihracat hattını kaybetmek istememiştir¹³⁵.

1990'lı yılların sonundan Türkiye ve Kazakistan arasında askeri-teknik işbirliği de gelişme göstermiştir. Dönemin Türkiye Savunma Bakanı, Kazakistan ordusuna bir milyon Türk Lirası değerinde destek sağlamıştır. 2000'lerde ise Türkiye tarafı Kazakistan'a 30 adet kros aracı ve 2 adet de devriye botu gönderdi, daha sonra ise Türkiye, Kazakistan'ın askeri ve özel birimlerini eğitip, donatmayı üstlenmiştir¹³⁶.

2009 yılında Türkiye ve Kazakistan arasında stratejik ortaklık anlaşması imzalanarak, siyasi işbirliği için her yıl toplanan ortak bir stratejik planlama çalışma grubu oluşturulmuştur. Bu iki ülke bir sıra çeşitli uluslararası kurumlar çerçevesinde de işbirliği yapmaktadır. Bu noktada Türk Dili Konuşan devletleri birleştiren üç kuruma özel dikkat göstermek gerekir. Bunlar; Türk Dili Konuşan Devletlerin İşbirliği Konseyi, Uluslararası Türk Kültür Örgütü (TÜRKSÖY) ve Türk Dili Konuşan Devletlerin Parlamenter Asamblesi'dir (TÜRKPAA)¹³⁷. Sosyal ve kültürel ilişkileri güçlendiren bu yapılar aynı zamanda ekonomik ilişkilerin de güçlenmesine önemli katkılar sağlamaktadır. İki ülke arasındaki dış ticaret ilişkileri ekonomik katkıların somut olarak gözlemlendiği alan olarak gösterilebilir. Aşağıda bu ilişki incelenmiştir.

3.2. Türkiye ve Kazakistan Arasındaki Ticaret Hacmi ve Niteliği

Burada ilk önce tablolarla iki ülke arasında oluşan ihracat ve ithalat ilişkileri, toplam ticaret hacmi ve dengesi, daha sonra ise grafiklerin yardımı ile ihracatta ve ithalatta hangi ürünlerin öncül yeri tuttuğu incelenecektir.

Aşağıda, Tablo 26'da Türkiye ve Kazakistan arasındaki dış ticaret hacmi ve dengesi yer almaktadır. Önce ihracat rakamlarını incelersek görüyoruz ki, 2002 yılından başlayarak 2007 yılına kadar Türkiye'den Kazakistan'a yapılan ihracat hacmi düzenli olarak artış göstermiştir. 2002 yılında sadece 160 milyon ABD doları değerinde olan ihracat, 2007 yılında ilk kez 1 milyar Doları aşmıştır. Daha sonra 2008 senesinde dünyada başlayan küresel kriz iki ülke ticaretini kötü anlamda etkilemiştir. 2009 yılında

¹³⁵ *Türkiye – Kazakistan Ticareti*, 23 Ocak 2007, http://www.ekodialog.com/Konular/Avrasya%20Ulkeleri/turkiyekazakistan_ticareti.html. (26.10.2018).

¹³⁶ *Dvustoronniye Torgovo-Ekonomiçeskiye Otnoşeniya Turtsiyi i Kazahstana*, 16 Ekim 2017, <http://kzref.org/2-dvustoronnie-torgovo-ekonomicheskie-otnosheniya-turcii-i-kaz.html>. (26.10.2018).

¹³⁷ *Çem Privilekatelen Rınok Turtsiyi Dlya Kazahstana?*, 13 Nisan 2016, <http://atameken.kz/ru/articles/22328-na-kakie-otrasli-v-kazahstane-nuzhno-delat-stavku>. (26.10.2018).

neredeşye iki kat gerileyen ihracat hacmi, 2010'dan başlayarak nispeten normalleşmiş ve 2014 yılında ihracat hacmi yeniden 1 milyar Doların üzerine çıkmıştır. Ancak, BDT ülkelerini etkileyen 2015 krizi ticaret hacminin yeniden daralmasına neden olmuştur. 1 milyar Doların altına inen ihracat hacmi, hala eski seviyesini yakalayamamıştır.

Tablo 26. 2002-2018 Dönemi Türkiye-Kazakistan Ticaret Hacmi (Milyon \$).

Yıllar	İhracat	İthalat	Hacim	Denge
2002	160	204	364	-44
2003	234	267	501	-33
2004	356	442	798	-86
2005	460	559	1 019	-99
2006	697	994	1 691	-297
2007	1 079	1 284	2 363	-205
2008	971	1 904	2 875	-933
2009	571	792	1 363	-221
2010	616	1 235	1 851	-619
2011	729	2 574	3 303	-1 845
2012	786	3 229	4 015	-2 443
2013	926	2 603	3 529	-1 677
2014	1 019	2 272	3 291	-1 253
2015	742	1 276	2 018	-534
2016	618	851	1 469	-233
2017	730	1 146	1 876	-416
2018	698	1 321	2 019	-623

Kaynak: TÜİK verilerinden yararlanılarak tarafımızdan oluşturulmuştur.

Benzer durum Türkiye'nin Kazakistan'dan yaptığı ithalat açısından da geçerlidir. 2002-2008 döneminde artan ithalat hacmi, küresel kriz sonrası kısa süreliğine düşüş yaşamıştır. 2010 yılından itibaren Türkiye'nin Kazakistan'dan yaptığı ithalat yeniden artmaya başlamıştır. 2011'de 2.5 milyara ulaşan ithalat, 2012 yılında şimdiye kadar olan rekor hacme, yani 3.2 milyar ABD dolarına kadar ulaşmıştır. 2015'de tüm dünya piyasalarında petrol fiyatlarının düşüşe geçmesinden dolayı, Türkiye'nin toplam ithalat hacmi giderek azalmış ve 2016 yılında 1 milyar Doların altına inmiştir.

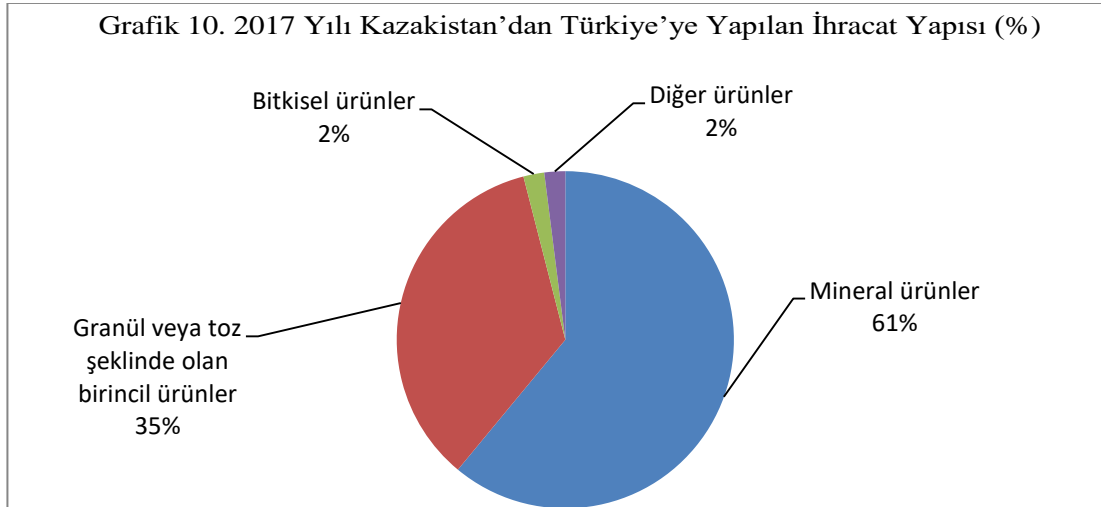
Aynı tabloda iki ülke arasında oluşan toplam ticaret hacmi ve ticari denge rakamlarını da görebiliriz. Toplam hacim, ihracat ve ithalatta olduğu gibi, 2002-2008 yılları aralığında artmış, daha sonra küresel kriz nedeniyle kısa süreliğine iniş geçmiştir. 2010-2014 döneminde yeniden artan toplam hacim, 2012 yılında 4 milyar

Dolar ile rekor seviyeye ulaşmıştır. 2015'ten sonra yeniden düşüş yaşandı ve hatta hacim 2 milyarın altına indi.

Ticaret dengesine bakarsak, dış ticaret hadlerinin Türkiye aleyhine işlediğini görebiliriz. En büyük kayıp 2012 yılında yaşanmıştır. Bu yılda Türkiye'nin Kazakistan'la olan ticarete verdiği açık 2.5 milyar Dolara ulaşmış ve sonraki yıllarda oluşan ticari açık azalarak 500 milyon Doların altına inmiştir.

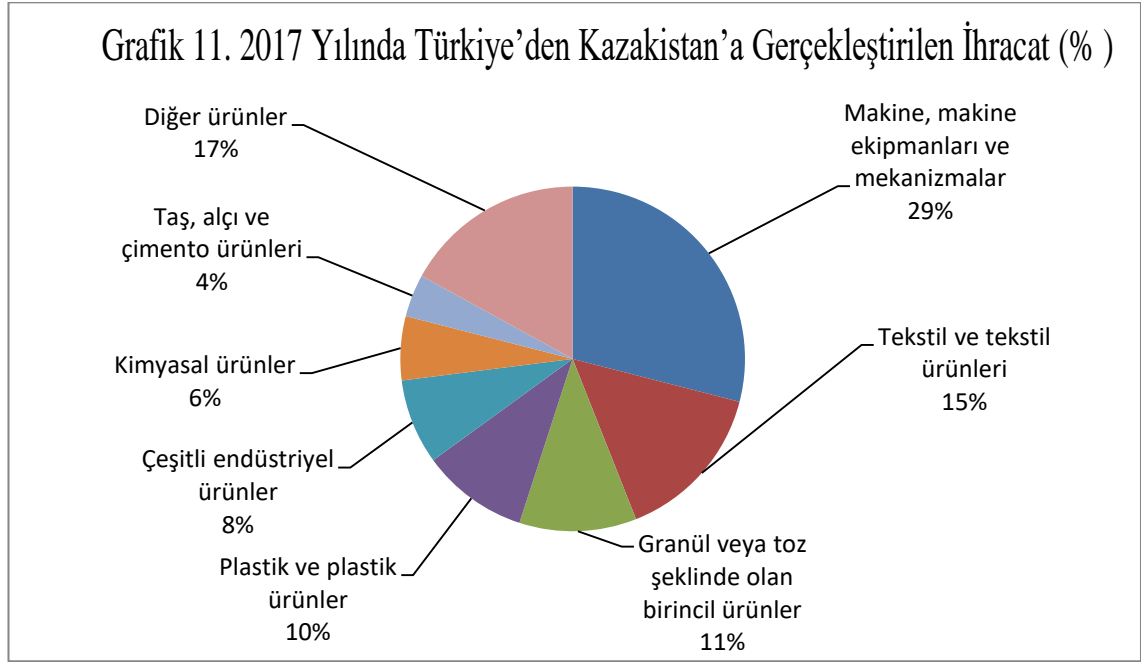
Kazakistan'ın Türkiye'ye ürün ve hizmet ihracatında en büyük pay, mineral ürün ve granül veya toz şeklinde olan hammadde ürünlere aittir. Bunlar petrol, doğal gaz, demir veya demir dışı metaller ve onların cevherleridir. Aşağıda, Grafik 10'da Kazakistan'ın 2017 yılında Türkiye'ye ihracatını yaptığı ürünlerin yüzdeleri verilmiştir.

Grafikte de görüyoruz ki, Kazakistan ihracatının %61'ni mineral ürünler, %35'ni granül veya toz şeklinde olan hammaddeler, %2'sini bitkisel ürünler ve %2'sini de diğer ürünler oluşturuyor. Buradan anlaşılıyor ki, Kazakistan'ın Türkiye'ye yaptığı ihracatın parasal değeri mineral ürünlerin uluslararası piyasalarda alacağı değere bağlıdır.

Türkiye'nin Kazakistan'a yaptığı ihracatın yapısı daha çeşitlidir. Burada en büyük değer 'makine ve makine ekipmanları' ile 'tekstil ve tekstil malzemelerine' aittir. Grafik 11'de görüyoruz ki, 2017 yılında Türkiye ihracatında birinci sırayı %29'luk payla makine, makine ekipmanları ve mekanizmalar alıyor. Daha sonra %15'lik oranla tekstil ve tekstil ürünleri, %11'lik oranla granül veya toz şeklinde olan hammaddeler, %10'luk oranla plastik ve plastik ürünler, %8'lik oranla çeşitli endüstriyel ürünler,

%6'lık oranla kimyasal ürünler, %4'lük oranla taş, alçı ve çimento ürünleri ve %17'lik oranla diğer tüm ürünler geliyorlar¹³⁸.

3.3. Kazakistan'ın Toplam İthalatı ve Türkiye'nin İthalattaki Payı

Kazakistan, güçlü bir ekonomiye ve gelişmiş sanayiye sahip bir ülke değildir. Bu nedenle, enflasyon düzeyini de belirleyen çeşitli malların ithalatına oldukça bağlıdır. Aşağıda, Kazakistan ithalatının temelini oluşturan ürünlerin birçoğu verilmiştir¹³⁹.

1) *Ham petrol.* Kazakistan'ın en fazla ithal ettiği ürünlerden biri bitümlü kaynaklardan elde edilen petrol ve petrol ürünleridir. Bu oldukça geniş kategoriye, akaryakıt, gazyağı, kayganlaştırıcı yağlar, transformatör yağları ve benzerlerini ilave edebiliriz. Bu kategoride ithalatın %86'sı Rusya'nın payına düşüyor. Bir diğer tedarikçi ise, son yılda satışlarını 6 kat artıran Kırgızistan'dır.

2) *Doğalgaz.* Kazakistan'da doğalgaz kaynakları çok az olduğu için, ülkenin 16 bölgesinden sadece 12'sine doğalgaz boru hatları çekilmiştir. Bu eksikliği gidermek için, Özbekistan ve son yıllarda da Türkmenistan'dan doğalgaz ithalatı gerçekleştirilmektedir. Ülkede yıllık yaklaşık 8 milyar metreküp gaz tüketilmekle birlikte ve bunun da 3.5 milyarı ithalatla karşılanmaktadır. Bu kategoride ithalat oranı

¹³⁸ KAZDATA, *Kazakistan i Turtsiya: İmport, Eksport i Torgoviye Otnoşeniya*, 15 Aralık 2017, <https://kazdata.kz/04/2015-12-export-import-kazakhstan-turkey-russia.html>. (26.10.2018).

¹³⁹ *12 Tovarov Kotoriye İmportiruyet Kazahstan*, 6 Eylül 2012, https://vlast.kz/jekonomika/12_tovarov_kotoriye_importiruet_kazahstan-770.html. (26.10.2018).

yaklaşık %45'tir. Ama Kazakistan aynı zamanda doğalgaz ihracatçısı konumundadır. İhracata giden doğalgazın üçte ikisi Ukrayna ve Özbekistan'a satılmaktadır.

3) *Benzin*. Benzinde ikili bir durum gözükmektedir: bir yandan ülkede kullanılan yıllık 3500 bin ton benzinin 700 bin tonu, yani %20'si, ithal ediliyor. Diğer yandan ise, ithal edilen benzin genellikle yüksek oktanlı, yani daha yüksek kaliteli benzindir. Bu alanda %91'lik oranla Rusya birinci, %8'lik oranla ise Kırgızistan ikinci sırayı tutuyorlar.

4) *Tekstil ve giyim ürünleri*. Kazakistan'da hafif sanayinin ne kadar az geliştiğinin bir göstergesi de tekstil ürünlerinin 93 farklı ülkeden ithal ediliyor olmasıdır. Bu kategoride Rusya %31.7'lik oranla birinci, Türkiye %16.72'lik oranla ikinci, Çin %15.58'lik oranla üçüncü, Bangladeş ise %10.47'lik oranla dördüncü sırada yer almaktadırlar. Türkiye'nin genelde tekstil ürünleri ihracatçısı konumunda olduğunu hesaba alırsak, bu alana daha fazla yönelmesi beklenebilir. Bunun aksine, Türkiye'nin Kazakistan'a yaptığı tekstil ihracatında 2017 yılında %23.8 oranında azalma gözlenmektedir.

5) *Siyah metal borular*. Büyük petrol projelerinin uygulanması, ülkede metal borulara olan talebi artırmıştır, bunun sonucunda da bu kategoride ithalat son yıllarda büyük ölçüde artmıştır. Dünyanın 47 ülkesi Kazakistan'a metal boru ihracatı yapıyor. Bu alanda esas tedarikçiler Rusya (%44), İtalya (%15), Çin (%14) ve Almanya'dır (%9).

6) *Cep telefonları ve haberleşme cihazları*. 2017 yılında Kazakistan'ın bu kategorideki fiziksel ithalatı %14.3, parasal ithalatı ise %44.4 oranında arttı. Geleneksel olarak, bu alanda ürünlerin büyük bir kısmı Çin'den (%56) ithal ediliyor. Ama son senelerde Vietnam ile imzalanan serbest ticaret anlaşması sonucunda bu ülkenin oranı %25'e kadar arttı. Üçüncü sıranı yine %5.8'lik oranla Rusya tutuyor.

7) *İlaçlar*. Dünyada en çok talep gören alanlardan biri de tıbbi ürünler ve ilaçlardır. Kazakistan bu kategoride dünyanın 60 ülkesinden ithalat yapmaktadır. 2017 yılında ülkede kullanılan ilaçların %90'nı ithal edilen ürünler olmuştur. Burada, Kazakistan'ın geride kalmayı ortadan kaldıracığı muhtemel değildir, çünkü bu alanda Kazakistan büyük uluslara kıyasla çok küçük kalmaktadır. İlaç ithalatının yarısı sadece 4 ülkenin payına düşüyor: Almanya (%17), Rusya (%11), Fransa (%8) ve Hindistan (%8).

8) *Taze, dondurulmuş ve konserve balık*. Tüm doktorlar ve beslenme uzmanları Kazakistan'da balık tüketiminin Dünya Sağlık Örgütü'nün önerdiğinden birkaç kat daha düşük olduğuna dikkat çekiliyor, Kazakistan'da yılda ortalama 110 bin ton balık tüketiliyor. Tüketim içinde ithalat payı 60 bin ton olup, tüketimin %54'üne karşılık gelmektedir.

9) *Araba, araç ve makineler*. Kazakistan otomotiv endüstrisinin şu an yükselişe geçmesine rağmen, binek otomobilleri en büyük ithalat kategorilerinden biri olmaya devam ediyor. İthalatın yarısından fazlası Rusya'nın payına düşüyor, çünkü dünyanın birçok ünlü markasının bu ülkede fabrikaları bulunmaktadır. Rusya'yı, ithalatın üçte birinden fazlasını oluşturan ABD ve Japonya izliyorlar. Geri kalan tüm diğer ülkelerin toplam oranı ise %12.25'dir. Türkiye'nin 2017 yılında Kazakistan'a araç ihracatı toplamda 7 milyon Dolar olarak gerçekleşmiştir¹⁴⁰.

Yukarıda Kazakistan'ın en fazla ithal gerçekleştirdiği 9 ürün hakkında bu verilere bakıldığında Türkiye'nin Kazakistan'a ihracat potansiyelini aktif olarak kullanamadığını söyleyebiliriz. Bazı kategorilerde Türkiye'de bu alanda bir üretimin olmadığı için artış olması beklenmemektedir. Ancak, tekstil ve giyim ürünleri, metal borular, ilaçlar, taze, dondurulmuş ve konserve balık, araba, araç ve makineler gibi kategorilerde Kazakistan'a ihracatın artırılması mümkündür. Bunun aksine ise tekstil ve giyim ürünleri gibi bazı kategorilerde gerileme olduğunu belirtmemiz gerekir. Bu konuda devlete büyük yük düşüyor. Bazı alanlarda teşvik uygulamaları artırılmalı, ülkede üretimi yapılan ürünlerin ihtiyaç olan bölgelere ticareti yapılmalıdır.

3.4. Türkiye ve Kazakistan Arasında Doğrudan Yatırım İlişkileri

Sermayenin dünya ölçeğinde dolaşımının hem hız hem de miktar olarak arttığı günümüzde uluslararası yatırımlar her ülke için önemli hale gelmiştir. Özellikle gelişmekte olan tasarruf oranı düşük ülkeler açısından bu daha da önemli hale gelmektedir. Türkiye bu anlamda hem sermaye ithalatçısı hem de ihracatçısı konumundadır. Kazakistan, Türkiye'nin Orta Asya'da yatırımlarının en fazla olduğu ülkelerden biridir. Günümüzde Kazakistan'da yaklaşık 100 Türk firması gıda, petrol, ilaç-kimya sanayi, inşaat, otelcilik, sağlık ve savunma sanayi alanlarında yatırım

---

¹⁴⁰ 10 *Glavnih Tovarov Kotoriye Kazahstan Zakupayet Za Granitsey*, 20 Aralık 2017, <https://365info.kz/2017/07/osnova-importa-na-cto-kazahstan-tratit-bolshe-vsego-deneg/>. (26.10.2018).

yapmaktadır. Son 13 yılda toplam yatırım miktarı 2.3 milyar ABD doları seviyesindedir. Türkiye, sermaye miktarı açısından Kazakistan'a yatırım yapan 17. büyük yatırımcı, enerji dışı sektörlerdeki yatırımlar açısından ise 4. büyük yatırımcı konumundadır. Türk müteahhitleri Kazakistan'da bugüne kadar toplam 17.4 milyar ABD doları değerinde 400 proje gerçekleştirmişlerdir. Bu rakamlara rağmen, Türkiye'nin Kazakistan'a yapılan toplam yatırımlar içinde payı %0.4 ile %1.2 arasında değişmekte olup, bu da yapılan yatırımların hala beklentilerin çok altında kaldığının ispatı olarak değerlendirilebilir¹⁴¹.

Tablo 27. Türkiye'den Kazakistan'a yapılan doğrudan yatırımlar (Milyon \$).

Yıllar	Doğrudan yatırım miktarı	Türk yatırım payı (%)
2005	79.09	1.00
2006	106.12	0.88
2007	347.59	1.79
2008	203.28	0.95
2009	124.43	0.58
2010	95.33	0.43
2011	127.10	0.48
2012	178.78	0.62
2013	271.34	1.13
2014	198.95	0.84
2015	79.88	0.53
2016	238.30	1.14
2017	256.74	1.24

Kaynak: Kazakistan Merkez Bankası

Tablo 27'de Türkiye'nin 2005-2017 yılları aralığında Kazakistan'a yaptığı yatırım miktarları ve bu miktarların toplam yatırımlar içerisinde hangi oranı tuttuğu verilmiştir. Burada görüyoruz ki, yıllık yatırım miktarı sadece 2007 yılında 300 milyon ABD dolarını aşmış ve o sene Kazakistan'a yapılan tüm toplam yatırımlar içerisinde kendi rekor seviyesine, yani %1.79'a ulaşmıştır. Kalan senelerde yatırımlar 150-250 milyon seviyelerinde yapılmış, bir kaç senede ise hatta 100 milyonun altına bile inmiştir.

¹⁴¹ Suphi Atan, 'Türkiye – Kazakistan Ticari ve Ekonomik İlişkileri', 18 Ekim 2014, <http://www.turkelpress.com/?p=18278>. (26.10.2018).

Tablo 28. Kazakistan'dan Türkiye'ye yapılan doğrudan yatırımlar (Milyon \$).

Yıllar	Doğrudan yatırım miktarı	Kazakistan'ın tüm yatırımlarının içinde Türkiye'nin payı (%)
2005	40.03	12.81
2006	8.78	0.66
2007	327.96	10.29
2008	186.52	3.69
2009	42.63	0.79
2010	66.92	0.64
2011	60.12	0.75
2012	149.82	4.96
2013	7.88	0.09
2014	6.25	0.19
2015	10.50	0.15
2016	61.02	1.43
2017	23.56	1.25

Kaynak: Kazakistan Merkez Bankası

Kazakistan'ın Türkiye'ye yaptığı doğrudan yatırım miktarı daha düşük seviyededir ve toplamda sadece 922 milyon Dolara ulaşıyor. Bu, Kazakistan'ın yurtdışı yatırımlarının sadece %2'sini oluşturuyor. Büyük olasılıkla da, bu yatırımlar genelde gayrimenkul sektörüne yapılmaktadır. Kazakistan'ın Türkiye'ye yaptığı doğrudan yatırım rakamları yıl bazında olmak üzere yukarıda Tablo 28'de verilmiştir. Burada görüyoruz ki, en fazla yatırım 327 milyonla 2007 yılında, en düşük yatırım ise 6.25 milyon Dolarla 2014 yılında yapılmıştır¹⁴². Devlet başkanları düzeyinde görüşmeler yapılarak ticaret hacminin artırılmasına çalışılmaktadır. Yürütülen görüşmelerde iki ülke arasındaki ticaret hacminin 2020 yılına kadar 5 milyar Dolar seviyesine getirmek amaçlanmaktadır¹⁴³.

Türkiye ve Kazakistan arasındaki ticaret hacminin geliştirilmesi ancak iki ülkenin karşılaştırmalı üstünlükleri temelinde yapılabilir. Bu açıdan bakıldığında Türkiye avantajlı olmakla birlikte bu avantajı fazla değerlendiremediği söylenebilir.

¹⁴² Marat Şibutov, 'Segodnaşneye Polojeniy Otnoşeniy Kazahstana i Turtsiyi', 30 Haziran 2018, <https://regnum.ru/news/2440405.html>. (26.10.2018).

¹⁴³ Julia Mager, 'Kazahstan – Turtsiya: Drujba i Strategiçeskoye Polojeniy', 14 Eylül 2018, <https://www.kazpravda.kz/articles/view/kazahstan--turtsiya-v-duhe-druzhbi-i-strategicheskogo-partnerstva>. (30.10.2018).

4. Türkiye – Rusya Ticari İlişkileri

4.1. Türkiye ve Rusya Arasında Ticari İlişkilerin Gelişimi

Soğuk savaş sonrasında dünyada birçok eski politik sistemler değişmiş, bu da Türkiye ve Rusya ilişkilerinin yeni bir döneme girmesine sebep olmuştur. İki ülke arasında, özellikle ticari alanda işbirliği potansiyeli son derece artmış, 1990’lı yıllardan itibaren Rusya, Türkiye’nin en önemli ticari ortaklarından biri olmuştur. İki ülke arasındaki ticari ilişkiler genelde iki önemli anlaşmaya dayanmaktadır. Bunlar 8 Ekim 1937 tarihinde imzalanan ‘Ticaret ve Seyrisefain Anlaşması’ ve 25 Şubat 1991 tarihinde imzalanan ‘Ticari ve Ekonomik İşbirliğine Dair Anlaşma’dır. Türkiye ve Rusya arasında ilk doğalgaz anlaşması 17 Eylül 1984’te imzalandı. Bu anlaşma çerçevesinde 1987 yılından itibaren Türkiye, Rusya’dan doğalgaz almaya başlamıştır. Ekonomistler bu anlaşmayı iki ülke arasındaki ekonomik işbirliği konusunda gerçek bir dönüm noktası olarak görüyorlar. Sözü geçen doğalgaz anlaşmasının şartlarına göre, Türkiye Rusya’dan ithal ettiği gazın %70’ini Türk mal ve hizmetleri ile ödeme yükümlülüğünü kabul etmiştir. Ancak son dönemlerde Rusya tarafı bu Anlaşma şartlarını yerine getirmeme eğilimi içine girmiş ve Rusya’dan doğalgaz ithalatı hızla artarken, Türkiye’den doğalgaz alımı karşılığı yapılan ihracat hacminin hızı oldukça düşük düzeyde kalmıştır¹⁴⁴.

Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra, Türkiye ve Rusya ticari ilişkileri başka bir boyuta geçmiştir, ama yine de eski anlaşmalar kendi yürürlüklerini devam ettirmişlerdir. Türkiye ve Rusya arasındaki bazı görüş ayrılıklarına rağmen, tamamlayıcılık, karşılıklı çıkar ve iyi komşuluk gibi bazı objektif faktörlerin ekonomik ilişkilerin gelişimine her zaman ivme kazandırmaktadır. Aynı zamanda, Türkiye ve Rusya ekonomik ve ticari ilişkilerini birbirlerini tamamlayıcı bir yapıya sahiptir. Türkiye’nin tüketim malları ve müteahhitlik gibi hizmetleri Rusya’ya ihraç etmesi ve çok sayıda Rus turisti ülkede ağırlaması ve buna karşılık Rusya’dan petrol, doğalgaz ve taşkömürü satın alması bu teşhisi doğrulamaktadır. Ancak bu ilişkilerin her zaman sorunsuz yürüyemeyeceğini de belirtmek gerekir ve bazı sorunların aşılması uzun vadeli çabayı gerektirebilir¹⁴⁵.

¹⁴⁴ Pınar Egeli, ‘Rusya Federasyonu İle Türkiye’nin Ekonomik İlişkilerinin Analizi’, İzmir, 2. Ulusal İktisat Kongresi, 2008, s. 6-8.

¹⁴⁵ Eyüp Zengin, ‘Türkiye ve Rusya Federasyonu Ticari İlişkileri’, İstanbul, Avrasya İncelemeleri Dergisi (AVID), S. 4 (2015), s. 77-78.

İki ülke arasında bir sıra ticari anlaşma imzalanmıştır. Burada belirtmemiz gerekir ki, Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile imzaladığı birçok anlaşma, Birlik dağıldıktan sonra da yürürlükte kalmıştır. 1990'lardan sonra Rusya ile yapılan en önemli anlaşmalar ise aşağıdakilerdir:

- ❖ Ticaret ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması – 1991 yılı;
- ❖ Ticaret, Ekonomik, Endüstriyel, Bilimsel ve Teknik İşbirliğinin Geliştirilmesi İçin Uzun Vadeli Program – 1997 yılı;
- ❖ Enerji İşbirliği Anlaşması – 1997 yılı;
- ❖ Yatırımların Teşvik ve Karşılıklı Korunması Anlaşması – 1997 yılı;
- ❖ Deniz Taşımacılığı Anlaşması – 2010 yılı¹⁴⁶.

olarak sayılabilir. Bu anlaşmalar çerçevesinde şekillenen ekonomik ilişkilerin dış ticarete yansımaları aşağıdaki gibi ortaya koyabiliriz.

4.2. Rusya'nın Toplam İthalatı ve Türkiye'nin İthalattaki Payı

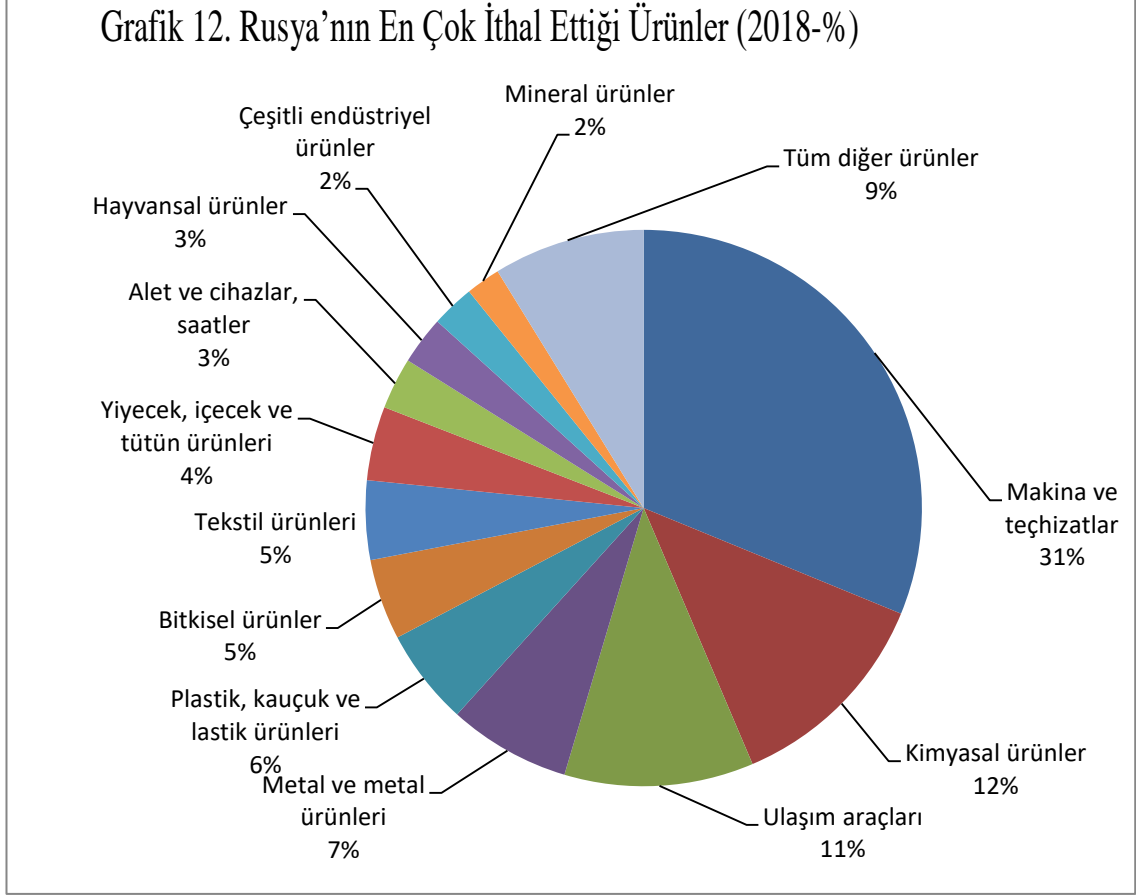
2018 yılında Rusya toplam 240 milyar ABD doları değerinde ithalat gerçekleştirmiştir. Rusya'nın hangi ürünleri ithal ettiğini görmek için Grafik 12'ni incelememiz gerekir. Burada görüyoruz ki, ithalatta ilk sırayı %31'lik oranla makina ve teçhizatlar oluşturuyor. Bunları %12'lik oranla kimyasal ürünler, %11'lik oranla ulaşım araçları, %7'lik oranla metal ve metal ürünleri ve %6'lık oranla plastik, kauçuk ve lastik ürünleri takip ediyorlar. Bu ürünlerden başka Rusya ithalatında bitkisel ürünler, tekstil ürünleri, yiyecek, içecek ve tütün ürünleri ve alet ve cihazlar da önemli paya sahiptirler¹⁴⁷.

---

¹⁴⁶ *Rossiysko – Turetskiye Ekonomik İlişkileri Olanakları: Dosya*, 2 Nisan 2018, <https://tass.ru/info/5088157>. (12.11.2018).

¹⁴⁷ *Eksport i İmport Rossii po Stranam i Tovaram*, Ocak 2019, <http://ru-stat.com/date-M201711-201811/RU/import/world/>. (31.01.2019).

Grafik 12. Rusya'nın En Çok İthal Ettiği Ürünler (2018-%)

Tablo 29'da Rusya'nın sözü geçen ürünleri hangi ülkelerden ithal ettiği gösterilmiştir. Burada ilk sırayı 56.9 milyar ABD doları değeri ve %21.8'lik oranla Çin tutuyor. Onu Almanya (%10.8), ABD (%5.3), Belarus (%5.1) ve İtalya (%4.4) takip ediyorlar. Bu sıralamada Türkiye sadece 12. sırada yer aldı. 2018 yılında Türkiye'den yapılan toplam ithalatın değeri 4.58 milyar ABD doları olurken, bu değer toplam ithalattaki karşılığı ise %1.8 olarak gerçekleşti. Tablo 29'da Avrupalıların büyük devletlerinden başka Güney Kore, Kazakistan, Polonya ve hatta son zamanlarda Rusya ile siyasi ilişkileri çok kötü olan Ukrayna, Türkiye'yi geride bıraktılar. Bu durum Türkiye ihracatı için halledilmesi gereken sorunları yüze çıkarıyor.

Bir önceki başlıkta Rusya'nın Türkiye'den ithal ettiği ana ürün grubu Grafik 12'de verilmiştir. Bu iki grafiği karşılaştırdığımızda görüyoruz ki, bazı ortak ürünler mevcuttur. Bunlar gıda ve tarım ürünleri, makina ve teçhizatlar, ulaşım araçları, tekstil, kimyasal ve mineral ürünlerdir. Bu da o anlama geliyor ki, Türkiye'de üretilen bazı ürünlere Rusya'da büyük talep mevcuttur. Burada devletin bu alanlarda üretim yapan

firmalara Rusya pazarına erişimi kolaylaştıracak teşvik uygulamalarını artırarak uygulamasında yarar görülmektedir.

Tablo 29. 2018 Yılında Rusya'nın En Çok İthalat Yaptığı Ülkeler.

	Ülke	Değer (milyar ABD doları)	Oran
1	Çin	56.9	% 21.8
2	Almanya	28	% 10.8
3	ABD	13.9	% 5.3
4	Belarus	13.2	% 5.1
5	İtalya	11.6	% 4.4
6	Fransa	10.6	% 4.1
7	Japonya	9.49	% 3.6
8	Güney Kore	7.4	% 2.8
9	Ukrayna	5.99	% 2.3
10	Kazakistan	5.72	% 2.2
11	Polonya	5.58	% 2.1
12	Türkiye	4.58	% 1.8
13	İngiltere	4.48	% 1.7
14	Çek Cumhuriyeti	4.14	% 1.6
15	Hollanda	4.11	% 1.6
16	Vietnam	4.01	% 1.5
17	Finlandiya	3.91	% 1.5
18	İspanya	3.74	% 1.4
19	Hindistan	3.41	% 1.3
20	Brezilya	2.8	% 1.1

Kaynak: Rusya Federal Devlet İstatistik Servisi, <http://www.gks.ru>

4.3. Türkiye ve Rusya Arasındaki Ticaret Hacmi ve Niteliği

Türkiye ile Rusya arasındaki dış ticareti analiz ettiğimiz zaman görüyoruz ki, ticaret hacmi 2000'li yıllardan başlayarak istikrarlı bir artış sergiliyor. Burada 2008-2009 yıllarında küresel kriz nedeniyle gerileme olduğunu da belirtmemiz gerekir, ama kriz sonrası rakamlar yine iyiye doğru gitti. Üstelik, ticaret dengesi Türkiye için hep negatif oluyor, yani Rusya'dan yapılan ithalat hep ihracatı aşıyor, bu da öncelikle Türkiye'nin Rusya tarafından enerji kaynaklarını satın almasından kaynaklanmaktadır. Mesela, 2015 yılında Türkiye ihracatında Rusya'nın payı %2.5, ithalatında ise %10'nu tutuyor, bu da o sene için Türkiye'nin tüm dış ticaretinin %7'sini oluşturuyordu. Rusya tarafından bakarsak, 2015 yılında Türkiye ihracatın %6'sını, ithalatın ise %3'ünü, diğer deyişle, tüm ticaretin yaklaşık %4'ünü oluşturmuştur. 2002 yılından 2014'e kadar iki

ülke arasında toplam ticaret hacmi yaklaşık altı kat artarak 5 milyar ABD dolarından 31 milyara ulaştı. Ticaret hacmi zirveni ise 37 milyar ABD doları ile 2008 yılında yakaladı. Türkiye ile Rusya arasındaki ihracat, ithalat, ticaret hacmi ve denge rakamları daha detaylı şekilde Tablo 30’da verilmiştir¹⁴⁸.

Tablo 30’da 1997-2018 yılları aralığında oluşan ticari rakamlar verilmiştir. Burada görüyoruz ki, 1997 ve 1998 senelerinde Türkiye’nin ihracatı artık 1 milyar ABD dolarını aşmıştır. Bu yıllarda Türkiye’nin ticari açığı da minimum seviyelerde, yani 1 milyarın altında idi. Daha sonra, 1998 krizi Rusya’nın alım gücünü bir hayli zayıflattı. Bunun nedeni olarak da, sonraki 3 yılda Türkiye’nin Rusya’ya yaptığı ihracat azalarak, 1 milyarın altına düşmüştür. 2002 yılından başlayarak ikili ticaret artışa geçmiş ve rakamlar da normalleşmiştir. Bu durum 2008 krizine kadar sürmüş, daha sonra yine bir azalma meydana gelmiştir. 2010 yılından yeniden normalleşen ticari ilişkiler bir daha 2015 yılında uçak krizi’den¹⁴⁹ dolayı sarsılmıştır. Tüm dönemi incelediğimiz zaman görüyoruz ki, Türkiye’nin Rusya’ya ihracatı hiçbir zaman 10 milyar ABD dolarına ulaşamadı. En yüksek göstericilere 2008, 2012 ve 2013 yıllarında 6 milyarın üzerine çıkarak ulaşılmıştır.

Türkiye’nin Rusya’dan ithalatında farklı durum söz konusudur. 1997 yılından başlayarak ithalat hacmi her sene giderek artıyor. Sadece 2009 yılında kriz sonrası kısa süreliğine bir gerileme yaşanmıştır. 2005 yılında ithalat ilk kez 10 milyar ABD dolarının üzerine çıkmış ve 2008 yılında ise kendi rekor seviyesine, yani 31 milyar Dolara ulaşmıştır. Daha sonra ise uçak krizine kadar hep 23-26 milyar dolar civarlarında seyretmiştir.

İki ülke arasındaki toplam ticaret hacmi de benzer bir gelişim göstermiştir. Sadece 1998, 1999 ve 2009 krizlerini takiben düşüş sergileyen dış ticaret hacmi, geri kalan tüm senelerde giderek artmıştır. İlk kez 2004 yılında 10 milyar ABD dolarını aşan ticaret hacmi, 2008 yılında 37 milyarla kendi rekoruna ulaşmıştır. Ancak, tüm bu rakamlar iyi gözükse de, iki ülke hükümetlerinin de beklentilerinin çok altında seyretmektedir.

---

¹⁴⁸ Uluslararası İşler Üzre Konsey, *Rossiysko – Turetskiye Ekonomik İlişkileri Olanakları Na Novom Etape*, Moskova, 2016, <http://russiancouncil.ru/upload/Russia-Turkey-Report28-ru.pdf>. (13.11.2018).

¹⁴⁹ 24 Kasım 2015 tarihinde Türk Hava Kuvvetleri Suriye ile sınırda Rus Su-24 bombardıman uçağını düşürmüş ve bu olay iki ülke arasında çok ciddi sorunların yaşanmasına neden olmuştur. Çalışmada Bu olay uçak krizi olarak ifade edilmiştir.

Tablo 30. Türkiye ve Rusya Arasındaki Dış Ticaret İstatistikleri (milyon \$).

Yıllar	İhracat	İthalat	Hacim	Denge
1997	2 056	2 174	4 230	-117
1998	1 347	2 154	3 502	-807
1999	586	2 371	2 958	-1 785
2000	643	3 886	4 530	-3 242
2001	924	3 435	4 359	-2 511
2002	1 172	3 891	5 063	-2 719
2003	1 367	5 451	6 818	-4 083
2004	1 859	9 033	10 892	-7 173
2005	2 377	12 905	15 282	-10 528
2006	3 237	17 806	21 043	-14 568
2007	4 726	23 508	28 235	-18 781
2008	6 483	31 364	37 847	-24 881
2009	3 202	19 450	22 652	-16 247
2010	4 628	21 600	26 228	-16 972
2011	5 992	23 952	29 945	-17 960
2012	6 680	26 625	33 305	-19 945
2013	6 964	25 064	32 028	-18 100
2014	5 945	25 293	31 239	-19 347
2015	3 591	20 400	23 991	-16 809
2016	1 732	15 162	16 894	-13 430
2017	2 734	19 514	22 248	-16 780
2018	4 216	21 345	25 561	-17 129

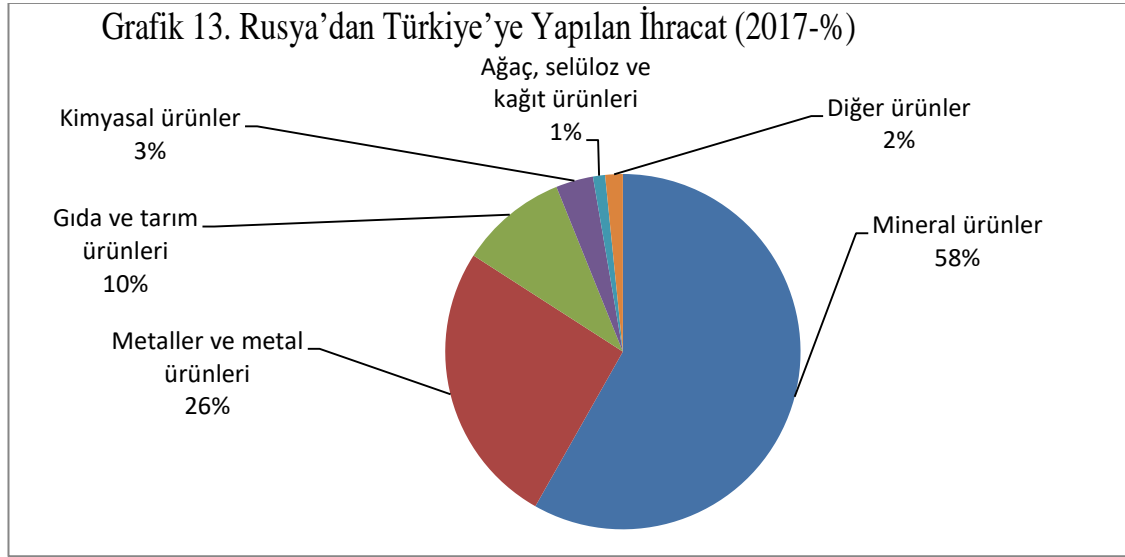
Kaynak: TÜİK

Ayrıca iki ülke arasında oluşan ticari dengeye bakıldığında Türkiye'nin bu ticarete hep açık verdiği ve nominal olarak hep kaybeden taraf olduğu söylenebilir. İlk senelerde ticari açık 1 milyar ABD dolarının altında olsa da, geçen her sene bu açık artmış ve 2005 yılında ilk kez 10 milyarın üzerine çıkmıştır. 2008 yılında ticaret hacminin en yüksek noktaya geldiği zaman, Türkiye'nin kaybı da en yüksek seviyeye ulaşmıştır. Şimdiye kadar bir kere 20 milyar ABD dolarının üzerine çıkan açık, 2008 yılında 24 milyarla kendi rekorunu kırmıştır. 2008 krizi sonrası ticari açık azalsa da, hiçbir zaman 15 milyarın altına inmemiştir. Bu rakamlar Türkiye'nin Rusya'ya her sene ne kadar borçlandığını göstermektedir.

Türkiye ile Rusya arasında 2015 yılında meydana gelen kriz ikili ilişkileri bir süreliğine kötü etkilemiştir. Bu olaydan hemen sonra Rusya hükümeti Türkiye'ye karşı yaptırım uygulamaya başlamış ve neredeyse tüm alanlarda işbirlikleri askıya alınmıştır. Rusya Federal Gümrük İdaresi'nin verilerine göre, 2016 yılı sonunda ticaret hacmi

%32.1 oranında azalarak 15.5 milyar ABD dolarına kadar inmiştir (ihracat %29 azalarak 13.4 milyar, ithalat ise %47 azalarak 2.12 milyar ABD doları idi). Rusya'nın toplam dış ticaretinde Türkiye'nin oranı 2015 yılında %4.4 idyise, 2016'da bu oran %3.4'e gerilemiştir.

2016 yılında yürütülen üst düzey temaslarla iki ülke arasındaki ilişkiler düzeltilmeye çalışılmıştır. Yürütülen çalışmalarla ilişkiler belli bir noktaya getirilmiş ve 2017 yılında karşılıklı ticaret hacmi, 2016 yılına göre %37 oranında artışla 23.36 milyar Dolara kadar artırılabilmiştir. Türkiye'ye ihracı yapılan ürünlerin yapısı neredeyse değişmedi, ithalatta ise gıda ve tarım ürünleri %31.24'lük oranla, makine, teçhizat ve araç (%29.8) grubunu geride bıraktı. Moskova ve Ankara arasındaki politik normalleşme ikili ticaretin yanı sıra, enerji, doğalgaz endüstrisi, nükleer projeler, turizm gibi alanlarda da işbirliğinin çözülmesinin kademeli olarak devam etmesine katkıda bulunmuştur¹⁵⁰.

Burada değineceğimiz bir diğer konu ise iki ülke arasında en çok hangi ürünlerin ticaretinin yapıldığıdır. 2017 yılında Rusya'dan Türkiye'ye 19.5 milyar ABD doları değerinde ihracat yapılmıştır. Grafik 13'de hangi ürünlerin Türkiye'ye ithal edildiği yüzde olarak verilmiştir. Rusya'nın Türkiye'ye yaptığı ihracatın %58'ni genelde petrol ve doğalgaz içeren mineral ürünler oluşturdu. Mineral ürünler ithalatı Türkiye'nin

¹⁵⁰ *Torgovo-Ekonomiçeskiye Otnoşeniya Rossii i Turtsiyi Jdet Renessans*, 8 Ağustos 2017, <https://mk-turkey.ru/economics/2016/08/08/otnosheniya-russia-turkey-ronesans.html>. (14.11.2018).

Rusya karşısında hep ticari açık vermesinin esas nedenidir. Daha sonra %26'lık oranla metaller ve metal ürünleri, %10'luk oranla gıda ve tarım ürünleri, %3'lük oranla kimyasal ürünler, %1'lik oranla ağaç, selüloz ve kağıt ürünleri ve %2'lik oranla tüm diğer ürünler geliyorlar. Türkiye'nin ham petrol ithalatı bakımından Rusya %24'lük payla hala ilk sırayı tutuyor, ama petrol türevi ürünleri de hesaba katarsak, 2008 yılından bu yana Rusya'nın payı bu alanda %33'den %3.5'a kadar büyük bir düşüş yaşadı. Bundan başka, Türkiye Almanya'dan sonra Rusya doğalgazının en büyük ithalatçısı konumundadır. Ülke, yurtiçinde tüketilen doğalgazın %60'nı Rusya'dan almaktadır¹⁵¹.

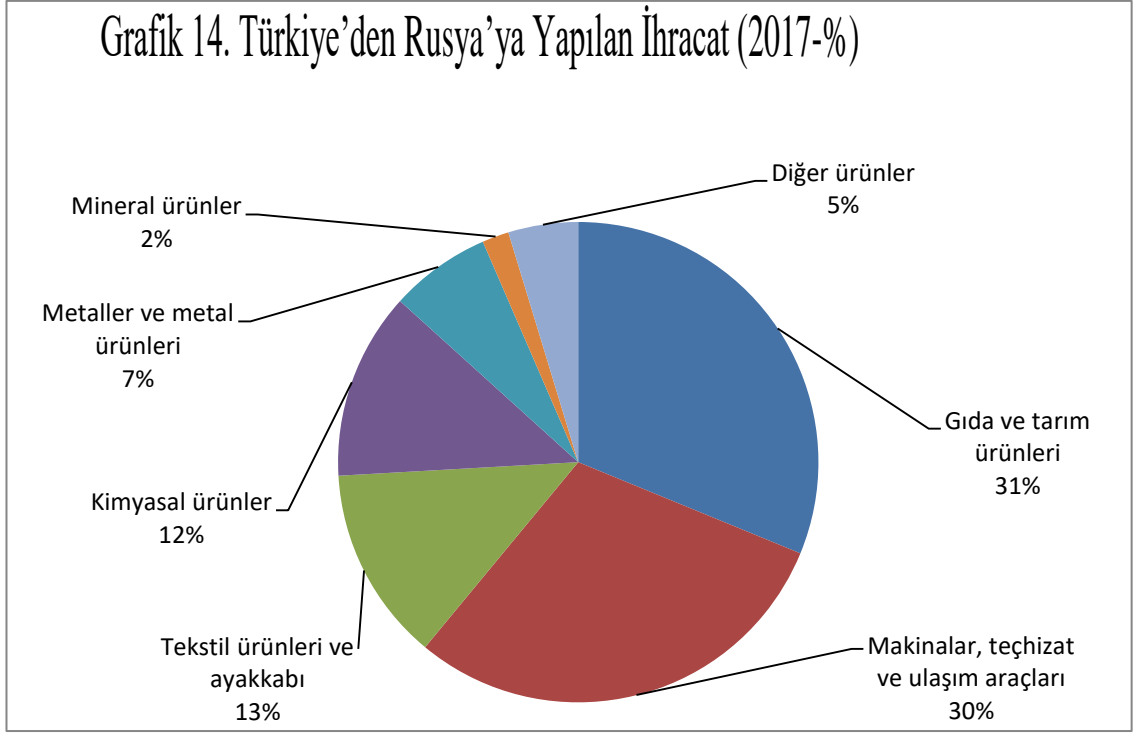
Türkiye'nin Rusya'ya yaptığı ihracat yapısı biraz daha çeşitlidir. 2017 yılında Rusya'ya gerçekleştirilen ihracat tutarı 2.7 milyar ABD doları olup, içeriğini Grafik 14'de görebiliriz. Rusya'nın Türkiye'den ithal ettiği ürünlerin en başında %31'lik oranla gıda ve tarım ürünleri gelmektedir. Bunları %30'luk oranla makineler, teçhizat ve ulaşım araçları izliyor. Buradan çıkarabileceğimiz şu ki, Türkiye, Rusya'dan metal ve metal ürünlerini ithal ediyor, sonra onları ülke içerisinde işliyor ve yeniden Rusya'ya makine ve araç şeklinde ihraç ediyor. Bir sonraki grubu %13'lük oranla tekstil ürünleri ve ayakkabılar oluşturuyor. Tekstil de gıda ve tarım ürünleri gibi Türkiye'ye Rusya'dan en çok kazanç getiren ürün gruplarından biridir. Bir sonraki sıraları ise %12'lik oranla kimyasal ürünler, %7'lik oranla metaller ve metal ürünler, %2'lik oranla mineral ürünler ve %5'lik oranla tüm diğer ürünler tutuyorlar¹⁵².

---

¹⁵¹ *Kak i Çem Torguyut Drug s Drugom Rossiya i Turtsiya?*, 4 Temmuz 2017, <https://www.kommersant.ru/doc/3027047>. (16.11.2018).

¹⁵² *Türkiye ile Rusya Arasındaki Ticari İlişkiler*, 20 Şubat 2018, <https://tr.sputniknews.com/infografik/201802201032334259-turkiye-rusya-ekonomi-ticari-iliskiler-ticaret-hacmi-ihracat-ithalat-turizm/>. (17.11.2018).

Grafik 14. Türkiye'den Rusya'ya Yapılan İhracat (2017-%)

Türkiye ve Rusya arasındaki ticari ilişkilerde önemli alanlardan biri de turizm faaliyetleridir. Özellikle Rusya'dan Türkiye'ye doğru gerçekleşen turizm faaliyetleri önemli boyutlarda gerçekleşmektedir. Bu noktada Türkiye'den Rusya'ya hizmet ihracatı gerçekleştirilmekte ve bu da Türkiye'nin ticaret açığının baskılanmasında önemli rol oynamaktadır. Rusya Federal Turizm Ajansı'na göre, 2012 yılında Türkiye'ye 2.5 milyon, 2013'te 3.1 milyon, 2014'te ise 3.3 milyon Rus turist gelmiştir. 2015 yılında Türkiye'ye 3.5 milyon Rus turist gelmiş ve bu rakam, 2015 yılında yurtdışına giden Rusya vatandaşlarının % 10.1'ini oluşturmaktadır. 2017 yılının ilk dokuz ayında turist sayısı 3.9 milyona ulaşmıştır¹⁵³. Bu rakamlar da göstermektedir ki turizm sektörü için Rusya önemli bir pazardır. Bu noktada önemli olan zengin Rus turistlerin katma değer yaratacak biçimde, nicelikten ziyade nitelikli turist hareketlerinin arttırılmasına teşebbüste bulunmaktadır.

¹⁵³ *Mejgosudarstvenniye Otnoşeniya Rossii i Turtsii*, 17 Eylül 2018, <https://ria.ru/20180917/1528591608.html>. (21.11.2018).

4.4. Türkiye ve Rusya Arasındaki Doğrudan Yatırım İlişkileri

Türkiye ve Rusya arasındaki “Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Anlaşması” 15 Ocak 1997 tarihinde imzalanmış ve Türkiye Palamentosu ve Rusya Duması tarafından onaylandıktan sonra 17 Mayıs 2000 tarihinde de yürürlüğe girmiştir.

2017 yılı sonunda Rusya Enerji Bakanı Aleksandr Novak, Rusya'nın o zamanki Türk ekonomisine yaptığı yatırım miktarının yaklaşık 10 milyar ABD doları tutarında olduğunu belirtti. Bakan aynı zamanda Türkiye'li iş adamlarının da Rusya'daki projeler için benzer miktarda yatırım yaptıklarının altını çizdi. Novak, şu anda Türkiye'de sanayi, tarım ve yüksek teknoloji alanlarında yatırımlar için iyi fırsatlar olduğunu da ekledi. Yatırımlar için katkıda bulunacak 1 milyar ABD dolarlık sermayeye sahip olan ortak bir yatırım fonunun oluşturulması bekleniliyor. Sözü geçen fon genelde altyapı inşaatı, sağlık hizmetleri ve ticari amaçlı binaların inşasına katkıda bulunacak. Buna ek olarak Novak, Rusya ve Türkiye'nin 2019 yılında yatırım ve hizmet ticaretiyle ilgili bir anlaşma üzerinde çalışmalarını tamamlamayı planladıklarını da kaydetti¹⁵⁴.

Rusya'nın Türkiye'deki en büyük yatırım projesi, ilk Türk nükleer enerji santrali olan Akkuyu'nun inşaatıdır. Santralin inşaatı hakkında anlaşma Mayıs 2010'da iki ülke hükümetleri tarafından imzalandı. Projeye göre, her biri 1200 MW kapasiteli dört güç ünitesinin inşası öngörülmektedir. Projenin genel yatırımcısı, %95'i Rosatom State Corporation'a ait olan 'Akkuyu Nükleer' Anonim Şirkettir. Projenin toplam maliyeti ise 22 milyar ABD doları değerindedir. Santralin inşası Nisan 2015'de başladı, ilk ünitenin çalışma tarihi olarak ise 2023 yılı belirlendi. Santralin Türk uzmanlar tarafından çalıştırılması beklenmektedir, bunun için de Türkiye'li öğrencilere Rusya üniversitelerinde özel eğitim alma fırsatı verildi¹⁵⁵.

---

¹⁵⁴ Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu, *Türkiye – Rusya Ekonomik Entegrasyonu Hızlanıyor*, 2018, <https://www.deik.org.tr/basin-aciklamalari-turkiye-rusya-ekonomik-entegrasyonu-hizlaniyor>. (19.11.2018).

¹⁵⁵ *Torgovo-Ekonomiçeskiye Otnoşeniya Rossii i Turtsiyi Jdet Renessans*, 8 Ağustos 2017, <https://mk-turkey.ru/economics/2016/08/08/otnosheniya-russia-turkey-ronesans.html>. (20.11.2018).

5. Türkiye ve Azerbaycan Arasındaki Ticari İlişkileri

5.1. Türkiye ve Azerbaycan Arasındaki Ticari İlişkilerin Gelişimi

Türkiye, 1991 yılında Azerbaycan'ın bağımsızlığını tanıyan ilk ülkelerden biri olmuştur. Bu tarihten itibaren iki ülke arasında ekonomik ve ticari ilişkileri de içeren çeşitli alanlarda 200'den fazla anlaşma, protokol ve benzeri belge imzalanmıştır. Ancak bazıları farklı nedenlerle yürürlüğe girmemiş olmakla birlikte iki ülke arasında güçlü ekonomik işbirliğinin var olduğu söylenebilir. Ekonomik ilişkilerin hukuki temelini oluşturan anlaşma olarak, 1 Kasım 1992 tarihinde imzalanan Ticaret ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması gösterilebilir. Anlaşmayla taraflar, yürürlükteki milli mevzuatlarına uygun olarak, mevcut imkanlar çerçevesinde ticari ilişkilerini uzun vadeli, istikrarlı ve dengeli bir şekilde geliştirmek, çeşitlendirmek ve ekonomik işbirliğini yaygınlaştırmak için gerekli önlemlerin alınması ve uygulanmasına ilişkin iradelerini ortaya koymuşlardır. Anlaşmaya göre, Türkiye ile Azerbaycan arasında hafif sanayi sektörüne ilişkin tesislerin kurulması, inşaat sektörü ve ulaştırma alanlarında işbirliğine daha çok önem verilmesi, tarım sektöründe işbirliğinin artırılması ve özellikle petrol sektörünün geliştirilmesi öncelikli hedefler olarak belirlenmiştir¹⁵⁶.

1992 yılından itibaren ikili Devlet Başkanları görüşmeleri de organize edilmeye başlandı. Kasım 1992'de Ankara'da dönemin Devlet Başkanları Ebülfez Elçibey ve Süleyman Demirel görüşmüş ve bu görüşme sonucunda 'Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında İşbirliği ve Dayanışma Protokolü' imzalanmıştır. 8 – 10 Şubat 1994 tarihleri arasında Azerbaycan Devlet Başkanı Haydar Aliyev Türkiye'ye ziyarette bulunmuş ve bu ziyaret sırasında da ikili ekonomik ilişkiler açısından önemli belgeler imzalanmıştır. Bunlardan en önemlisi 9 Şubat tarihinde imzalanan Dostluğun ve Çok Yönlü İşbirliğin Gelişmesine İlişkin Anlaşma'dır. Aynı ziyaret zamanı iki ülke arasında ayrıca karşılıklı teşvik ve yatırımların korunması ile çifte vergilendirmeyi önleme anlaşmaları da imzalandı. Azerbaycan tarafı bu anlaşmaları aynı yıl içinde onaylasa da, Türkiye'de sözü geçen anlaşmalar sırasıyla 1996 ve 1997 yıllarında onay görmüş ve 1998 yılında yürürlüğe girmişlerdir¹⁵⁷.

¹⁵⁶ T.C. Serhat Kalkınma Ajansı, *Azerbaycan Cumhuriyeti Ülke Raporu*, İstanbul, Aralık 2016, s. 54-57. <http://www.serka.gov.tr/store/file/common/173762b6e5404f4631f2add153a28c72.pdf>. (25.11.2018).

¹⁵⁷ Araz Aslanlı, 'Türkiye – Azerbaycan Ekonomik İlişkileri', Manisa, Celal Bayar Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi, Cilt 25, S. 1 (2018), s. 17-19.

Aynı dönemde iki ülke arasında Ekonomik ve Ticari İlişkiler Karma Ekonomik Komisyonunun (KEK) toplanmasına karar verildi. İlk toplantı 25 Şubat 1997 tarihinde gerçekleştirilse de, bir sonraki toplantı için 4 senelik bir süre gerekti. O zaman diliminde iki ülkenin ekonomik ilişkileri bazı zorluklarla karşılaştı ve 2001 yılında gerçekleşen ikinci toplantıda karşılıklı suçlamalarla dolu bir atmosfer vardı. 2002 yılından ilişkiler yine normale girmiş ve KEK toplantıları daha sık şekilde gerçekleştirilmeye başlanmıştır. Üçüncü KEK toplantısı 2005, dördüncü 2006 ve beşinci ise 2008 yıllarında gerçekleşti. Beşinci toplantıda alınan karara göre, aynı toplantının artık her sene gerçekleşmesi öngörüldü¹⁵⁸.

Türkiye ile Azerbaycan ilişkilerinde en öncelikli yerlerden birini enerji sektörü tutuyor. İki ülke arasında bugüne kadar Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) petrol ve Bakü-Tiflis-Erzurum (BTE) doğalgaz boru hatları ile Bakü-Tiflis-Kars (BTK) demiryolu gibi projeler hayata geçirilmiştir. Azerbaycan Kafkasların, ekonomik ve ticari açıdan, en hızlı büyüyen ülkesi konumundadır. Azerbaycan ekonomisinde petrol ve doğalgaz ihracatının çok büyük rolü olduğu için, Dünya Bankası'nın verilerine göre, 2010 yılında petrolden elde edilen gelir, GSYH'nın %42.6'sını oluşturmuştur. Buraya doğalgazdan da gelen geliri ilave edersek, ülke ekonomisinin neredeyse yarısı bu iki sektöre bağlıdır. Enerji alanında iki ülke arasındaki işbirliğini geliştirmek amacıyla yaklaşık 20 anlaşma ve protokole imza atılmıştır¹⁵⁹.

Burada BTK demiryolu projesine ayrıca değinmek gerekir. Avrupa ile Çin arasında kesintisiz demiryolu ulaşımını sağlayacak olan projenin bir parçası olan BTK demiryolu hattı için ilk adım 20 Eylül 2007'de atılmıştır. Hattın tamamlanmasından sonra, Türkiye ile Orta Asya arasındaki demiryolu ulaşımı yaklaşık 15 yıl sonra sağlanabilmiştir. Bazı aksaklıklardan dolayı, 2011 yılında bitmesi beklenen projenin açılışı yalnız 30 Ekim 2017 tarihinde yapılmıştır. İlk planda demiryolu vasıtasıyla yılda 1.5 milyon yolcu ve 3 milyon ton yük taşınması, daha sonra bu rakamların kademeli olarak 3.5 milyon yolcu ve 16.5 milyon ton yüke çıkarılması hedeflenmektedir. Diğer

---

¹⁵⁸ Araz Aslanlı, a.g.m., s. 18.

¹⁵⁹ Toğrul İsmayil, 'Azerbaycan Türkiye İlişkilerinde Enerjinin Rolü', 2013, <https://enerjigunlugu.net/icerik/4544/azerbaycan-turkiye-iliskilerinde-enerjinin-rolu.html>. (11.02.2019).

yandan da aynı proje kapsamında Kars'ı Iğdır üzerinden Nahçıvan'a bağlayacak olan bir hattın inşa edilmesi için de çalışmalar sürdürülmektedir¹⁶⁰.

5.2. Türkiye ve Azerbaycan Arasındaki Ticaret Hacmi ve Niteliği

Azerbaycan, Türkiye'nin Avrasya bölgesinde en fazla iş yaptığı, en yüksek ticaret ve yatırım rakamlarına ulaştığı ülkelerin başında gelmektedir. Bununla birlikte iki ülkenin birbirine coğrafi ve kültürel olarak yakınlıkları göz önünde bulundurulduğunda daha fazla gelişme için ciddi bir potansiyel olduğu görülmektedir. Azerbaycan'da son dönemlerde gerçekleştirilmiş olan reformlar ve ülkedeki iş ortamının da hızla gelişmesi, söz konusu potansiyelin verimli bir şekilde kullanılabilmesi için gerekli zemini hazırlamaktadır¹⁶¹.

Aşağıdaki Tablo 31'de Türkiye ve Azerbaycan arasındaki dış ticaret hacmi ve dengesine ilişkin rakamlar yer almaktadır. Daha 1990'lı yıllarda ikili ticaretin çok düşük seviyede olduğuna şahit oluyoruz. 1997 yılında 350-400 milyon ABD doları civarlarında olan toplam ticaret hacmi sonraki senelerde biraz daha azalmıştır ve hatta 2002 yılında bu rakam 300 milyonun altına bile düşmüştür. Bunun nedeni 2000-2001 yıllarında iki ülke arasında bazı ekonomik ve ticari sorunların yaşanmasıdır. Daha sonra normalleşen ilişkiler rakamlara da yansımıştır. 2003 yılından sonra hızla artan ticaret hacmi, 2006'da ilk kez 1 milyar ABD dolarının üstüne çıkmış ve 2008 yılında 2.5 milyara ulaşmıştır. Dünyada meydana gelen 2008 ekonomik krizi nedeniyle iki ülke arasındaki ticaret hacmi daralmıştır. Krizin etkilerinin azalmasına bağlı olarak ticaret hacmi artmaya başlamış ve 2013 yılında iki ülke arasındaki rekor seviyeye ulaşmıştır. Ancak, dünya piyasalarında 2014 yılında petrol ve petrol ürünlerinin değer kaybetmesine bağlı olarak ticaret hacminde 3.2 milyar ABD doları değerinde çok önemli bir daralma yaşanmıştır. Azerbaycan'ın Türkiye'ye ihraç ettiği petrol ürünlerinin miktarında bir değişiklik olmasa da, parasal kazanç bir hayli azalmıştır. Bunun sonucunda alım gücü azalan Azerbaycan tarafı Türkiye'den yaptığı ithalat hacmini de azaltmak zorunda kalmıştır. Bu etkenler ticaret hacminin 2016 yılında neredeyse yarı yarıya azalarak, 1.5 milyar seviyesine inmesine neden olmuştur.

¹⁶⁰ Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu, *Azerbaycan İş Yapma Rehberi*, İstanbul, 2011, s. 63. https://www.deik.org.tr/uploads/azerbaycan_is_yapma_rehberi.pdf. (12.02.2019).

¹⁶¹ Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu, a.g.e., s. 57.

Tablo 31. 1997-2018 Dönemi Türkiye ve Azerbaycan Arasındaki Dış Ticaret Dengesi (Milyon \$).

Yıllar	İhracat	İthalat	Hacim	Denge
1997	319.7	58.3	378	261.4
1998	327.2	50.3	377.5	276.9
1999	248.1	44	292.1	204.1
2000	230.3	95.6	325.9	134.7
2001	225.2	78.1	303.3	147.1
2002	231.4	64.6	296	166.8
2003	315.4	122.6	438	192.8
2004	401.2	135.4	536.6	265.8
2005	528.1	272.2	800.3	255.9
2006	695.2	340.5	1035.7	354.7
2007	1047.4	329.8	1377.2	717.6
2008	1666.1	925.6	2591.7	740.5
2009	1399.5	752.8	2152.3	646.7
2010	1550.9	253.5	1804.4	1297.4
2011	2064.7	262.3	2327.0	1802.4
2012	2585.8	340.1	2925.9	2245.7
2013	2960.6	334.4	3295.0	2626.2
2014	2875.8	291.3	3167.1	2584.5
2015	1899.6	232.2	2131.8	1667.4
2016	1285.1	278.1	1563.2	1007.0
2017	1356.9	350.8	1707.7	1006.1
2018	1465.3	370.4	1835.7	1094.9

Kaynak: TÜİK

Bu tabloya bakarak belirtmemiz gereken diğer bir husus ise ticari dengenin hep Türkiye lehine olmasıdır. 2000 yılından başlayarak 2013'e kadar Türkiye'nin ticari fazlası hep kademeli bir şekilde artmıştır. İlk başlarda sadece 150 milyon değerinde olan kazanç, 2013 yılına geldiğimiz zaman artık 2.6 milyar ABD dolarına ulaşmıştır. Ama bu dönemden sonra Azerbaycan'ın alım gücünün zayıflaması, Türkiye'nin ticari fazlasını da aşağıya çekmiştir. Yıllar bazında ihracat ve ithalat rakamlarını incelersek, Türkiye'nin en büyük satışı 2.9 milyar ABD doları değeriyle 2013 yılında gerçekleştirdiğini görürüz. Azerbaycan ise Türkiye'ye yaptığı en büyük ihracat, 925 milyonla 2008 yılında gerçekleştirmiştir.

Tablo 32. Türkiye’den Azerbaycan’a En Fazla İhraç Edilen Ürünler (2016, bin \$).

Ürün	Değer
Demir, çelik, bakır, nikel ve diğer metallere eşya	190 499
Başka yerde belirtilemeyen çeşitli mamul eşyalar	153 990
Elektrik makinaları, cihazları ve aletleri	131 151
Diğer genel endüstri makina/cihazların aksamları	108 288
Mobilya ve yatak takımı	101 238
İlk şekilde olmayan plastikler (boru, hortum, plaka)	100 612
Uçucu yağlar, parfüm, kozmetik	87 359
Kağıt, karton ve kağıt hamurundan eşya	84 401
Demir ve çelik	77 574
Taş, alçı, çimento, cam vb. maddeden eşya	69 926
Motorlu kara taşıtları, motosiklet ve bisikletler	66 811
Tekstil ürünleri (iplik, kumaş, yer kaplamaları)	59 534
Özelliği olan belirli sanayiler için makinalar	54 229
Boya, tanen, pigment, macun ve mürekkep	46 692
Hububat ve hububat ürünleri	42 957

Kaynak: TÜİK

Tablo 32’de Türkiye’nin 2016 yılında Azerbaycan’a en çok ihraç ettiği 15 ürün verilmiştir. Azerbaycan’a gerçekleştirilen ihracatta en önemli kalemi demir, çelik ve bakır gibi değerli metal eşyalar oluşturmaktadır. İkinci sırada ise genel olarak inşaat malzemelerini içeren eşyalar yer alıyorlar. Daha sonra ise 3. ve 4. sıralarda elektrik ve endüstriyel makine ve cihazları bulunuyorlar. Bilindiği gibi, eski Sovyetler Birliği devletlerinin birçoğu bu tür makine ve cihazların eksikliğini ithal ürünlerle gidermeye çalışmaktadır. İhracat rakamı olarak 100 milyon Doları aşan diğer iki ürün grubu ise mobilya ve plastik ürünlerdir. Bu tabloda yer alan diğer ürün gruplarını ise genelde kağıt ve karton, motorlu taşıt, tekstil ve hububat ürünleri oluşturmaktadır¹⁶².

¹⁶² T.C. Serhat Kalkınma Ajansı, a.g.e., s. 60-62.

Tablo 33. Azerbaycan'ın Türkiye'ye En Çok İhraç Ettiği 5 Ürün (2016, bin \$).

Ürün	Değer
Mineral yakıtlar, mineral yağlar	105 036
Alüminyum ve alüminyumdan eşya	95 071
Plastikler ve mamulleri	48 637
Ham postlar, deriler (kürkler hariç) ve köseleler	11 385
Pamuk, pamuk ipliği ve pamuklu mensucat	7 465

Kaynak: TÜİK

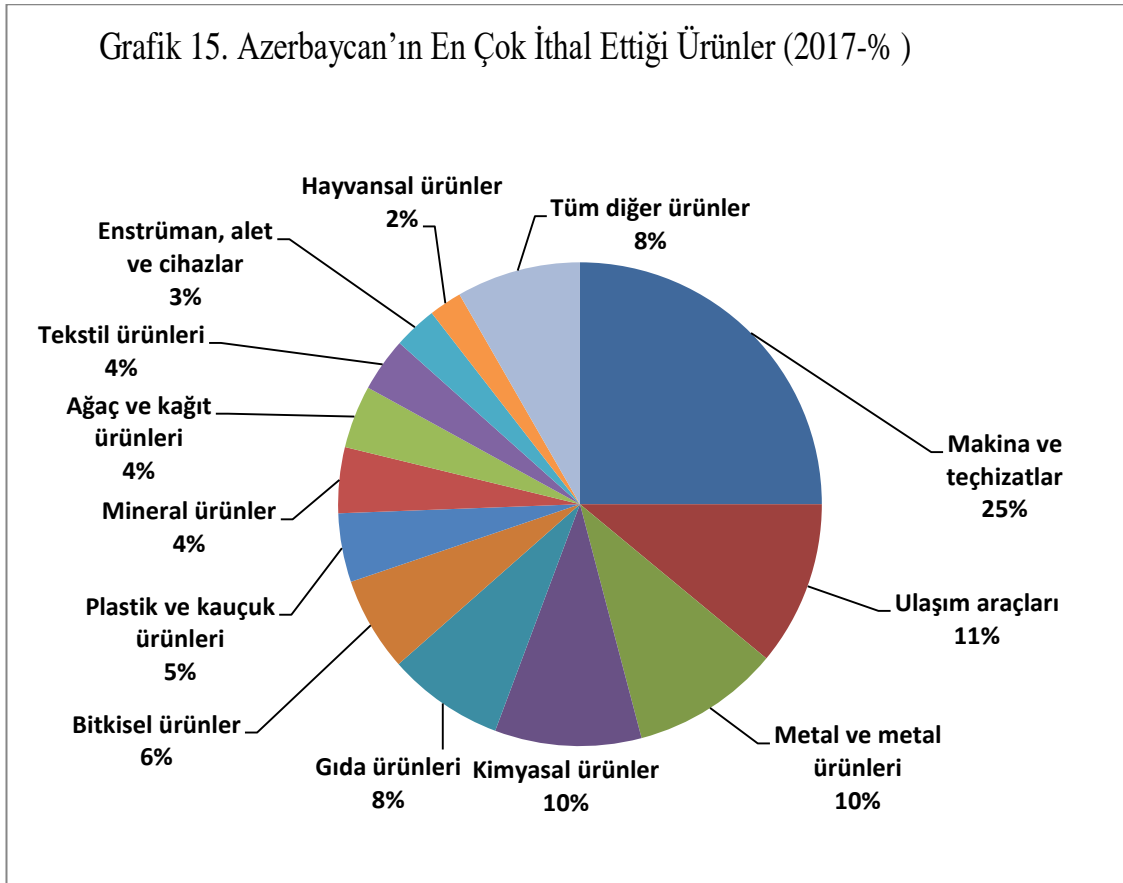
Ekonomik gelişmişlik farkının doğal bir sonucu olarak Azerbaycan'ın Türkiye'ye ihracatı hacim ve ürün çeşitliliği olarak daha kısıtlıdır. Tablo 33'de Türkiye'nin 2016 yılında Azerbaycan'dan en çok aldığı 5 ürün grubu verilmiştir. Bu 5 grup tüm ithalatın % 90'dan daha fazlasını oluşturmaktadır. Burada ilk sırada açık ara önde olan mineral ürünler yer almaktadır. 2016 yılında bir tek bu ürün grubunun ihracat tutarı 100 milyon ABD dolarının üzerindedir. Daha sonra alüminyum, plastik, deri ve pamuk ürün grubu geliyorlar.

Bu Tablo Azerbaycan'ın sığ bir ihracat yapısına sahip olduğunu göstermektedir. Bu nedenle ülkenin ihracat potansiyelinin artırılması için hammaddelerin işlenmiş ürün olarak ihracını amaçlayan bir üretim ve yapısının kurulmasına ihtiyaç vardır. Bu dönüşümün tesis edilmesi için ise kaynak tahsisini sağlayacak bir yapısal dönüşümü amaçlayan teşvik sisteminin acilen kurulup işletilmesi gerekmektedir. İkinci bölümde de ortaya koyulduğu gibi Azerbaycan, BDT ülkeleri arasında en zayıf üretim yapısına ve teşvik sistemine sahip ülkelerden biridir. Bu açığın kapatılarak, üreten bir ekonomik yapıya ulaşılması stratejik bir hedef olarak belirlenmelidir.

5.3. Azerbaycan'ın Toplam İthalatı ve Türkiye'nin İthalattaki Payı

Azerbaycan'ın, gerek sermaye yetersizliği ve gerekse de teknolojik yetersizlikler nedeniyle üretim kapasitesi ve bu kapasiteyi kullanma gayreti düşüktür. Bu nedenle, marjinal ithalat eğilimi yüksek bir ekonomik yapıya sahiptir. Örneğin 2017 yılında Azerbaycan toplam 8.1 milyar ABD doları değerinde ithalat gerçekleştirmiş olup, bunun GSYH'ya oranı %21'dir.

İthalata konu olan başlıca ürün grupları Grafik 15’de toplam ithalat içindeki payları ile birlikte gösterilmiştir. Grafikten görüyoruz ki, ithalatın tam 1/4’ni makina ve teçhizatlar oluşturmaktadır. Daha önce de belirttiğimiz gibi, eski Sovyetler Birliği ülkelerinde bu alanda üretim çok düşük seviyededir ve gerekli teçhizatlar büyük ölçüde yurtdışından ithal edilmektedir. İkinci grubu %11’lik oranla ulaşım araçları oluşturuyor. Bu gruba genel olarak otomobil, traktör, demiryolu araçları ve araç yedek parçalarını ait edebiliriz. Bir sonraki sıralarda her biri %10’luk oranla metal ve metal ürünleri ve kimyasal ürünler vardır. Önemli bir paya sahip olan başka bir ürün grubu ise gıda ürünleridir. İthalatın %8’ni oluşturan bu ürün grubu ülkede tarım sektörünün beklentilerini tam olarak karşılayamadığının bir ispatıdır. Azerbaycan’ın genel olarak ithal ettiği diğer ürünler ise bitkisel, hayvansal, mineral, tekstil ve diğer tür ürünlerdir¹⁶³.

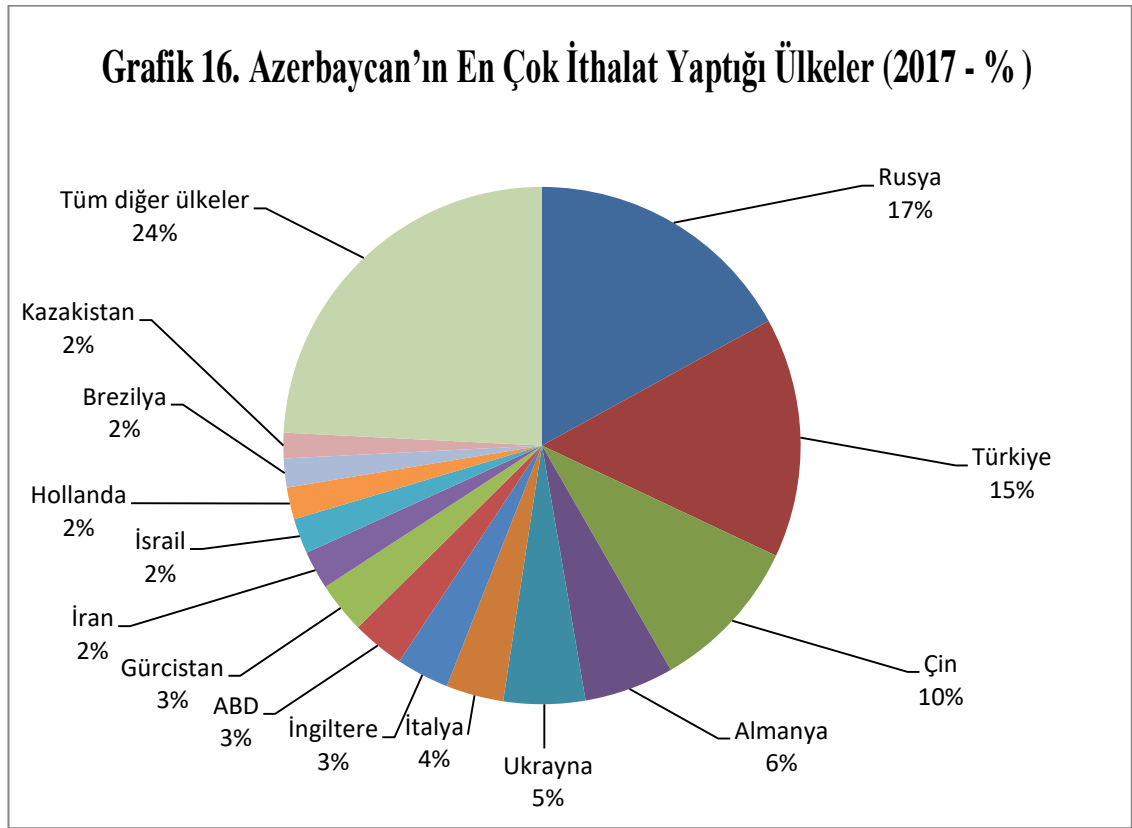

Bir sonraki grafikte Azerbaycan ithalatının genel olarak hangi ülkelerden yapıldığını görebiliriz. Burada ilk sırayı 1.53 milyar ABD dolarıyla Rusya tutuyor.

¹⁶³ 2017 Yılında Azerbaycan’da Oluşan İthalat ve İhracat Rakamları, 2018, <https://atlas.media.mit.edu/tr/profile/country/aze/>. (12.02.2019).

Türkiye ise 2017 yılında 1.35 milyarlık değeri ve %15'lik oranıyla Azerbaycan'ın tüm ithalatında ikinci sırada yer aldı. İlk beşe Çin (789 milyon), Almanya (453 milyon) ve Ukrayna (409 milyon) giriyorlar. Daha sonra gelen İtalya, İngiltere, ABD, Gürcistan ve İran gibi devletlerin daha küçük paya sahip olduklarını görüyoruz. Burada belirtmemiz gereken bir diğer husus ise, Azerbaycan'ın ithalat gerçekleştirdiği ülke grubunun çok fazla çeşitlilik göstermesidir. Çünkü ilk 14 ülke çıktıktan sonra hala %24'lük bir oran dünyanın diğer ülkelerinin payına düşüyor.

Türkiye'nin Azerbaycan'a gerçekleştirdiği ihracatta makineler, mekanik cihazlar ve yedek parçaları, demir ve çelik eşyalar, mobilya, otomotiv ve motorlu kara taşıtları gibi ürünler önemli paya sahiptir. Bunun yanı sıra Türkiye'nin tuz, kükürt, taş, alçı ve çimento, kağıt, karton ve mamulleri, sabun, sebze ve meyve gibi birçok ürününde de ihracat potansiyeli bulunmaktadır. İlave olarak Azerbaycan'daki inşaat sektöründe Türkiye'den büyük miktarda ürün ve makine tedariki yapılmaktadır. Ancak dünyada yaşanmakta olan ekonomik buhrana bağlı olarak, Azerbaycan inşaat sektörü de belirli

bir durgunluk yaşanmaktadır. Bundan dolayı bu sektörün alım gücü son zamanlarda bir hayli zayıflamıştır. Türkiye Azerbaycan ithalatında ikinci sırada olsa da, birçok ekonomistlerin de belirttiği gibi, iki ülke arasında oluşan rakamlar hala beklentilerin ve iki ülke potansiyelinin altında kalmaktadır. Bu yönde her iki devlete belirli görevler düşüyor ve doğru oluşturulacak teşvikler sonucunda bu potansiyel yakalanabilir¹⁶⁴.

5.4. Türkiye ve Azerbaycan Arasındaki Doğrudan Yatırım İlişkileri

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Türk firmaları Azerbaycan'a büyük ilgi göstermişler ve 1990'lı yıllarda bu ülkede binin üzerinde Türk sermayeli firma kurulmuştur. Türkiye'nin Azerbaycan'da özellikle enerji dışı sektördeki en büyük yatırımcı ülke olması, ekonomisi enerji sektörüne büyük ölçüde bağımlı olan Azerbaycan açısından stratejik önem taşımıştır. Günümüzde Türk firmalarının Azerbaycan'daki yatırımlarına ilişkin kesin bir veriye ulaşmak mümkün değildir. Örneğin, Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığına göre, Azerbaycan'daki Türk yatırımları 9 milyar ABD dolarını aşmıştır. Fakat Anadolu Ajansı'nın Türkiye İstatistik Kurumu'na dayanarak hazırladığı raporda, Türkiye devletinin ve Türk firmalarının sadece 2001-2014 yıllarında Azerbaycan'da petrol ve petrol dışı sektörlerde yaptığı yatırımların toplam hacminin 45 milyardan fazla olduğu ifade edilmiştir. Bu rakamlara göre, Türkiye firmalarının bahsi geçen dönemde en çok yatırım yaptıkları ikinci ülke Azerbaycan olmuştur¹⁶⁵.

Azerbaycan'da faaliyet gösteren birkaç firmayı örnek olarak gösterebiliriz. Azerbaycan'a en çok sermaye ihracı yapan firmalardan biri Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı (TPAO)'dır. TPAO, Azerbaycan'da 3 adet arama, geliştirme ve üretim projesine ortaktır. Bunlar ACG (Azeri-Çırag-Güneşli) Projesi (%6.75), Şahdeniz Projesi (%9) ve Alov Projesi'dir (%10). Enerji dışı sektöre bakacak olursak, Türk firmalarının en faal oldukları alanlar telekomünikasyon, gıda, bankacılık ve sigorta, inşaat, tekstil, otomotiv, taşımacılık, eğitim, medya ve pazarlamadır. Bunlara da bazı örnek firmaları getirebiliriz. Azerbaycan pazarına 1992 yılında açtığı ofisle giren Koç Grubu'nun bünyesindeki Migros Türk, yurtdışındaki ilk yatırımını 1996 yılında Bakü'de Ramstore

---

¹⁶⁴ T.C. Serhat Kalkınma Ajansı, a.g.e., s. 57-59.

¹⁶⁵ Araz Aslanlı, a.g.m., s. 22.

adı altında gerçekleştirmiştir. Günümüzde Azerbaycan'da toplam 3500 m2 net satış alanına sahip 4 adet Ramstore süpermarketi bulunmaktadır. Bankacılık sektörüne bakarsak, %50 sermayesi Ziraat Bankası'na ait olan Azer – Türk Bank, Royalbank ve Atabank Azerbaycan'da faaliyet gösteren Türk sermayeli bankalardır. Ayrıca, 2009 yılında Türk İş Bankası tarafından Bakü'de bir şube açılışı gerçekleştirilmiştir. 1991'den bu yana Azerbaycan'da faal olan Azersun Grubu, yerel ortaklarıyla kurduğu firmaları aracılığıyla ticaret, inşaat, paketleme, taşımacılık, çay, kağıt ürünler, yatırım bankacılığı ve sigortacılık sektörlerinde faaliyet göstermektedir. Azerbaycan GSM pazarında %78'lik bir paya sahip olan Azercell Telecom Şubat 2008'de özelleştirilmiştir. Türkcell günümüzde Azercell'in %51.3'lük hisselerine sahiptir. Star Şirketler Grubu, Bakü'de işletmekte olduğu 'Elite' Ticaret ve Eğlence Merkezi'nin yanı sıra 2005 yılında Şamahı kentinde televizyon seti üreten bir fabrikayı hizmete sokmuştur ve aynı kentteki başka bir fabrikada İran markası olan Samandar otomobillerinin montajını yapmaktadır. Ata Holding, Azerbaycan'da inşaat, gıda, leasing ve turizm sektörlerinde faaliyet göstermektedir. Bakü'deki Excelsior Hotel'in inşaatını tamamlayarak hizmete açan ve işletmeciliğini yapan grup bünyesinde, bir banka ve bir yumurta fabrikası da bulunmaktadır¹⁶⁶.

Son yıllarda ise karşılıklı yatırımlar konusuna farklı bir boyut eklenmiş, Azerbaycan'dan Türkiye'ye yapılan yatırımlar önemli ölçüde artmıştır. Bu yatırımların özellikle de büyük sermaye gerektiren sektörlerde yapılmış olması ekonomik ilişkilerin stratejik niteliğinin göstergesidir. Azerbaycan'ın Türkiye'ye son yıllarda yaptığı yatırımların yaklaşık olarak 10 milyar ABD dolarına ulaştığı, Azerbaycan ve Türkiye yetkililerinin açıklamalarına göre yakın yıllarda toplam yatırımların 20 milyarı aşacağı ifade edilmektedir¹⁶⁷.

---

¹⁶⁶ Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu, a.g.e., s. 58-60.

¹⁶⁷ T.C. Serhat Kalkınma Ajansı, a.g.e., s. 59.

SONUÇ

Her devlette hükümete gelen bireylerin ana amacı, toplumun refah seviyesinin geldikleri zamanki düzeyden ileri taşımaktır. Gelişmiş ülkelerde belirli bir düzey artık mevcuttur ve genelde bu seviyenin korunması ve diğer gelişmiş ülkelerle rekabet edebilecek konumda kalınması için çaba gösteriliyor. Gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkelerde ise durum biraz farklıdır. Burada ilerlenmesi gereken birçok alan ve yakalanması gereken birçok ekonomik amaç mevcuttur. Ülkeler bu gelişmeyi kat etmek için üretmek zorunda olduklarının farkındadır. Üretim alanları da ülkelerin gelişim seviyelerine göre değişiyor. Artık gelişmiş ülkelerde genelde teknolojik üretimin güçlendirilmesi ve bu alanları kapsayan uluslararası piyasalarda etkin olmak amaçlanmaktadır. Gelişmekte olan ülkeler ise teknolojik üretimde daha geride oldukları için burada üretimin diğer alanları daha etkindir, mesela zirai üretim gibi. Ancak sadece üretmekle kalmayarak, üretilen mal ve hizmetlerin dünya piyasalarına sunulması ve burada talep görmesi de şarttır. Hem üretimi artırmak, hem de üretilen ürünlerin piyasa etkinliğine kavuşması için hükümetler genel olarak farklı teşvik yöntemlerinden yararlanmaktadır.

Teşvik uygulamalarının temel gerekçelerine birinci bölümde etraflı bir şekilde açıklama getirmeye çalıştık. Oradan hareketle yine kısaca belirtmemiz gereken şu ki, devletler ekonomik kalkınmayı sağlamak ve genel refahı artırmak için piyasaya müdahale ediyor ve belli alanlarda teşvik uygulamalarına başvuruyorlar. Bu olayın doğru veya yanlış olduğuna dair fikirler bölünüyor. Mesela Liberal Kapitalizme göre devletin bu müdahaleyi yapmasına hakkı yoktur. Diğer bir fikir akışı ise teşvik uygulamalarının yalnız az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde kullanılmasından yanadır. Ancak bizim çalışmamızın esas gerekçesi teşviklerin doğru veya yanlış bir uygulama olduğunu ispatlamak değil, artık neredeyse tüm ülke hükümetlerinin başvurduğu bu uygulamaların nasıl gerçekleştiğini ve maksada ulaşmada ne kadar etkin olduğunu belirlemektir. Teşvikler nasıl, nerede, kimler tarafından, hangi yöntemlerle uygulanıyor, neler doğru, neler ise yanlış yapılıyor, devletlerarası ikili ilişkiler hangi oranda etkileniyor, ticaret nasıl yönlendiriliyor – bu ve diğer sorular bu çalışmanın esas

araştırılması gereken yönleridir. Yukarıda sözü geçen sorunları anlamak için Türkiye ve BDT'nin seçilmiş 4 ülkesi daha detaylı bir şekilde inceleme altına alınmıştır.

Birinci bölümde teşvik uygulamalarının gerekçelerinden söz ederken iki esas nedenin altını çizmiş olduk, bunlar, istihdamı artırmak ve ekonomik büyümeyi sağlamaktır. Daha sonra teşvik uygulamalarının farklı yazarlar ve bilim adamları tarafından amaçlarına, araçlarına, kaynaklarına, kapsamına ve veriliş dönemlerine göre sınıflandırmasını belirtmeye çalıştık. Diğer ilgiyi çeken bir başlık ise teşvik sisteminin taşınması gereken özelliklerdir. Burada da artık belirttiğimiz gibi 9 esas özelliği görebiliriz. Birinci Bölümün son kısmında ise teşvik politikası araçlarının sınıflandırılmasına yer verilmiştir. Araçlar içerisinde öne çıkanlar; mali nitelikli teşvikler, finansal nitelikli teşvikler ve regülasyon niteliğini taşıyan teşviklerdir.

Çalışmamızda genel olarak dış ticaret teşvikleri, Türkiye ve BDT'nin bazı seçilmiş ülkeleri incelenerek ele alınmıştır. İlk önce BDT'nin nasıl bir entegrasyon sürecinde olduğunu anlamamız gerekir. Bilindiği gibi, ekonomik entegrasyonun tam olarak sağlanabilmesi için serbest ticaret anlaşması, serbest ticaret bölgesi, gümrük birliği, ortak pazar ve ekonomik birlik olması gerekiyor. Ancak BDT'nin oluşumunda bu tür bazı birliklerin mevcudiyetinden söz edemiyoruz. Çünkü burada bazı üye ülkeler arasında yaşanan siyasal sorunlar tam bir entegrasyonun kurulmasını engelliyor. Gümrük birliği ve serbest ticaret anlaşması gibi bazı birlikler sadece birkaç üye arasında oluşmaktadır. Bu da BDT'de tam anlamıyla ne ekonomik, ne de siyasal bir entegrasyonun kurulmasına imkan sağlıyor. Bu durumda üye ülkeler ortak temelde politikalar oluşturmaktan uzak hareket etmektedir. Bu yaklaşım biçimi dış ticaret teşvik sistemlerinin kurulmasına ve politikaların uygulanmasına da yansımıştır. Uygulanmakta olan dış ticaret teşvikleri Rusya, Kazakistan, Ukrayna ve Azerbaycan örnekleri üzerinden incelenmiştir.

Rusya'nın ihracat teşvik sistemini 1991-2012 ve 2012'den sonraki dönem olmak üzere iki dönemde ele alınmıştır. Teşvik sisteminin iki dönemde incelenmesinin nedeni Rusya'nın 2012 yılında DTÖ'ye üye olmasıdır. İlk dönemde uygulanan ihracat teşviklerinin çok da etkin olduğunu söyleyemeyiz. Çünkü 1990'lı yıllarda ülkede daha bu uygulamayı tam olarak yürütecek bir mekanizma kurulamamıştır. 2000'li yılların başlarında, ülkede atlatılan ekonomik krizden sonra durum biraz gelişmiştir. Bu

dönemde uygulanan ihracat teşviklerini birkaç gruba bölebiliriz: mali teşvikler, vergisel teşvikler, gümrük tarifeleri ve ihracata yönelik örgütsel teşvik mekanizmaları. Her bir grup hakkında 2. Bölümde ayrıntılı bilgiler verilmiştir. Sadece burada mali teşviklerin krediler, vergi teşviklerinin KDV indirimi, gümrük tarifelerinin ihracat için ithal edilen malzemelerden herhangi bir verginin alınmaması ve örgütsel teşvik mekanizmalarında ise farklı kuruluşlarla Rusya ürünlerinin yurtdışında tanıtılması yoluyla uygulandığını söyleyebiliriz. Rusya'nın DTÖ'ya üyeliğinden sonra ihracat teşvik sisteminde bazı değişiklikler meydana gelmiştir. Rusya ürünleri eskiden dünya piyasalarında yüksek kaliteli sayılmıyordu. DTÖ üyeliği vasıtasıyla hükümet bu önyargıyı ortadan kaldırarak, piyasalarda belli bir makama gelmeyi amaçlıyordu. Ama DTÖ'ye üyeliğin Rusya'nın ihracat teşvik sistemine bazı kısıtlamalar getirdiğinin de altını çizmemiz gerekir. Mesela, Rusya'nın uzun yıllardır dış ticareti artırmak için kullandığı sübvansiyonlar DTÖ tarafından engellendi ve bu durumda yalnız ihracat kredisinin kullanılmasının uygun olduğu belirtildi. İhracatı kredilendirme için yapılacak devlet desteği araçları ise şu şekilde belirlendi: ihracat kredisi sigortası ve garantisi, ihracat kredilerinin doğrudan finanse edilmesi ve devlet veya devlet kurumları tarafından faiz oranlarının sübvansiyonla edilmesi. Tüm bu uygulamalara rağmen, Rusya ihracat teşvik sisteminin mükemmel bir şekilde işlediği söylenemez.

Kazakistan, bilindiği gibi, dünya piyasalarına genelde hammadde (petrol ve doğal gaz) ürünlerini ihraç etmektedir. Sözü geçen ürün grubu Kazakistan ihracatının %80'inden fazlasını oluşturmaktadır. Son dönemlerde Kazakistan hükümeti tarafından uygulamaya konulan ihracat teşvik sistemi, ihracatta ürün ve sektör çeşitlenmesine yönelmeyi amaçlıyor. Kazakistan'da ihracatı artıracak teşvik uygulamalarını mali ve hizmet destekleri olarak ikiye ayırabiliriz. Mali destekleri genelde devlet organları üstlenmektedir. Hizmet desteklerini uygulamak için ise 2008 yılında Kaznex İvest isimli devlet kurumu kurulmuştur. Kaznex İvest'in günümüzde ihracatı artırma yönünde uyguladığı yöntemleri şöyle sıralayabiliriz: bilgi ve analitik destek, eğitim desteği, yerli ürünlerin yurtdışında tanıtımı ve ihracata yönelik bazı mali destekler. Bilgi ve analitik destek anlamında, Kaznex İvest her sene ülkede üretilen ürünler, yurtdışında hangi ülkenin hangi ürünlere ihtiyacı olduğu, hangi ülkenin her sene ne kadar ürün ithal ettiği ve çeşitli diğer konular hakkında Rusça ve İngilizce broşür yayınlamaktadır. Eğitim desteği kapsamında, Kaznex İvest ülkede uluslararası ticaret,

ticaret hukuku ve yatırımlar üzerine uzman yetiştirmeyi üstlenmektedir. Yerli ürünlerin tanımı için, Kaznex Invest yurtdışında fuarlar organize ediyor ve yerli üreticilerin bu fuarlara katılmasını kolaylaştırıyor. İhracata yönelik mali destekleri sağlamak için ise, Kaznex Invest ihracatçı firmaların katlandığı maliyetlerin %50'sini karşılayacak bir program uyguluyor. İhracatı artırma yönünde uygulanan teşvikleri diğer devlet kurumları da üstlenmektedir. Bu kurumları aşağıdaki gibi sıralayabiliriz: Kalkınma Bankası, Mühendislik ve Teknoloji Transferi Merkezi, 'KazAgro' ve Ekonomik Kalkınma ve Ticaret Bakanlığı. Şu aşamada ihracatı artırmak için devlet tarafından atılan adımlar doğru gözükse de, hala çok etkin değil ve yürütülen programlar tüm üretim alanlarını kapsamamaktadır.

Bahsettiğimiz ülkeler arasında Ukrayna, ihracat teşvikleri kapsamında yaptıklarıyla belki de en geride kalanıdır. Bunun esas nedeni olarak, uzun senelerdir ülkede devam eden, siyasal istikrarsızlıkları gösterebiliriz. Her yeni gelen hükümet eski hükümetin aldığı kararları rafa kaldırıyor ve kendi tercihlerine uygun politikaları uygulamaya koymaktadır. Bunun için de Ukrayna da ihracat teşvik anlamında başlatılan neredeyse hiç bir uygulama sonuna kadar getirilememiştir. İhracat teşvik uygulamalarına 2000 yılında başlanmış olup, belli bir teşvik sistemi henüz kurulamamıştır. Farklı ve lokal teşvik uygulamalarının varlığından bahsedilebilir. Bazı uygulamalardan da söz edebiliriz. Ukrayna'da ihracatı artırmak için sadece kredi ve finans araçları kullanılmaktadır. Kredi ve finans araçları ağırlıklı olarak Ukreximbank marifetiyle kullanılmaktadır. 2016 yılında Ukrayna İhracat Teşvik Ajansı'nın kurulmasına karar verilmiş, ancak siyasal sorunlar nedeniyle hayata geçirilememiştir. Yapılan bu araştırmalar onu gösteriyor ki, Ukrayna ihracat teşvik anlamında birçok Avrupa ülkesinden geride kalmış ve hala da yerli üreticiler gereken desteği alamamaktadır.

Azerbaycan, bağımsızlığını kazandıktan sonra, uzun seneler boyunca sadece petrol ve doğal gaz ihracatçısı konumunda idi. Ülkede petrol dışı sektör gelişmediği için bu alanda bir ihracattan söz edemeyiz. Hatta ülke neredeyse tüm bu petrol dışı sektör ürünlerinin ithalatçısı konumundadır. Ekonomisini çok büyük oranda petrol ve türevi ürünlere bağlı olan Azerbaycan, küresel ekonomik krizlere açığı bir konumdadır. Bu nedenle Cumhurbaşkanı tarafından petrol dışı sektörlerin geliştirilmesi hedefi net olarak

tanımlanmıştır. Bir sonraki adım ise devlet desteklerinin uygulanması için Ekonomi Bakanlığı'nın yetkilendirilmesi idi. Atılan mühim adımlardan biri de Azerbaycan İhracat ve Yatırım Destekleme Vakfı'nın (AZPROMO) kurulması olmuştur. Sözü geçen Vakıf ilk aşamada ülkeye yabancı sermayenin çekilmesi ile yetkilendirilmiştir. Aynı zamanda yabancı yatırımcıların ülkeye yaptıkları yatırımları artırmak için zorunlu olan birçok lisans kaldırılmış ve geri kalan lisansların da maliyetleri düşürülmüştür. Bir sonraki aşamada, Azerbaycan ürünlerinin yurtdışında tanıtılması için birçok ülkede tanıtım ofisleri kurulmaya başlanmıştır. Tüm bu atılan adımlar doğru yönde olsa da, ülke ekonomisi hala büyük ölçüde petrol ve petrol ürünleri bağımlısı durumundadır.

Buraya kadar yapılan açıklamalar göstermektedir ki, BDT ülkelerinde ekonomik alt yapının yetersiz ve dolayısıyla ihracat imkanlarının kısıtlı olması güçlü ihracat teşvik sistemlerinin kurulmasını engellemiştir. Ancak, BDT ülkeleri tek ürün temelinde ihracat yapısından kurtulma amacına yönelik, zayıf da olsa kendilerince işler kılmaya çalıştıkları teşvik sistemleri kurmuşlardır.

Bu sistemler üzerinden yürütülen dış ticaret ilişkilerinin ulaştığı sonuçlar üçüncü bölümde incelenmiştir. Bu aşamada ilgili ülkenin genel dış ticaret yapısı ve bu yapı içinde Türkiye ile olan ticari ilişkilerinin durumu değerlendirilmiştir.

Türkiye'nin Ukrayna, Kazakistan, Rusya ve Azerbaycan'la gerçekleştirdiği ticaret rakamlarına bakıldığında, Azerbaycan dışında diğer ülkelerin hepsiyle ticaret açığı verdiği görülmektedir. Çalışmada ilk olarak Ukrayna ve Türkiye arasındaki ticari ilişkiler incelenmiştir. Burada götüyoruz ki, Türkiye'nin Ukrayna'ya esas ihracat kalemlerini oluşturam ürün grupları tekstil, bitkisel ürünler, taşıt araçları ve kimyasallardır. Ancak, Ukrayna'nın en çok ithal ettiği ürün grubunda makine ve teçhizatları, petrol ve türevi ürünlerin ağırlıkla yer aldığı mineraller ve kimyasal ürünler, ulaşım araçlarını, tekstil ve gıda ürünleri yer almaktadır. Aslında Türkiye, Ukrayna'nın ana ithalat pazarına hitap edebilmektedir. Ancak, hacim olarak yetersiz olduğu için Ukrayna'ya karşı cari açık vermektedir. Bu nedenle Türkiye'nin Ukrayna pazarına özel teşvik programları geliştirip uygulaması gerekmektedir.

Türkiye'nin Kazakistan'a yaptığı ihracatın temelini makine ve makine ekipmanları, tekstil ürünleri, plastik ve endüstriyel ürünler, kimyasallar ve çimento

ürünleri oluşturuyor. Kazakistan'ın en çok ithal ettiği ürünler arasında ham petrol, doğal gaz, benzin, tekstil ürünleri, metaller, teknoloji ürünleri, ilaçlar, gıda ürünleri (esasen balık) ve araba, araç ve makineler yer almaktadır. Türkiye, ticari açık verdiği Kazakistan'a tekstil ve gıda ürünleri, ilaçlar, araba, araç ve makine ihracatı gerçekleştirmektedir. Kazakistan'a karşı verilen cari açığın azaltılabilmesi için ihracatın hacim ve mitelik olarak artırılması zorunluluk arz etmektedir. Bunun aksine, 2017 yılında buraya yapılan ihracatta tekstil ürünleri grubunda bir hayli gerileme olduğunu söylememiz gerekir. Sözügeçen ülkeye ihracat yapan ve yapmayı planlayan Türk üreticilerin doğru bilgilendirilmesi ve teşvik edilmesi oluşan açığı kapatmak için en doğru adım olacaktır.

Rusya, Türkiye'nin en çok ticari açık verdiği ülkelerden biridir. Burada esas neden olarak Türkiye'nin Rusya'dan ithal ettiği hammadde ürünlerini gösterebiliriz. 2018 yılında ticari açık bir önceki seneye nazaran artarak 17 milyar Doların üzerine çıkmıştır. Ama Türkiye de Rusya'ya ürün ihracı yapmaktadır ve devlet teşvik sistemi doğru uygulanırsa, oluşan ticari açık nispeten kapatılabilir. Bunun için de Rusya'nın en çok hangi ürünleri ithal ettiğine bakmamız gerekir. Bu ürünler arasında makina ve teçhizatlar, kimyasal ve metal ürünleri, ulaşım araçları, bitkisel, tekstil ve gıda ürünleri bulunmaktadır. Türkiye'nin Rusya'ya en çok ihrac ettiği ürünler arasında gıda ve tekstil ürünlerini, makina, teçhizat ve ulaşım araçlarını, kimyasal ve metal ürünlerini görüyoruz. Bu da o anlama geliyor ki, Rusya'da talep gören ürünler arasında Türkiye'de üretilen bir çok ürün mevcuttur. Ancak, Türkiye Rusya pazarına tam olarak hakim olamadığı görülmektedir. Üretimi ve ihracatı artıracak teşvik uygulamaları bu yönde yürütülmelidir.

Azerbaycan, araştırmamızda örnek aldığımız ülkeler arasında Türkiye'nin ticaret açığı vermediği tek ülkedir. Bu da ülke ekonomisinin üretken olmadığından dolayıdır. Azerbaycan tarafı dünya piyasalarında genel olarak hammadde üreticisi konumunda bulunuyor, bunun içinde ülkede talep gören bir çok diğer ürünler dışarıdan ithal edilmektedir. Türkiye bu konuda belirleyici faktörü üstlenmiş ve Azerbaycan için, Rusya'dan sonra, en büyük ürün ve hizmet tedarikçisi olmayı başarmıştır. Bunun nedeni iki ülke arasında senelerdir pekişen komşuluk ilişkisinden ziyade, dostluk ve kardeşlik ilişkilerinin ön plana çıkmasıdır. Ama çalışmamızda da belirttiğimiz gibi, günümüzde

oluşan rakamlar Azerbaycan ve Türkiye ekonomik ilişkilerindeki potansiyeli tam olarak yansıtmamaktadır.

BDT ülkelerine yönelik ihracat hacminin artırılmasını sadece Türkiye'deki ihracatçıların beceri ve imkanlarına bırakılması doğru değildir. Çünkü, hedef Pazar olan BDT ülkelerinin tümünde piyasa ekonomisi koşulları tüm kurumlarıyla işlememektedir. Ekonomiler ağırlıklı olarak müdahaleci bir karaktere sahip olup devlet güdümlü olarak işlemektedir. Bu nedendir ki ihracatçıların pazara girişini kolaylaştıracak bürokratik girişimlere ve desteğe ihtiyaç bulunmaktadır. Küresel teşvik sisteminin esas aldığı kriterlere bağlı teşvik uygulamaları mikro düzeyde firmaların BDT ülke piyasalarına girmelerini teşvik edememektedir. Devletler arası iyi ilişkiler temelinde geliştirilecek ekonomik faaliyetler BDT ülke pazarlarına girişte Türk ihracatçılara olumlu katkı sağlayacağını değerlendiriyoruz.

Türkiye'nin BDT ülkelerine gerçekleştirdiği ihraç ürünlerinin ağırlıklı olarak katma değerli ürünler olmadığı görülmektedir. Arz fitar esnekliği düşük olan petrol ve türevi ürünlerin ağırlıklı olarak ithal edildiği BDT ülkelerine karşı verilen ticari açığın kapatılabilmesi için Türkiye'nin katma değerli ürün ihracatına yönelik teşvik uygulamalarını artırması zorunludur. Aksi takdirde büyük hacimli ihracata rağmen BDT ülkelerine karşı verilen cari açığın kapatılması mümkün olmayacaktır.

KAYNAKÇA

- ACİNÖROĞLU Serkan, “Genel Olarak Vergi Teşviklerinin Ekonomi Üzerine Etkinliği”, Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi, Yıl: 1, Sayı: 2, 2009, ss. 147-168.
- ADİKOVA Meerim, ‘Rol Gosudarstva v Ekonomike v Usloviyah Mirovovo Ekonomiçeskovo Krizisa’, Bişkek, Kırgız-Rus Slavan Üniversitesi Dergisi, C.XXIII, S.2 (2013), ss. 151-159.
- AHUNBAYEV Arman, Konstantin FEDOTOV, *Kak Stranı SNG Spravlayutsa s Krizisom?*, 2016, <https://kapital.kz/economic/48470/kak-strany-sng-spravlyayutsya-s-krizisom.html>. (17.01.2018).
- AKTAN Coşkun Can, *Regülasyon Kavramı ve Türleri*, <http://www.canaktan.org/ekonomi/regulasyon/kavram.htm>, erişim tarihi: 25.12.2017.
- ALİMBETOV Usen, ‘Vneşnetorgovaya Politika Respubliki Kazakistan’, Almatı, Turan Üniversitesi Dergisi, S. 1, 2017, ss. 9-14. <https://elibrary.ru/item.asp?id=28888257>. (29.01.2018).
- ANDREYEV Aleksey, ‘Gosudarstvennaya Podderjka Nesıryevovo Eksporta’, Moskova, Rossiyskoye Predprinimatelstvo Dergisi, S.1, 2013, ss. 4-10. <https://creativeconomy.ru/lib/7924>. (25.01.2018).
- ASLANLI Araz, ‘Türkiye – Azerbaycan Ekonomik İlişkileri’, Manisa, Celal Bayar Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi, Cilt 25, S. 1, 2018, ss. 15-27.
- ATAN Suphi, ‘Türkiye – Kazakistan Ticari ve Ekonomik İlişkileri’, 18 Ekim 2014, <http://www.turkelpress.com/?p=18278>. (26.10.2018).
- AYDOĞUŞ İsmail, *Türkiye’nin Avrupa Birliği ile Bütünleşmesi Sürecinde Devlet Yardımları*, 1. Baskı, Ankara: Afyon Kocatepe Üniversitesi, 2000.
- Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet İstatistik Kurumu, *Azerbayca’nın Dış Ticareti*, 2017, <https://www.stat.gov.az/source/trade/>. (25.01.2018).
- Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet İstatistik Kurumu, *Azerbaycan’da Ticaret*, 2017, <https://www.stat.gov.az/source/trade/>. (27.01.2018).
- Azerbaycan İhracat ve Yatırım Teşvik Vakfı, *Genel Bilgi*, 2018, <http://azpromo.az/ru/about-us/azpromo>. (05.03.2018).
- BAŞKOVA Tatyana, ‘Gosudarstvennaya Podderjka Eksporta Rossii’, Moskova, Genç Bilim Adamı Dergisi, S. 1, 2015, ss. 181-186. <https://moluch.ru/archive/81/14598/>. (25.01.2018).
- BAYBEKOVA Elmira, ‘Kazakistan – Mirovoy Lider dlya Privleçeniya i Realizacii Investicionnih Proyecktov’, Astrahan, Astrahan Devlet Üniversitesi Dergisi, S. 3, 2014, ss. 233-239. <https://elibrary.ru/item.asp?id=28888257>. (29.01.2018).

- BDT Üyelerinin Resmi İnternet Portalı, *Eksport i İmport Stran SNG*, <http://www.e-cis.info/>, (25.01.2018).
- BDT'nin Ülkelerarası İstatistik Komitesi, <http://www.cisstat.com/>. (25.01.2018).
- BIRKOVA Yekaterina, *Gossudarstvennaya Podderjka Eksporta v Rossii i VTO*, 2013, <http://xn--b1ae2adf4f.xn--p1ai/article/4438-gospodderzka-wto.html>. (29.01.2018).
- BIRKOVA Yekaterina, *Vneşnaya Torgovlya Rossii v 2017 godu: İtogi Pervovo Polugodiya*, 2017, <http://xn--b1ae2adf4f.xn--p1ai/article/43722-vneshnyaya-topgovlya-rossii-v-2017-godu-itogi-pepvogo-polugodiya.html>. (24.01.2018).
- BOBILEV V., A. TABIŞEVA, 'Analiz Razvitiya Ekonomiki Stran SNG', Moskova, Stal Dergisi, S. 12 (2015), ss. 70-82.
- BULUT Mustafa, *Yatırım İkliminin Geliştirilmesinde Vergileme Politikalarının Rolü: Türkiye Örneği*, T.C. Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, Yayın No:2009/388, 2009.
- BULUTOĞLU Kenan, *Kamu Ekonomisine Giriş*, 7. baskı, İstanbul: Maliye ve Hukuk yayınları, 2008.
- ÇALIŞKAN Burak, 'Stratejik Ortaklık: Türkiye-Ukrayna İlişkileri', 12 Eylül 2017, https://insamer.com/tr/stratejik-ortaklik-turkiye-ukrayna-iliskileri_827.html. (27.08.2018).
- ÇERNOV Nikita, 'Analiz Vneşney Torgovli Possovetskih Stran', Moskova, Devlet Yönetimi Üniversitesi Dergisi, S. 6, 2017, ss. 92-99. <https://elibrary.ru/item.asp?id=29711348>. (08.02.2018).
- ÇETİN Buket, 'Türkiye'nin Orta Doğu ve Kuzey Afrika Ülkelerine Yaptığı İhracatın Analizi', 2014, <http://acikerisim.iku.edu.tr/bitstream/handle/11413/1176/Buket%C3%87etinUEK2014.pdf?sequence=1&isAllowed=y>. (23.01.2019).
- Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu, *Azerbaycan İş Yapma Rehberi*, İstanbul, 2011. https://www.deik.org.tr/uploads/azerbaycan_is_yapma_rehberi.pdf. (12.02.2019).
- Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu, *Türkiye – Rusya Ekonomik Entegrasyonu Hızlanıyor*, 2018, <https://www.deik.org.tr/basin-aciklamalari-turkiye-rusya-ekonomik-entegrasyonu-hizlaniyor>. (19.11.2018).
- DİNLER Zeynel, *Bölgesel İktisat*, 8. Baskı, Bursa: Ekin Yayın Dağıtım, 2008.
- DİNLER Zeynel, *İktisada Giriş*, 20. Baskı, Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım, 2014.
- DİNLER Zeynel, *Mikroekonomi*, 14. Baskı, Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım, 2002.
- DURAN Mustafa, *Teşvik politikaları ve doğrudan sermaye yatırımları*, Ankara: Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı, 2003.
- DURMAN Mustafa, Hüseyin ÖNDER, *Sanayileşme Sürecinde Teşvikler*, İstanbul: Alfa Aktüel, 2006.

- Dünya Ticaret Örgütü Kuruluş Anlaşması*, 25 Şubat 1995 tarihli ve 22213 Mükerrer Sayılı Resmi Gazete.
- EDİZDOĞAN Nihat, *Kamu Maliyesi*, Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım, 2018.
- EGELİ Pınar, ‘Rusya Federasyonu İle Türkiye’nin Ekonomik İlişkilerinin Analizi’, İzmir, 2. Ulusal İktisat Kongresi, 2008.
- ERDEM Şükrü, *Devlet Yardımları: Avrupa Topluluğu Müktesebatı ve Türkiye’nin Uyumu, AB Müktesebatında Devlet Yardımları ve Türkiye’nin Uyumu*, Akdeniz Üniversitesi Akdeniz Ülkeleri Ekonomik Araştırmalar Merkezi, 2004.
- ERDOĞAN Engin, Meliha ENER, *Serbest Bölge*, Ankara: Nobel Yayın, 2005.
- ESER Emre, *Türkiye’de uygulanan yatırım teşvik sistemleri ve mevcut sistemin yapısına yönelik öneriler*, Ankara: İktisadi Sektörler ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü, 2011.
- FURMAN Vasiliy, ‘Stimulirovaniye Razvitiya Eksporta na Ukraine’, 18 Mayıs 2018, <https://zn.ua/macrolevel/stimulirovanie-razvitiya-ekonomiki-opyt-turcii-i-ukrainskie-realii-284258.html>. (21.05.2018).
- GAFARLI Galib, ‘Eksportnıy Potencial Azerbaycana’, Bakü, Bakü Devlet Üniversitesi Dergisi, S. 5, 2017, ss. 72-85.
- Geçiş Ekonomisi Enstitüsü, *Stimulirovaniye Eksportnoy Deyatelnosti v Zarubejnih Stranah i Praktika Podderjki Eksporta v Rossii*, Moskova, 2007, <http://iep.ru/files/text/usaid/Exp-dejat.pdf>, s. 55. (23.01.2018).
- Gençlik Analitik Grubu, *İtög Nezavisimosti Ukrainı – Otsutstviye Uverennosti v Buduşem*, 2016, <https://www.planet-kob.ru/articles/4950>. (08.02.2018).
- GİRAY Filiz, *Vergi teşvik sistemi ve uygulamaları*, 3. Baskı, Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım, 2016.
- HİRST Poul, Graham THOMPSON, *Küreselleşme Sorgulanıyor*, Ankara: Dost Kitabevi, 1998.
- İNCEKARA Ahmet, *Türkiye’de Teşvik sistemi*, İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayın No: 1995/10, 1995.
- İNECİ Barbaros, *Avrupa Topluluğu ve Türkiye’de Sübvansiyonlar*, 1. Baskı, İstanbul: İstanbul Sanayi Odası Yayınları, 1993.
- İSCHENKO Evgeny, Petr ALEKSEYEV, ‘Soveshenstvovaniye Mehanizma Podderjki Eksporta v Rossii’, Moskova, Dengi i Krediti Dergisi, S. 6, 2015, s. 36-42.
- İSKENDEROVA Saida, ‘Torgovaya Politika Kazakistana’, Almatı, Turan Üniversitesi Dergisi, S. 4, 2014, ss. 77-81. <https://elibrary.ru/item.asp?id=27424118>. (03.02.2018).
- İSMAYİL Toğrul, ‘Azerbaycan Türkiye İlişkilerinde Enerjinin Rolü’, 2013, <https://enerjigunlugu.net/icerik/4544/azerbaycan-turkiye-iliskilerinde-enerjinin-rolu.html>. (11.02.2019).

- İTSHOKİ Oleg, *Valyutnyy Krizis 2014-2015 Godov*, 2015, <https://www.vedomosti.ru/opinion/articles/2015/01/12/valyutnyj-krizis-20142015-gg>. (17.01.2018).
- İVANOV Yuri, *Soglaşeniye o Sozdanii SNG*, 2011, <https://ria.ru/spravka/20111208/508143773.html>. (15.01.2018).
- Jeopolitik Çalışmalar İçin Bağımsız Analitik Merkezi, *Vneşnetorgoviye Otnoşeniya Ukraini: polojeniyе, razvitiye, opasnosti i riski*, 16 Mayıs 2014, <http://bintel.com.ua/ru/article/vneshekonom/>. (11.02.2018).
- KAİROVA Asel, 'Problemı i Perspektivı Eksporta Kazakistanskikh Tovarov', Almatı, Turan Üniversitesi Dergisi, S. 4, 2014, ss. 82-88. <https://elibrary.ru/item.asp?id=27424119>. (03.02.2018).
- Kapital Dergisi, *Glavniye Torgoviye Partnerı Ukrainı – Rossiya i Kitay*, 17 Haziran 2016, <https://www.capital.ua/ru/publication/69332-glavnye-torgovye-partnery-ukrainy-rossiya-i-kitay>. (12.02.2018).
- Kapital Dergisi, *Kak İzmenilas Jizn Ukraintsev Za Godı Nezavisimosti*, 22 Ağustos 2016, <https://www.capital.ua/ru/publication/72871-kak-izmenilas-zhizn-ukraintsev-za-gody-nezavisimosti>. (11.02.2018).
- Kazakistan Cumhuriyeti Yatırım ve Kalkınma Bakanlığı, *Kazakistan İhracat Desteği Araçları*, İhracatçıya Yardım Amaçlı Yayınlanan Broşür, Astana, 2014, ss. 4-29. <file:///C:/Users/ASUS/Downloads/%D0%98%D0%BD%D1%81%D1%82%D1%80%D1%83%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D1%82%D1%8B%20%D0%BF%D0%BE%D0%B4%D0%B4%D0%B5%D1%80%D0%B6%20%D1%80%D1%83%D1%81.pdf>. (10.02.2018).
- KAZDATA, *Kazahstan i Turtsiya: İmport, Eksport i Torgoviye Otnoşeniya*, 15 Aralık 2017, <https://kazdata.kz/04/2015-12-export-import-kazakhstan-turkey-russia.html>. (26.10.2018).
- KİRMANOĞLU Hülya, *Kamu Ekonomisi Analizi*, 4. Baskı, İstanbul: Beta, 2013.
- MAGER Julia, 'Kazahstan – Turtsiya: Drujba i Strategiçeskoye Polojeniyе', 14 Eylül 2018, <https://www.kazpravda.kz/articles/view/kazahstan--turtsiya-v-duhe-druzhibi-i-strategicheskogo-partnerstva>. (30.10.2018).
- MUHAMETOV Damir, 'Neuverennoye Vosstanovleniye v Usloviyah Postoyannoy Neopredelennosti', Ulyanovsk, Ulyanovsk Devler Üniversitesi Dergisi, S. 11, 2017, ss. 14-21.
- NADAROĞLU Halil, *Kamu Maliyesi Teorisi*, 6. Baskı, İstanbul: Beta, 1985.
- NASİROV Rauf, 'Azerbaycan'ın İhracat Perspektifi İçin Güvenilir Bir Temel', 21 Nisan 2017, <http://www.1news.az/news/nadezhnaya-osnova-vygodnoy-dlya-azerbaydzhana-eksportnoy-perspektivy>. (09.03.2018).
- OECD, *Competition Policy in Subsidies and State Aid*, No.36, Paris: Series Roundtables On Competition Policy, 2001.

- Ortalık Haber Ajansı, *Türkiye – Kazakistan Ekonomik İlişkilerinde 26 Yıl*, 2 Mart 2018, <https://orhaajans.com/turkiye-kazakistan-ekonomik-iliskilerinde-26-yil/>. (25.10.2018).
- POGODAYEVA Taisya, ‘Gosudarstvennaya Podderjka Eksporta Rossii: Otnoşeniya s VTO’, Tümen, Tümen Devlet Üniversitesi Dergisi, S. 4, 2014, ss. 40-50. <https://cyberleninka.ru/article/n/%20gosudarstvennaya-podderzhka-eksporta-v-rossii-napравleniyarazvitiya-v-usloviyah-vto-regulirovaniya>. (25.01.2018).
- RAHMETULİNA Jibek, ‘Problemi Vneşneekonomiceskoy Deyatelnosti Kazakistana’, Almatı, Turan Üniversitesi Dergisi, S. 2, 2017, ss. 25-31. <https://elibrary.ru/item.asp?id=29369211>. (06.02.2018).
- RBK-Ukrayna, *Ukraina Ojidayet Podpisaniya Soglaşeniye s Turtsiyey o ZST v Kratçayşıye Sroki*, 26 Eylül 2018, <https://www.rbc.ua/rus/news/ukraina-ozhidaet-podpisaniya-soglaşeniya-1537974861.html>. (30.10.2018).
- SARISOY İdris, *Küçük ve Orta Ölçekli İşletmelere Yönelik Vergi Teşvik Politikası*, İstanbul: İstanbul Ticaret Odası, 2008.
- SELEN Ufuk, *Gümrük İşlemleri ve Vergilendirilmesi*. Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım, 2018.
- SELEN Ufuk, *Küreselleşme Sürecinde Devletin Dış Ticaret Politikaları Üzerindeki rolü (Türkiye Örneği)*, (Doktora Tezi), Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2004.
- SELEN Ufuk, *Maliye Politikası Aracı Olarak Teşvik Uygulamaları*, Bursa: Ekin Yayın Dağıtım, 2011.
- ŞEN Hüseyin, İsa SAĞBAŞ, *Vergi Teorisi ve Politikası*, Ankara: Kalkan Ofset, 2015.
- ŞİBUTOV Marat, ‘Segodnaşneye Polojeniyeye Otnoşeniy Kazahstana i Turtsiyey’, 30 Haziran 2018, <https://regnum.ru/news/2440405.html>. (26.10.2018).
- T.C. Ekonomi Bakanlığı, *2023 Türkiye İhracat Strajesi ve Eylem Planı*, 2017, http://geka.gov.tr/Dosyalar/o_1adq0ifbp1ic11m4nlc81rpsr178.pdf. (21.01.2019).
- T.C. Kiev Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, *Ukrayna'nın 2017 Yılı Genel Ekonomik Durumu ve Türkiye ile Ekonomik-Ticari İlişkileri*, Haziran 2018.
- T.C. Kiev Ticaret Müşavirliği, *Ukrayna Ekonomik Görünüm Raporu*, 26 Ağustos 2017, <http://tuid.org.ua/ukrayna-ekonomik-gorunum-raporu-t-c-kiev-ticaret-musavirligi>. (27.08.2018).
- T.C. Serhat Kalkınma Ajansı, *Azerbaycan Cumhuriyeti Ülke Raporu*, İstanbul, Aralık 2016. <http://www.serka.gov.tr/store/file/common/173762b6e5404f4631f2add153a28c72.pdf>. (25.11.2018).
- TABAN Sami, Muhsin KAR, *Kalkınma Ekonomisi*, 2. Baskı, Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım, 2015.
- Ukrayna İhracat Kredi Ajansı, 30 Ocak 2017, <https://economics.unian.net>. (19.02.2018).

- Uluslararası İşler Konseyi, *Rossiysko – Turetskiye Ekonomičeskiye Otnoşeniya Na Novom Etape*, Moskova, 2016, <http://russiancouncil.ru/upload/Russia-Turkey-Report28-ru.pdf>. (13.11.2018).
- WATTS Michael, *Piyasa Ekonomisi Nedir?*, Çev: Levent Köker, Ankara: Türk Demokrasi Vakfı, 1992.
- World Bank, “World Development Report 2005: A Better Investment Climate for Everyone”, World Bank and Oxford University Press. Washington, D.C.
- Za God v Ukraine İmport Previsil Eksport Poçti na 10 Milyardov*, 9 Ocak 2019, <https://strana.ua/news/180287-za-2018-hod-v-ukraine-import-prevysil-eksport-na-20-protsetov-ili-9-5-mlrd.html>. (13.02.2018).
- ZENGİN Eyüp, ‘Türkiye ve Rusya Federasyonu Ticari İlişkileri’, İstanbul, Avrasya İncelemeleri Dergisi (AVID), S. 4, 2015, ss. 70-85.

YAZARI BİLİNMEYEN KAYNAKLAR

- *Azerbaycan’da Ürün ve Hizmetlerin İhracatını Artırmak İçin Bir Elektronik Portal Oluşturuldu*, 24 Ekim 2016, <https://www.trend.az/business/economy/2676459.html>. (04.03.2018).
- *Azerbaycan Ekonomisi Hakkında Genel Bilgiler*, 2016, http://azerbaijan.az/portal/Economy/General/generalInfo_01_a.html. (27.09.2017).
- *Bu Yılda Oluşan İhracat İstatistikleri*, 13 Aralık 2017, <http://strateq.az/iqtisadiyyat/219589/bu-il-az%C9%99rbaycanin-ixrac-statistikasi.html>. (01.03.2018).
- *Bulleten Sosialno-Ekonomiceskovo Krizisa v Rossii*, Şubat 2016, http://peretok.ru/upload/iblock/8fb/file_17754.pdf. (21.01.2018).
- *Çem Privlekatelen Rınok Turtsiyi Dlya Kazahstana?*, 13 Nisan 2016, <http://atameken.kz/ru/articles/22328-na-kakie-otrasli-v-kazahstane-nuzhno-delat-stavku>. (26.10.2018).
- *Dvustoronniye Torgovo-Ekonomičeskiye Otnoşeniya Turtsiyi i Kazahstana*, 16 Ekim 2017, <http://kzref.org/2-dvustoronnie-torgovo-ekonomicheskie-otnoşeniya-turcii-i-kaz.html>. (26.10.2018).
- *Eksport i İmport Rossii po Tovaram i Stranam*, Ocak 2019, <http://ru-stat.com/date-M201711-201811/RU/import/world/>. (31.01.2019).
- *Eksport i İmport Ukrainı*, 30 Kasım 2018, <https://atlas.media.mit.edu/ru/profile/country/ukr/>. (25.01.2019).
- *Evropeyskiy Bank Rekonstruksii i Razvitiya Videlil 20 Milyonov Dollarov Dlya Stimulirovaniya Ukrainskogo Eksporta*, 11 Kasım 2017, <https://mediavektor.org/11817-ebrr-vydelil-20-mln-dollarov-dlya-stimulirovaniya-eksporta-ukrainskogo-zerna.html>. (20.02.2018).

- *İhracat Nasıl Desteklenir?*, 14 Mayıs 2015, <http://www.novoye-vremya.com/w45721/.../#.WvKxnYiFPIW>. (03.03.2018).
- *İmport Ukraini: Samiye Popularniye i Neojidanniye Tovarı*, 27 Aralık 2017, <https://www.segodnya.ua>. (16.02.2018).
- *Kak i Çem Torguyut Drug s Drugom Rossiya i Turtsiya?*, 4 Temmuz 2017, <https://www.kommersant.ru/doc/3027047>. (16.11.2018).
- *Kakuyu Pribil Natorgovala Ukraina Za 26 Let Nezavisimosti*, 10 Ağustos 2017, <http://dengi.ua/finance/300091-Kakuyu-pribil-natorgovala-Ykraina-za-26-let-nezavisimosti>. (10.02.2018).
- *Kakuyu Ukrainskuyu Produktiyu Pokupayut Za Granitsey?*, 27 Ocak 2017, <https://delo.ua/economyandpoliticsinukraine/kakuju-ukrainskuju-produkciju-pokupajut-za-granicej-i-kakie-pers-327484> (13.02.2018).
- *Mejgosudarstvenniye Otnoşeniya Rossii i Turtsii*, 17 Eylül 2018, <https://ria.ru/20180917/1528591608.html>. (21.11.2018).
- *Rossiysko – Turetsiye Ekonomiçeskiye Otnoşeniya: Dosye*, 2 Nisan 2018, <https://tass.ru/info/5088157>. (12.11.2018).
- *Torgoviye Otnoşeniya Mejdu Ukrainoy i ES*, 6 Kasım 2017, <http://slovakiainvest.ru>. (13.02.2018).
- *Torgovlya Mejdu Ukrainoy i Turciyey: Pşenitsa, Med, Orehi*, 5 Nisan 2017, <https://fakty.com.ua/ru/ukraine/ekonomika/20160405-1580613/>. (27.08.2018).
- *Torgovo-Ekonomiçeskiye Otnoşeniya Rossiya i Turtsiyi Jdet Renessans*, 8 Ağustos 2017, <https://mk-turkey.ru/economics/2016/08/08/otnosheniya-russia-turkey-ronesans.html>. (14.11.2018).
- *Türkiye – Kazakistan Ticareti*, 23 Ocak 2007, <http://www.ekodialog.com/Konular/Avrasya%20Ulkeleri/turkiye-kazakistan-ticareti.html>. (26.10.2018).
- *Türkiye ile Rusya Arasındaki Ticari İlişkiler*, 20 Şubat 2018, <https://tr.sputniknews.com/infografik/201802201032334259-turkiye-rusya-ekonomi-ticari-iliskiler-ticaret-hacmi-ihracat-ithalat-turizm/>. (17.11.2018).
- *Ukraina i Turtsiya Planiruyut Podpisat Soglaşeniye o ZST Do Kontsa 2018 Goda*, 3 Nisan 2018, <https://gordonua.com/news/politics/ukraina-i-turciya-planiruyut-podpisat-soglashenie-o-zone-svobodnoy-torgovli-do-konca-2018-goda-erdogan-476899.html>. (18.11.2018).
- *Ukrayna İhracatını Teşvik Etmek İçin Kullanılan Kredi ve Finansal Araçlar*, 2016, <http://start-olimp.ru/ekonomika/kreditno-finansovye-instrumenty-stimulirovaniya-eksporta-v-ukraine> (18.02.2018).
- *Valyutnyy Krizis 2014-2016 Godov v Rossii – ‘Kuda İdut Dengi?*, 2017, <http://routmoney.com/blog/valyutnyiy-krizis-v-rossii-2014-2016/>. (17.01.2018).

- *10 Glavnih Tovarov Kotoriye Kazahstan Zakupayet Za Granitsey*, 20 Aralık 2017, <https://365info.kz/2017/07/osnova-importa-na-cho-kazahstan-tratit-bolshe-vsego-deneg/>. (26.10.2018).
- *12 Tovarov Kotoriye İmportiruyet Kazahstan*, 6 Eylül 2012, https://vlast.kz/jekonomika/12_tovarov_kotorye_importiruet_kazahstan-770.html. (26.10.2018).
- *2015 Yılında Azerbaycan Ekonomisi - rapor*, 2016, <http://caspiabarrel.org/az/2016/02/2015-ci-il-az-rbaycan-iqtisadiyyatinin-neft-d-n-asililiq-numun-si-kimi-hesabat/>. (25.09.2017).
- *2017 Yılında Azerbaycan'da Oluşan İthalat ve İhracat Rakamları*, 2018, <https://atlas.media.mit.edu/tr/profile/country/aze/>. (12.02.2019).

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

TEZ ÇOĞALTMA VE ELEKTRONİK YAYIMLAMA İZİN FORMU

Yazar Adı Soyadı	Orkhan SAMADZADE
Tez Adı	Türkiye ve Bağımsız Devletler Topluluğu ülkelerinde izlenen ihracat Tesvil Politikalarının Karşılaştırmalı Analizi
Enstitü	Sosyal Bilimler
Anabilim Dalı	Maliye
Tez Türü	Yüksek Lisans
Tez Danışman(lar)ı	Doç.Dr. Ufuk SELEN
Çoğaltma (Fotokopi Çekim) İzni Kısıtlama	☐ Patent Kısıt (2 yıl) ☐ Genel Kısıt (6 ay) ☒ Tezimin elektronik ortamda yayımlanmasına izin veriyorum.

Hazırlamış olduğum tezimin belirttiğim hususlar dikkate alınarak, fikri mülkiyet haklarım saklı kalmak üzere Bursa Uludağ Üniversitesi Kütüphane ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı tarafından hizmete sunulmasına izin verdiğimi beyan ederim.

Tarih : 10.06.2019

İmza :

